

Tłumaczenia Biblii

Biblia składa się z dwóch głównych części: żydowskich pism świętych, czyli Tanach (w dużej mierze identycznych z chrześcijańskim Starym Testamentem) oraz Nowego Testamentu (NT), pism wyraźnie chrześcijańskich. Starożytne teksty tych dwóch części rozwinęły się w różny sposób, w Biblię hebrajską i Nowy Testament.

BIBLIA HEBRAJSKA

Tekst Biblii Jewish, który obejmuje zarówno język hebrajski, jak i trochę aramejski, zachował się głównie w tekście masoreckim (MT), będącym wytworem głównego nurtu starożytnego judaizmu. Biblia hebrajska uzyskała ostateczną formę gdzieś w I lub II wieku n.e., ale MT została spisana dopiero około 1000 lat później. MT zawiera spółgłoski, z którymi głównie zapisano hebrajski i aramejski, wraz z zestawem znaczników lub znaków diakrytycznych wskazujących samogłoski i wzór śpiewu związany z każdym słowem. MT odzwierciedla użycie liturgiczne, zarówno jako tekst śpiewany, jak i użycie różnych eufemizmów i wyjaśnień. W okresie renesansu europejskiego, który kładł nacisk na konieczność powrotu do źródeł nauki i kultury, zaczęto badać inne formy tekstu hebrajskiego, które trwają do dziś. Badacze renesansu zdali sobie sprawę, że wersja Pięcioksięgi używana w maleńkich samarytańskich społecznościach religijnych w Ziemi Świętej była niezależnym starożytnym świadectwem części Biblii hebrajskiej. (Kilka różnic między MT a Sam jest wynikiem zmian doktrynalnych wprowadzonych przez Samarytan). W połowie XX wieku odkryto, że w szeregu jaskiń w Qumran w pobliżu Morza Martwego znajduje się duża liczba zwojów (Zwoje znad Morza Martwego lub DSS), z których wiele zawiera fragmenty Biblii. Niektóre teksty z Qumran były identyczne z MT, a niektóre świadczą o nieco innym tekście. Tekst biblijny DSS jest czasami identyczny z tekstem za Septuagintą. Starożytne wersje lub tłumaczenia dzielą się na dwie grupy. Jedna grupa obejmuje te, które są całkowicie lub częściowo oparte na tekście hebrajskim. Są to greka (Septuaginta lub LXX), łacina (Wulgata), targumy i syryjski (Peszitta). Wszystkie inne starożytne wersje są wersjami potomnymi jednego z nich. Wersje używane na wschodzie są oparte na języku greckim; obejmują one różne tłumaczenia na koptyjski, klasyczny etiopski lub Geez, ormiański i gruziński. Prawie wszystkie wersje europejskie sprzed reformacji są oparte na Wulgacie. Spośród czterech głównych starożytnych wersji Septuaginta jest najważniejsza. Jest najstarszym i najbardziej niezależnym; zarówno Wulgata, jak i Peszitta są oparte na tekście hebrajskim, ale wykazują pewną znajomość Septuaginty. Dwujęzyczność, regularne używanie dwóch (lub więcej) języków przez jedną osobę, była powszechna w starożytnym świecie, wśród kupców, skrybów, a nawet zwykłych ludzi. Dwujęzyczna prezentacja jednego tekstu występuje na całym starożytnym Bliskim Wschodzie. Istnieją dwujęzyczne teksty nauczania ze starożytnej Mezopotamii i Anatolii; istnieją dwujęzyczne napisy publiczne z każdego zakątka Bliskiego Wschodu, w tym z Egiptu. Charakterystyczną cechą Septuaginty jest to, że jest to najwcześniejsze tłumaczenie, które jest bardzo długie (tysiące razy dłuższe niż jakiegokolwiek inne starożytne tłumaczenie), ma charakter czysto religijny (raczej niż edukacyjny czy propagandowy) i może pretendować do miana literackiego. Tłumaczenie Septuaginty rozpoczęło się w III wieku p.n.e. Legenda zachowana w różnych formach, w tym List Arysteasza, przypisuje to dzieło pragnieniu greckich Ptolemeusza w Egipcie, aby mieć kompletną bibliotekę całej światowej myśli i literatury. Ta legenda twierdzi również, że praca została wykonana pod bezpośrednim boskim natchnieniem. Uczeni uważają raczej, że Żydzi podjęli się pracy dla Żydów, na użytek liturgii. Część przetłumaczona w III wieku n.e. to był Pięcioksiąg, składający się z pięciu ksiąg Mojżesza (znanych również jako Tora), a termin Septuaginta ściśle odnosi się tylko do tej części. (Dlatego niektórzy uczeni używają terminu starogrecki na określenie reszty starożytnego tłumaczenia). Po powstaniu chrześcijaństwa, które w dużej mierze używało Septuaginty w kulcie, Żydzi przygotowali różne jej poprawione wersje na własny użytek. Te poprawki, związane z uczonymi Akwilą, Symmachem i Teodotionem, są bliższe hebrajskiemu niż właściwa Septuaginta, czasami tak bliskie, że po grecku są

niezrozumiałe. Orygenes zebrał wszystkie te greckie wersje w swojej Hexapli. Wspólnota chrześcijańska w Europie Zachodniej rozwinęła się z wcześniejszej, wschodniej wspólnoty i przejęła jej Pismo Święte w bezpośrednim tłumaczeniu z Septuaginty. (W Kościele greckim LXX jest nadal oficjalnie używaną wersją Starego Testamentu). To bezpośrednie tłumaczenie, starołaciński, zostało w dużej mierze zastąpione przekładem Wulgaty Hieronima. Uczeni sprawdzają zachowane fragmenty starołacińskiej jako świadka Septuaginty i wskazówek dotyczących rozumienia i używania Pisma Świętego przez najwcześniejszy Kościół łaciński. Językiem kulturowo najbliższym starożytnemu hebrajskiemu był język aramejski, który był powszechnym językiem starożytnego Bliskiego Wschodu przez ponad tysiąclecie, od VII lub VI wieku p.n.e. aż do powstania islamu. Istnieją różne starożytne przekłady Biblii na język aramejski. Te stworzone przez i dla Żydów nazywane są targumami. Są napisane w literackich formach języka aramejskiego, które byłyby zrozumiałe w całym świecie żydowskim przed powstaniem islamu. Istnieje wiele Targumów (tłumaczeń), a niektóre z późniejszych Targumów używały skomplikowanych parafraz i zawierały obszerne dodatki do tekstu. Główną formą języka aramejskiego używanego wśród chrześcijan jest język syryjski, a syryjskie tłumaczenie Biblii hebrajskiej znane jest jako tekst peszitta, czyli tekst prosty. Niektóre fragmenty Peszitty odzwierciedlają wiedzę nie tylko z Biblii hebrajskiej, ale także z Targumów.

NOWY TESTAMENT

W przeciwieństwie do Biblii hebrajskiej, która jest całkowicie poświadczona tylko w jednej formie, grecki Nowy Testament jest poświadczony w wielu formach, w tysiącach starożytnych i średniowiecznych rękopisów. Badanie tych rękopisów rozpoczął szesnastowieczny holenderski uczyony Dezyderiusz Erazm, który próbował znaleźć najlepszą formę tekstu, szukając tej najczęściej używanej. Teraz uczeni identyfikują najstarszy tekst (zamiast najpowszechniejszego) jako najlepszą formę. Z prac Erazma wyłonił się najwcześniejszy grecki tekst NT opracowany po reformacji. Opierało się to głównie na maleńkich rękopisach (teksty późnoantyczne i średniowieczne pisane małymi literami). Tekst ten, będący podstawą NT w Wersji Króla Jakuba, jest znany jako *textus receptus* i został w dużej mierze zastąpiony późniejszymi badaniami nad tekstem. Najwcześniejsze świadectwa greckiego NT obejmują obszerne cytaty z dzieł ojców kościoła i wczesne tłumaczenia. Tłumaczenia na język syryjski i łacinę sięgają II wieku n.e.; tradycje syryjskie obejmują zarówno Diatessaron (harmonię wszystkich czterech Ewangelii), jak i tłumaczenia poszczególnych Ewangelii. Tłumaczenia koptyjskie pojawiają się w III wieku n.e.; najwcześniejsze są w dialekcie sahidyckim. Inne wersje starożytne (etiopska, ormiańska, gruzińska, staro-cerkiewno-słowiańska) mają niekiedy wartość dla tradycji tekstu. Najlepsze duże teksty greckie to rękopisy uncjalne (pisane w całości dużymi literami), datowane do IV i V wieku. Intensywne ich badanie w XVII – XIX wieku doprowadziło do rozpoznania różnych rodzin tekstów, w które można pogrupować poszczególne rękopisy. Bizantyjska grupa rękopisów stanowiła podstawę *textus receptus*, ale jest gorsza od grup aleksandryjskich i cesarskich, które były podstawą wydań i tłumaczeń NT od końca XIX wieku. Najważniejszymi uncjami, z których większość to kompletne Biblie, a zatem obejmują zarówno LXX, jak i NT, są Vaticanus i Sinaiticus, z IV wieku n.e. oraz Alexandrinus i Bezae, z V wieku n.e. Pod koniec XIX i XX wieku odkryto około 100 papirusów NT. Były one prawie wszystkie starsze niż uncjały, a więc bliższe czasowi pierwotnego składu NT. Generalnie potwierdzały one wzorce dystrybucji rękopisów proponowane w XIX wieku. Papirusy można datować na II i III wiek n.e. Żadnego nie można uznać za identyczny z autografem jakiegokolwiek części NT; wszystkie pokazują różne zmiany.

Taoizm

Okres mniej więcej między 600 a 300 rokiem p.n.e. w Chinach nazywa się erą Stu Szkół Filozoficznych, a termin sto oznacza „wiele”. Był to wiek politycznych i społecznych zmian oraz zamieszek, gdy dynastia Zhou (Chou) rozpadała się, co skłoniło myślących ludzi do rozwinięcia filozofii w celu wyjaśnienia,

dostosowania lub zmiany stanu rzeczy. Dwie z tych filozofii, taoizm i konfucjanizm, przetrwały jako dominujące i uzupełniające się sposoby życia Chińczyków przez ponad dwa tysiąclecia. Podczas gdy wszystkie szkoły filozoficzne poszukiwały drogi, czyli dao, jedna z nich przywłaszczyła sobie słowo dla swoich nauk. Podczas gdy konfucjanie dążyli do przywrócenia społeczeństwa do złotego wieku starożytności poprzez reformę moralną i studia, inni szukali ucieczki do prostego życia, życia jako pustelnicy i zadowalania się niedziałaniem; ich filozofia nazywa się taoizmem. Trudno jest znaleźć wiarygodne informacje na temat wczesnego taoizmu. Jednak uczeni uznają dwie księgi za najwcześniejsze dzieła dotyczące taoizmu: Laozi (Lao Tzu) lub Daodejing (Tao-te Ching), co tłumaczy się jako „Kanon Drogi i Cnoty” oraz Zhuangzi (Chuang Tzu). Domniemanym autorem Laozi był człowiek o imieniu Laozi (Lao Tzu), co oznacza Stary Mistrz; podobno był starszym rówieśnikiem Konfucjusza i pracował jako archiwista na dworze królewskim. Nie ma żadnego dowodu na to, że Laozi istniał, a przypisywana mu krótką, tajemniczą księgą, zawierającą około 5000 słów, wydaje się być dziełem złożonym, pochodzącym nie więcej niż z IV wieku p.n.e. Uczy, że mistyczne Dao jest źródłem wszelkiego bytu, co należy intuicyjnie zrozumieć, prowadząc biernie dające życie. Jest to praca lapidarna i enigmatyczna, podatna na wiele interpretacji. Jego filozofia polityczna uczy mądrego władcę, aby nie ingerował w życie ludzi, rezygnował z wojny i luksusów oraz biernie prowadził ludzi do życia w niewinności i harmonii z Tao. Nowoczesne ideały laissez-faire znajdują podobieństwa z taoizmem. Zhuangzi (Chuang Tzu), czyli Mistrz Zhuang, żył około 369-286 p.n.e. Niewiele o nim wiadomo, a książka nosząca jego imię jest dowcipna, pełna paradoksów i obrazów. Przesłaniem książki jest prośba o wolność jednostki i wyzwolenie jej z egotyzmu, aby mogła zrozumieć podstawową jedność Tao i osiągnąć w ten sposób szczęście, które jest poza śmiercią. Chociaż taoiści nauczali niedziałania i bierności, byli jednak wystarczająco ludzcy, by głosić swój pogląd w konkurencji z innymi poglądami filozoficznymi. Trudno sobie wyobrazić kraj rządzony przez laissez-faire taoistyczną filozofię. Niemniej jednak, kiedy konfucjanizm stał się oficjalną filozofią Chin po ok. 100 p.n.e. taoizm nadal był atrakcyjny ze względu na swoją wyobraźnię i być może jako antidotum na poważne ideały nauczane przez Konfucjusza. Filozofia taoistyczna była czynnikiem zakwaszającym chińskie życie, pocieszeniem dla tych, którzy ponieśli niepowodzenia i ulgą w wielu obowiązkach, które ograniczały życie. W ten sposób filozofie konfucjańska i taoistyczna wzajemnie się uzupełniały i uzupełniały. Neo-taoizm to ruch zapoczątkowany we wschodniej dynastii Han (25–220 n.e.). Jedną z części tego ruchu podjęta się zharmonizowania nauk taoistycznych z konfucjańskimi ideałami społecznymi i moralnymi, które umożliwiły konfucjańskiemu urzędnikowi bycie zarówno sumiennym urzędnikiem państwowym, jak i jednocześnie zachowaniem pewnego dystansu do świata. Taoistyczny pogląd, że władcy powinni rządzić biernie i słuchać rad ministrów, przemawiał do konfucjańskich urzędników. W czasach dynastii Han stało się powszechnie przyjętą praktyką, że ministrowie powinni inicjować politykę, a cesarze nie powinni podejmować działań przed zasięgnięciem porady jego ministrów. Kiedy Chiny popadły w rozłam na cztery wieki po upadku dynastii Han w 220 r. n.e., północne Chiny znalazły się pod panowaniem nie-chińskich nomadów, którzy nie rozumieli doktryn konfucjańskich ani ich nie używali. W tej panującej atmosferze zakorzeniły się dwa nowe ruchy. Jednym z nich była popularyzacja buddyzmu, sprowadzona do Chin za panowania dynastii Han, na początku naszej ery. Buddyzm nie zyskał powszechnej popularności pod rządami Han, ale jego doktryny stały się powszechnie atrakcyjne w epoce podziału. Podobnie energia intelektualna, która została pochłonięta przez studia konfucjańskie w czasach dynastii Han, znalazła ujście w pisaniu komentarzy na temat Laozi i Zhuangzi w epoce podziału, kiedy konfucjanizm w dużej mierze popadł w niełaskę. Badanie rozwinęło się w wielostronny ruch, który badał metafizykę, estetykę i religię. W trakcie tego procesu ci taoistyczni uczeni dokonali reinterpretacji swojej filozofii w kategoriach społecznej i moralnej filozofii konfucjanizmu. Niektórzy neotaoiści zareagowali na nieład okresu post-Han, stając się hedonistami i odrzucając wszelkie społeczne zobowiązania i ograniczenia. Ich najśłynniejszym przykładem była grupa z III wieku n.e. którzy nazywali siebie Siedmioma Mędrkami Bambusowego Gaju, którzy wyjaśniali, że

lekceważenie wszelkich konwencji społecznych jest jedynym sposobem zachowania ich moralnej integralności. Jeden z tych siedmiu słynnie miał sługę, który podążał za nim z dzbanem wina i łopatą, gdziekolwiek się udał, aby mógł się napić, kiedy tylko poczuje pragnienie, i aby można było wykopać dół i pochować go tam, gdzie padł martwy. Nazywano ich romantykami ze względu na ich wybryki i bunt przeciwko dekadenskiemu społeczeństwu. Inni romantyczni taoiści, którzy żyli jako samotnicy w górskich schronieniach, czerpali inspirację z natury do tworzenia pejzaży, które stały się najbardziej szanowanym gatunkiem chińskiej sztuki, oraz do pisania poezji inspirowanej naturą. Taoizm religijny jest również nazywany popularnym taoizmem. Nazywana jest także Szkołą Huang-Lao, po Huangdi (Huang-ti) Żółtym Cesarzu (legendarnym założycielu narodu chińskiego) i Laozi. Podczas gdy Laozi i Zhuangzi uczyli niektórych wyznawców prostego i spokojnego życia, a innych odrzucania pęt konwencjonalnego zachowania, inny ruch kierowany przez wyznawców okultyzmu był również w toku. Rezultatem było zlanie się wielu starożytnych przesądów i kultów ludowych. Ich celem było długie życie, ziemską nieśmiertelność, a ostatecznie nieśmiertelność niebiańska, osiągnięta dzięki wróżbiarstwu i magii, oddychanie i inne ćwiczenia podobne do jogi oraz prowadzenie moralnego życia. Taoistyczni czarownicy i szamani używali Laozi i Zhuangzi jako tekstów, szukając okultystycznego znaczenia w niejasnych i sugestywnych frazach. Skonsultowali się także z Yi Jing (I Ching), czyli Księgą Przemian, starożytnym tekstem, który na początku był podręcznikiem wróżbitów i zyskał niejasne komentarze jako wskazówki. Alchemia obejmowała poszukiwanie substancji i mikstur leków, które mogłyby poprawić zdrowie i przedłużyć życie, a także zamieniać podstawowe materiały w złoto. Eksperymenty taoistyczne zaowocowały postępowaniem w chemii, mineralogii i farmacji oraz wynalezieniem kompasu, prochu strzelniczego i porcelany. Jednak wątpliwe motywy eksperymentów uczyniły je mniej niż renomowanymi naukowo. Wśród religijnych taoistów było wiele podgrup. Jeden z kultów został nazwany Drogą Pięciu Buszli Ryżu, ponieważ jego założyciel, niejaki Zhang Ling (Chang Ling), żyjący w II wieku n.e., zażądał od swoich wyznawców pięciu buszli ryżu. Nazywali go Niebiańskim Nauczycielem, a ten tytuł przekazał swoim potomkom do czasów współczesnych. System zasług uczył wyznawców dobrych myśli i spełniania dobrych uczynków w celu przedłużenia życia i osiągnięcia nieśmiertelności oraz wyjaśniał chorobę, śmierć i nieszczęście jako karę za grzechy własne i przodków; niebo lub piekło były ostatecznym celem każdego. Popularny taoizm nauczył się od buddyzmu budowania świątyń, rytuałów, festiwali i ustanawiania zakonów mnichów i mniszek. Ma duży panteon składający się z bóstw, bohaterów historycznych, nieśmiertelnych, duchów i świętych miejsc. Cieszyło się cesarskim patronatem począwszy od dynastii Han, ponieważ władcy dążyli do długiego życia, nieśmiertelności i obcowania z duchami. Władcy dynastii Tang (T'ang) również patronowali religijnym taoistom, nawet jeśli wielu było pobożnymi buddystami, ponieważ dom cesarski nosił przydomek Li, a taoiści już dawno nadali Laozi nazwisko, również Li, dając w ten sposób domowi panującemu znamienitego przodka. Te same elementy, które sprawiły, że religijny taoizm był preferowany przez władców, sprawiły, że stał się on również popularny wśród mieszkańców Chin.

Trasa Królewska i Droga Morska

W starożytności istniały dwie główne drogi między Mezopotamią, Egiptem i dolnym Półwyspem Arabskim: Droga Królewska i Droga Morska. Trasa Królewska w dużej mierze przebiegała przez pustynię i służyła ludom pustynnym. Biegła od Damaszku do Zatoki Akaby, a stamtąd rozwidlała się na trasie, która przecinała Synaj do Egiptu i na trasie, która prowadziła przez wschodnie wybrzeże Morza Czerwonego do Hidżazu, czyli zachodniego wybrzeża arabskiego. Chociaż termin ten często pojawia się w zapisach historycznych, pierwotnie mógł oznaczać po prostu „królewską drogę” lub „główną autostradę”, bez związku z konkretnym królem lub królestwem. Trakt Królewski zawsze był ważną drogą dla pielgrzymów, kupców i zdobywców. Biblia opisuje tę drogę jako drogę, którą mógł obrać Mojżesz i „dzieci Izraela” po ucieczce ze starożytnego Egiptu. Najprawdopodobniej tędy szedł Abraham, ścigając królów pustyni, którzy wzięli jego bratanka Lota jako zakładnika. W późniejszej

historii Trakt Królewski był kluczowym zasobem dla królów i generałów. Na tej autostradzie Dawid i Salomon zabezpieczyli handel i wpływ na swoich wschodnich sąsiadów, Moab i Edom. Kiedy Aramejczycy powstali pod rządami Ben-Hadada I i Chazaela, rozszerzyli się na południe, kontrolując tę drogę. Mieszkańcy Asyrii zdobyli nią Damaszek i Transjordanie, a wieki później Nabatejczycy używali Traktu Królewskiego do transportu swoich przypraw i towarów luksusowych ze swojej kryjówki w Petrze na targowiska w Damaszku i dalej. Na przełomie tysiącleci Rzym wkroczył na te tereny i sto lat później podbił Nabateę. Rzymianie uczynili Trasę Królewską częścią swojego systemu dróg cesarskich, wykorzystując ją zwłaszcza jako środek transportu przez nieprzystępne arabskie pustynie. Nazwali ją Via Nova Traiana (Nowa Droga Trajana) ze względu na sponsoring Trajana. Jego strategiczna wartość nie skończyła się, gdy obszar ten został sprzedany między Bizantyjczykami, Arabami, Persami i muzułmanami. Ze względu na wymóg pielgrzymki (hadżdż) droga stała się jeszcze ważniejsza dla Beduinów i muzułmanów z północnych Arabów w przypadku podróży do Mekki i Medyny. Dopiero w XVI wieku Turcy opracowali alternatywną trasę. Krzyżowcy ufortyfikowali szosę na przełomie następnego tysiąclecia, a ich zamki nadal są imponującymi punktami orientacyjnymi we współczesnych jordańskich wioskach po drodze. Dziś trasa nazywa się Tariq es-Sultani (Droga Sultana). Starożytni budowniczości dróg pozostawili ślady wzdłuż autostrady, od rzymskich kamieni milowych po zamki krzyżowców. Do dziś jej szlak wyznaczają wioski współczesnego państwa Jordania. Trasa Królewska biegnie przez wyżyny i grzbiety na wschód od Jordanu i Morza Martwego, a podróżnych witają jedne z najbardziej spektakularnych krajobrazów pustynnych na Bliskim Wschodzie. Źródła słodkiej wody płyną w różnych miejscach, co wyjaśnia popularność Trasy Królewskiej. Droga morska była główną autostradą przybrzeżną i najczęściej wybieraną przez handlarzy między Mezopotamią a Egiptem. Powody są proste: znajdowało się blisko wody, źródeł pożywienia i miast oraz unikało wyżyn. Damaszek był północnym węzłem, a stamtąd ścieżka prowadziła do Jeziora Galilejskiego, następnie przez dolinę Jezreel i Megiddo, docierając do wybrzeża Morza Śródziemnego i podążając nim aż do Soanu w północnym Egipcie. Różne strony kontrolowały Drogę Morską. Najpierw znalazła się pod wpływem Egipcjan (i w starożytnych źródłach nazywana była Drogą Horusa), następnie Filistynów (nazywana w Biblii Drogą Krainy Filistynów), a w końcu Rzymian (który nazwał ją Via Maris, Droga morska). Wzdłuż Drogi Morskiej znajdowały się trzy główne miejsca o strategicznym znaczeniu: Gezer wzdłuż południowego odcinka drogi na obszarze spornym przez Egipcjan i Filistynów; Megiddo w środkowej części strzegące żyznej doliny Jezreel i Chazor na północy, gdzie droga rozwidła się w kierunku miast-państw Fenicjan na północnym zachodzie lub w kierunku Damaszku na północnym wschodzie.

Talmud

Talmud judaizmu jest zbiorem komentarzy. Jest to rozszerzone i luźno zorganizowane opracowanie wybranych traktatów Miszny, wcześniejszej księgi religijnej. Jego zawartość nie jest ograniczona przez Misznę, ale często stanowi podstawę do szeroko zakrojonych dyskusji. Starożytni rabini znajdowali wszelkiego rodzaju powody, dla których zapisywali swoje dyskusje na tematy talmudyczne, co ostatecznie stało się konstytucją średniowiecznego życia żydowskiego. Jest źródłem Tory wśród Żydów rabinicznych dzisiaj, obowiązującą Żydów ortodoksyjnych. Orzeczenia prawne zawarte w Talmudzie nazywane są halachą, a interpretacje i historie, które je wspierają, to Hagady. Technicznie Talmud oznacza cały zbiór materiałów rabinicznych, a mianowicie Misznę i jej późniejsze komentarze, podczas gdy Gemara odnosi się konkretnie do komentarza do Miszny. Jednak w języku potocznym Talmud odnosi się do Gemary, czyli komentarza do Miszny, napisanego między 200 a 600 rokiem n.e. Autorzy Talmudu są „mędrkami” różnych okresów żydowskiej historii. Rabini przed Miszną nazywani są tannaim, od hebrajskiego słowa oznaczającego „nauczać” lub „powtarzać”. Rabini, którzy żyli po Misznie, nazywani są amoraim, od aramejskiego słowa oznaczającego „dyskutować”. Sevoraim pochodzą od amoraim, a ich nazwa pochodzi od aramejskiego słowa oznaczającego „ponowne rozważenie” lub „ponowne przemyślenie opinii”. Wreszcie geonim, od hebrajskiego słowa

oznaczającego „uczony”, zwykle stosowanego w odniesieniu do późniejszych, autorytatywnych nauczycieli. Talmud luźno nawiązuje do organizacji Miszny, podzielonej na porządki lub traktaty, następnie rozdziały, a następnie paragrafy. Technika rozwijania tematu polega na przejrzeniu każdego zdania Miszny i dokładnym omówieniu go. Czasami dygresje wślizgują się i ciągną przez strony, zanim wersety Miszny zostaną ponownie podjęte. Przez kilka pokoleń mędrzy debatowali i konsultowali się na temat znaczenia Miszny. Dyskusje te były zbierane i przekazywane ustnie lub jako prowizoryczne dokumenty. Dodatki i poprawki oraz przesunięcia w ramach zbiorów sprawiły, że nie były to teksty znormalizowane. Czasami dołączano wolne skojarzenia idei, a nawet obce materiały, które dodawały zamieszania w zbiorach. W miarę upływu czasu rabini mogli swobodnie komentować oryginalne komentarze, aby nadać im jasność i trafność. Najwcześniejsze komentarze dotyczyły głównie prawa: krótkie, apodyktyczne stwierdzenia prawne; później komentarze były już dialektycznym traktowaniem praw i zasad. Powstały dwa ośrodki, w których Żydzi kompilowali dostępne Gemary we własne Talmudy: Palestyna i Babilonia. Yerushalmi, czyli palestyński Talmud, w większości odzwierciedla pracę rabinów galilejskich i został ukończony do połowy V wieku n.e. Charakteryzuje się zwięzłością i brakiem wyjaśnień i przejść redakcyjnych, co jest zgodne z jego wczesnym datowaniem. Jego dyskusje są postrzegane jako eliptyczne i zwięzłe, ale czasami pojawiają się dialogi i pokazują rozwój argumentów i rezolucji. Talmud Bawli, czyli babiloński, został ukończony przed rokiem 500 n.e. Istnieją jednak dyskusje, które pokazują rozwój w dłuższym okresie (450–650). Bawli są o wiele bardziej rozpracowane niż Yerushalmi. Jest bardziej wyrafinowany, techniczny i formalny, jeśli chodzi o wprowadzanie materiałów źródłowych, rozważanie zastrzeżeń i kontrargumentów. Sevoraim odegrali znacznie większą rolę w Bawli, komponując całe sekcje, zwłaszcza wstępy i przejścia. Ogólnie rzecz biorąc, Bawli ma wyższą jakość literacką i logiczną przejrzystość i jest znacznie dłuższy. Ostatni okres nauczycieli Talmudu, geonim, składa się z władz Bawli. Bawli pomija wiele z pierwszego nakazu („Błogosławieństwa”), ponieważ wiele kwestii dotyczy zobowiązań, które nie mają zastosowania poza Izraelem. Trudniejsza do wyjaśnienia jest fascynacja Bawli przepisami dotyczącymi Świątyni – niespotykanymi w Yerushalmi. W przeciwnym razie obie księgi Talmudu obejmują w większości ten sam obszar. Bawli stopniowo rósł w swoim wpływie na Yerushalmi. Jasne jest, że babilońscy geonimowie z drugiej połowy pierwszego tysiąclecia n.e. byli bardziej prestiżowi niż palestyńscy rabini. Żydzi z diaspory stopniowo przyjęli Bawli jako swoją główną księgę. Żydostwo palestyńskie podupadło, podczas gdy społeczności diaspory rozprzestrzeniły się po Hiszpanii, Portugalii i Afryce Północnej. Kolejnym ciosem dla Żydów w Palestynie i ich Talmudu były krucjaty. W pewnym momencie Talmud zawsze oznaczał Bawli, a Yerushalmi miał zastosowanie tylko tam, gdzie Bawli milczał lub był niejednoznaczny. A pęd trwał nadal: stał się przedmiotem coraz lepszych komentarzy i większej liczby skrybów. Dlatego współczesna nauka ma więcej do zrobienia w zakresie materiałów Bawli, podczas gdy Yerushalmi jest mniej dopracowana i obszerna. Wczesne studia i komentarze do Miszny były ustne, więc Gemara była na początku przybliżeniem tradycji mówionej. Nie ma więc powodu, by mówić o „oryginalnym Talmudzie”, a w różnych ośrodkach żydostwa istnieje wiele tekstów równoległych. Standaryzacja tekstu nastąpiła w dużej mierze dzięki przystosowaniu się Żydów z diaspory do współczesnego świata, a ostatecznie ich dostępowi do prasy drukarskiej i tworzeniu instytucji edukacyjnych. Wszystkie te czynniki przemawiały na korzyść Bawli. Tradycyjnie uważa się, że Mojżesz przedstawił Torę jako spisane prawa dla Izraela, ale jego orzeczenia dotyczące różnych zastosowań pisanych praw zostały przekazane ustnie w tym samym czasie. W miarę jak średniowieczny judaizm rozwijał coraz więcej ustnych przepisów dotyczących interpretacji Tory i rozszerzania jej stosowania, rabini przypisywali różne legendarne postaci niebiblijne (urzędnicy „Wielkiej Synagogi”, Hillel i Szammaj oraz Johanan ben Zakkai). Jediną postacią historyczną potwierdzającą ten proces jest Juda ha-Nasi, który około 200 roku n.e. przewodniczył kompilacji Miszny. Tryb kompozycji jest w formie dialogu, trochę jak dialog między Sokratesem a jego zwolennikami. Wprowadzane są pytania dotyczące Miszny, a następnie dialog szuka przyczyn i źródeł. Długie dygresje to Hagada, a wnioski to Halacha.

Chociaż ta metoda może wydawać się współczesnemu czytelnikowi przeciągająca się i nudna, w rzeczywistości jest to nowy sposób radzenia sobie ze złożonością i monotonią orzeczeń prawnych. Talmud zawiera zarówno odrzucone, jak i przyjęte opinie rabinów. Talmud to księga praw i opinii na temat praw. Rzadko przemawia do poczucia inspiracji czytelnika i wzniosłej mowy. Przypadkowemu czytelnikowi rabini jawią się jako sędziowie, nauczyciele i administratorzy państwowi, i taka była ich rola w średniowiecznej społeczności żydowskiej. Osobowości myślicieli – rabinów – nie były ważne w Talmudzie, ale prawne ciągi myślowe tak. Ich gatunkiem był komentarz tekstowy i nawet dzisiaj strona tekstowa Talmudu zawiera tekst otoczony kilkoma późniejszymi sławnymi komentarzami. Religijny nurt tekstu jest głębszy i bardziej satysfakcjonujący. Prawo jest źródłem twórczości Boga, a więc darem dla Żydów i radością do spełnienia. Zadaniem rabina jest stosowanie tego prawa do każdego aspektu życia, szansa, a nie ciężar. W rzeczywistości, rozszerzając ustną Torę, rabini naśladowali to, czego wcześniej Bóg dokonał poprzez Torę spisaną. Tak więc studiowanie i stosowanie Tory angażowało się w formę boskiej kreatywności. Oczekiwano, że wszyscy włączą się w proces twórczy, czy to święty asceta, który studiował 20 godzin dziennie, czy zwykły Żyd, który studiował Torę tylko podczas nabożeństwa szabatowego. Zręczność rabiniczna wyrażała się w wyrafinowanej argumentacji, a argumentacja stawała się oznaką świętości. Rabini nauczali, że staną się „królestwem kapłanów i narodem świętym”, kiedy odpowiednio przestudiują i zrozumieją Torę. Rabini byli wybierani i oceniani zgodnie z ich poleceniem Talmudu. Gdy średniowieczni rabini poświęcili się studiom nad Talmudem, wzmocnili swoją pozycję przywódców społeczności. W rezultacie musieli wypracować swoje stosunki z politycznymi władcami ziem, na których przebywali ich żydowscy wyznawcy. Władze rzymskie, bizantyjscy namiestnicy, a nawet wyznaczeni urzędnicy żydowscy (żydowscy patriarchowie i exiliarchowie) musieli w końcu dostosować się do rabinów. Mimo to rabini zachowywali niski profil polityczny. Rabini znaleźli swoje miejsce w wewnętrznym życiu religijnym Żydów (małżeństwa, rozwody, obrzędy religijne, kalendarz, wychowanie młodzieży). Ich opinie były cenione podobnie jak średniowieczni chrześcijanie cenili ojców kościoła. Talmudy są głównym źródłem informacji o kulturze i religii Żydów w okresie późnego antyku i wczesnego średniowiecza. Często jej strony ujawniają jeszcze wcześniejsze etapy życia i kultury żydowskiej — być może zachowały się fragmenty nauczycieli i nauk z okresu po ostatnich pismach biblijnych, a przed ukończeniem Nowego Testamentu. Problem polega na tym, że Talmudy dodają kolejne warstwy edycji, tak że nie można z całą pewnością zidentyfikować oryginalnego jądra historycznego. Inny problem z ustaleniem historyczności Talmudu pochodził od osób postronnych: chrześcijanie często cenzurowali lub niszczyli kopie Talmudu w różnych regionach Europy. Często, aby uniknąć zniszczenia, Żydzi poddawali Talmud cenzurze, tak że wczesne rabiniczne dyskusje na takie tematy jak Jezus (Chrystus) z Nazaretu czy wczesne chrześcijaństwo zaginęły lub zostały rozproszone

Tantryzm

Buddyzm wadźrajany, czyli tantryzm, jest formą myśli buddyjskiej, która rozkwitła w północnych Indiach, a zwłaszcza w Tybecie. Termin wadźra to sanskryckie słowo, które może oznaczać „diament” lub „piorun”. Buddyzm wadźrajany zapewnia oświecenie w ciągu jednego życia, a nie w wyniku licznych wcieleń, jak zakładają inne formy buddyzmu. Środki te, znane jako upaya, obejmują techniki medytacyjne, ćwiczenia myślowe, intonowanie i praktyki seksualne. Podobnie jak buddyzm mahajany, buddyzm wadźrajany ma na celu odtworzenie doświadczenia Buddy Gautamy i umożliwienie jednostce osiągnięcia stanu buddy, a nie tylko ucieczkę z niekończącego się koła śmierci i ponownych narodzin, które jest spowodowane przywiązaniem do niematerialnych rzeczy tego świata, które jest celem buddyzmu Theravada. Podobnie jak inne formy buddyzmu, buddyzm wadźrajany również nakazuje wyznawcy podjęcie takich środków, jak właściwe zachowanie, abstynencja od środków odurzających i wspieranie mnichów. Alternatywną nazwą buddyzmu wadźrajany jest buddyzm mantrajany, ze względu na praktykę recytowania mantr, aby uciec od ludzkiego pragnienia uchwycenia iluzorycznych

i nietrwałych danych zmysłowych jako rzeczywistości. Buddyzm wadźrajany rozwinął się z buddyzmu mahajany (lub wielkiego pojazdu) około VI-VII wieku i był szczególnie wpływowy aż do XI wieku. Tybetańscy wyznawcy twierdzą, że Budda Siakjamuni nauczał tantr jako tajnych tekstów, które zostały zachowane na piśmie jakiś czas po sutrach. Tantra to kontinuum, które przepływa od fundamentalnej ignorancji do oświecenia, a także jest tekstem, w którym zapisane jest to przesłanie. Tantry obejmują kontinua ścieżki, podstawy i rezultatu. Trzy wewnętrzne tantry, oprócz sześciu zewnętrznych tantr, po opanowaniu oferują możliwość wstąpienia w Stan Buddy. Jest to zarządzane za pomocą wyrafinowanych technik mentalnych, które ułatwiają rozwiązanie stanów dysonansu umysłowego w stan oświecającej jedności. Trzy wewnętrzne tantry to Mahajoga, Anujoga i Atijoga, które są etapem tworzenia, etapu doskonałości i etapu Wielkiej Doskonałości (dzogchen). Indyjscy przywódcy duchowi Padmasambhaa, Vimalamitra i Buddhaguhya (między innymi) przedstawili je. Ich prace zostały następnie zebrane w wielotomowych kanonach, zwłaszcza w tłumaczeniu tybetańskim Butona Rinchendrubu (1290–1364). Różne zbiory prac dały początek różnym szkołom myśli wadźrajany. Zwolennicy wadźrajany podkreślają znaczenie relacji nauczyciel-uczeń oraz ezoterycznej transmisji wiedzy i upaji poprzez tę relację. Obejmuje nie tylko medytację, ale także rytualne intonowanie, rysowanie mistycznych wykresów i praktykę tantrycznego kongresu seksualnego z kapłankami zwanymi joginkami. Najbardziej znaną powtarzaną pieśnią jest Om mane padme hum (ach, klejnot rzeczywiście jest w lotosie), która powtarzana może pomóc umysłowi przezwyciężyć dysonans. Kongres seksualny jest ważny w dążeniu do oświecenia, ponieważ jest częścią próby rozwiązania i zjednoczenia przeciwstawnych zasad. Ponadto, jako jedna z Czterech Rozkoszy, ma na celu połączenie błogości z pustką, poprzez wyzwolenie centrum energetycznego ciała, aby otrzymać nieskazitelne poznanie najwyższej rozkoszy. W niektórych przypadkach czynności tantryczne, w tym joga seksualna, zostały powiązane z czynnościami okultystycznymi i świętym pićem alkoholu. Na przykład tantryzm na wyspie Jawa obejmował picie i cudzołóstwo z joginami, co raczej zgorszyło niektórych gości, nieświadomych celu rytuałów. Na przykład Kertanagara (r. 1268–1292), ostatni król Singosari na Jawie, był zobowiązany do ochrony swojego ludu i demonstrowania prawowitości swojego panowania poprzez zwalczanie demonicznych energii szalejących w kraju poprzez poszukiwanie ekstazy poprzez napady picia i kongres seksualny. Kertanagara został niestety zamordowany w trakcie jednej z takich walk. Praktyki tantryczne są również związane z hinduizmem i odpowiednio różnią się od buddyjskiego tantryzmu. Buddyzm wadźrajany był wpływowy w Tybecie i Indiach, ale był również praktykowany w Azji Środkowej, Chinach, Jawie, Nepalu i na terenach dzisiejszego Pakistanu. Ponadto Mongołowie przejęli pewne aspekty praktyki buddyzmu tybetańskiego i pomogli rozprzestrzenić ją na kontynencie azjatyckim. Odmiany praktyki tantrycznej rozprzestrzeniły się dalej, chociaż często odbiegały od istoty buddyzmu wadźrajany. Pod względem estetycznym i artystycznym buddyzm wadźrajany zainspirował stworzenie mandali, która jest reprezentacją wszechświata wykorzystywaną w medytacji. Seria koncentrycznych kręgów identyfikuje osobę i macicy i jej powiązań z szerszą rzeczywistością. Charakterystyczne formy występują w Chinach, Japonii i Tybecie. Wersje tybetańskie są jedną z form thang-ka (tanki), czyli obrazów na tkaninach, które mogą być używane w osobistej medytacji, używane do wystawiania lub w procesjach. Tworzone są według szeregu ścisłych reguł kanonicznych i zaczęły pojawiać się od około X wieku.

Teotihuacan

Znajdujące się około 25 mil na północny wschód od Mexico City w Kotlinie Meksykańskiej, masywne ruiny wielkiego miasta Teotihuacán od dawna intrygują i zastanawiają obserwatorów. Pomimo ponad stuletnich badań archeologicznych, wciąż pozostaje wiele tajemnic dotyczących ludzi, którzy budowali, rządzą i żyli w tym rozległym kompleksie miejskim. Miasto zostało założone w I wieku p.n.e., na północny wschód od jeziora Texcoco, które leżało w centrum basenu. Jego budowniczymi byli najprawdopodobniej dawni mieszkańcy starożytnego centrum ceremonialnego Cuicuilco, położonego

w południowo-zachodnim rogu jeziora Texcoco, które zostało zniszczone podczas erupcji wulkanu Xitle około 50 roku p.n.e. Budowa Teotihuacán rozpoczęła się wkrótce po opuszczeniu Cuicuilco. Miasto kwitło przez następne 600 lat, dominując nad większością centralnych wyżyn, zanim zostało częściowo zniszczone i opuszczone około 650 roku n.e. Miejskie i ceremonialne jądro miasta budowane było etapami, od jego początków w I wieku p.n.e. do jego zakończenia do 300 r. n.e. Starannie zaprojektowany na wzór siatki rdzeń był zdominowany przez kilka wysokich konstrukcji połączonych szeroką aleją: masywną Piramidę Słońca; nieco mniej imponująca Piramida Księżyca; Świątynia Quetzalcoatl (Pierzasty lub Pierzasty Wąż); i duża Cytadela na świeżym powietrzu. Uczeni oferują różne interpretacje intencji budowniczych dotyczących jego orientacji, z Aleją Umarłych na 15,5 stopnia na zachód od południa. Niektórzy twierdzą, że jest to zgodne z równonocami słonecznymi; inne z konstelacją Plejad; inne z pobliskim wulkanem Cerro Gordo; jeszcze inni proponowali matematyczne zależności między orientacją miasta a świętym 260-dniowym kalendarzem. Wszyscy zgadzają się, że jego dokładne wyrównanie miało głębokie znaczenie dla projektantów i budowniczych. Jego największa i najstarsza pionowa struktura, masywna Piramida Słońca, została zbudowana na szeregu jaskiń (odkrytych w 1971 r.), których wewnętrzne komory zostały zmodyfikowane i szeroko wykorzystane podczas fazy budowy piramidy (1–150 n.e.). W mitologii mezoamerykańskiej jaskinie były łączone ze światem podziemnym, miejscem zamieszkania bogów i początkiem stworzenia, co sugeruje, że lokalizacja piramidy miała dla jej projektantów głębokie kosmologiczne znaczenie. Szacunki dotyczące populacji miasta wahają się od 80 000 do 200 000. W pierwszym wieku jego populacja szybko rosła, osiągając około 80 000 w 150 roku n.e., a wiele tysięcy ludzi z Kotliny Meksykańskiej migrowało do miasta. W kolejnych dziesięcioleciach wzrost wyhamował, a populacja miasta osiągnęła swój szczyt prawdopodobnie około 200 roku n.e. W latach 200-tych i 300-tych zbudowano serię ponad 2000 mieszkań lub osiedli mieszkaniowych, aby pomieścić ogromną populację miasta. Rozmiary i cechy tych związków znacznie się różniły, co sugeruje skomplikowany system stratyfikacji społeczno-ekonomicznej oparty na zamożności, zawodzie, statusie i pochodzeniu. Większość uczonych zgadza się, że osoby twierdzące, że żyły we wspólnym rodowodzie, zamieszkiwały te kompleksy. Różne dzielnice lub dzielnice w mieście również były bardzo zróżnicowane. Na niektórych terenach dominowały wyspecjalizowane warsztaty rzemieślnicze lub rzemieślnicze. Gdzie indziej widoczne są odrębne enklawy etniczne, w szczególności skupisko kilkunastu związków najwyraźniej zamieszkałych przez Oaxacans z Monte Albán. W pobliżu wschodnich granic miasta zidentyfikowano „dzielnice kupiecką”. Jednak na większości obszaru miasta trudno jest zidentyfikować konkretne cechy, które określały jego demografię przestrzenną. Chociaż pozostałości murów można znaleźć w różnych częściach miasta, nie ma dowodów na to, że miasto jako całość było otoczone murami. Szacuje się, że około 2/3 mieszkańców miasta zajmowało się rolnictwem na okolicznych polach, a pozostali trudnili się różnymi rodzajami produkcji rzemieślniczej. Mieszkańcy Teotihuacán stosowali system znaków notacyjnych, ale nie mieli żadnego systemu pisma porównywalnego z Majami w tym samym okresie. Uczeni nie zidentyfikowali żadnych elementów gramatycznych ani fonetycznych w systemie notacyjnym, a zatem nie wiedzą, jakimi językami mówili jego mieszkańcy ani jak siebie nazywali. Niektórzy uczeni sugerowali, że jego władcy starali się stworzyć tajemniczą, tajemniczą symbolikę; inni sugerują, że znaczenie znaków było prawdopodobnie jasne dla ich twórców i tych, którzy je oglądali. Styl artystyczny w Teotihuacán jest powtarzalny, jednolity i nieco sztywny, co wyraźnie kontrastuje z wielką różnorodnością stylów i motywów wśród miast-państw Majów. Religia była praktykowana co najmniej w dwóch odrębnych sferach: na poziomie gospodarstwa domowego i wsi oraz na poziomie państwa. Praktyki religijne na poziomie wsi i gospodarstw domowych koncentrowały się na przodkach i bóstwach powiązanych z określonymi liniami. Nie ma dowodów na to, że te praktyki religijne na poziomie gospodarstw domowych i wsi były w konflikcie z państwem lub że istniał jakikolwiek zorganizowany lub niższy opór wobec państwa lub grup rządzących. Religia państwowa bardzo różniła się od religii na poziomie wsi, kładąc szczególny nacisk na kult Pierzastego

Węża, najbardziej obrazowo wyrażony w Świątyni Quetzalcoatl, z setkami ogromnych rzeźbionych głów zdobiących masywne ściany i schody. Inne główne bóstwa państwowe to tak zwany Tlaloc, bóg deszczu (choć interpretacje różnią się co do tego, czy rzeczywiście był to Tlaloc), bóg burzy / wojny, różni bogowie śmierci i podziemia oraz to, co E. Pasztory nazwał Wielką Boginią. Religia państwowa koncentrowała się na legitymizacji dominacji grup rządzących i zapewnianiu ideologicznych podstaw dla państwa oraz jego politycznej, wojskowej i ideologicznej dominacji w Basenie Meksyku i poza nim. Było to wysoce rozwarstwione i zmilitaryzowane społeczeństwo, dysponujące zarówno rozległymi, jak i intensywnymi zdolnościami wojskowymi. Miasto zdominowało Kotlinę Meksykańską, choć prawdopodobnie niewiele poza nią, i niezależnie od zakresu swoich bezpośrednich rządów, cieszyło się ogromnym ideologicznym prestiżem w całej Mezoameryce. Być może stanowiąc szablon dla późniejszej armii Azteków, armie Teotihuacán zostały podzielone na zakony wojskowe związane z określonymi stworzeniami, takimi jak orzeł i jaguar. Jego siły zbrojne składały się zarówno z plebsu, jak i elit, które walczyły w zdyscyplinowanych grupach i były bardzo skuteczne w postępowaniu się miotaczami strzałek i włócznie (atlatl) oraz maczugami wysadzanych obsydianami. Imponujące zdolności militarne miasta i prestiż ideologiczny sprzyjały wymianie i stosunkom handlowym z sąsiednimi państwami. Szlaki handlowe, sięgające na południe aż do Ameryki Środkowej i na północ aż do dzisiejszego południowego zachodu Stanów Zjednoczonych, łączyły miasto ze wszystkimi znaczącymi państwami Mezoameryki. Handel dalekosiężny był szczególnie aktywny w przypadku przedmiotów prestiżowych, takich jak muszle, ceramika, obsydian, mika, hematyt, jadeit, turkus i cynober. Targowiska w mieście były szczególnie ważne, niektórzy sugerowali, że Wielki Kompleks był także centralnym rynkiem miasta, a kakao służyło jako forma waluty. Rytualne ofiary z ludzi były praktykowane w Teotihuacán, chociaż praktyka ta jest przedstawiona w dziełach sztuki miasta głównie poprzez portrety ludzkich serc, niektóre nabite na noże. W Piramidzie Słońca, Świątyni Quetzalcoatl i innych budynkach odkryto szkielety ofiar ofiarnych. Upadek wielkiego miasta był zakorzeniony w długotrwałych kryzysach ekologicznych, zwłaszcza niedoborach wody, wylesianiu i degradacji gleby, trendach zaostrzonych przez serię inwazji lub ataków koczowniczych lub półkoczowniczych ludów z północy. Między 500 a 600 te szkodliwe procesy ekologiczne stały się nieodwracalne. Około 650 roku znaczna część miasta została zniszczona przez pożar, prawdopodobnie przez zewnętrznych napastników, a większość jego budynków i kompleksów została opuszczona. Główne obszary ceremonialne wokół świątyń uległy największym zniszczeniom, co sugeruje świadomy wysiłek obywateli miasta. Około 750 roku miasto zostało całkowicie opuszczone. Jakies sześć wieków później, po przybyciu do Kotliny Meksykańskiej z północnych pustyń, Aztekowie uznali ruiny Teotihuacán za siedzibę bogów. Dziś Teotihuacán pozostaje jedną z najpopularniejszych atrakcji turystycznych Meksyku.

Tetrarchia

Tetrarchia, czyli „rządy czterech”, była reformą rzymskiego rządu cesarskiego zapoczątkowaną przez cesarza Dioklecjana w 286 roku n.e. Była to całkowita zmiana systemu princeps zapoczątkowana przez cesarza Augusta Cezara w 30 roku p.n.e. Do Augusta, pomimo jego miana „czcigodnego”, zwracano się za czasów cesarza per „princeps” lub „pierwszy obywatel”, a jego rządy cesarskie były budowane nieformalnie wokół urzędów państwowych Republiki Rzymskiej. Jego prawdziwa władza pochodziła z połączenia urzędu trybuna i jego roli w społeczeństwie jako „pierwszego obywatela”. Z drugiej strony Dioklecjan zmienił pozycję cesarza rzymskiego z odzianego w republikańskie cnoty i urząd w pełną monarchię w stylu wschodnim. Dostęp do cesarza był ograniczony za Dioklecjana i zwracano się do niego jako „Dominus Noster” lub „nasz pan”. Ta zmiana w systemie imperialnym miała dwa główne cele. Pierwszym było skuteczniejsze dowodzenie i kontrolę wojskową, a drugim próba zmiany sposobu wyboru cesarza. Dioklecjan miał dobry powód, by wprowadzić nowe zmiany w świecie rzymskim. Przed panowaniem cesarza Dioklecjana, które rozpoczęło się w 286 roku, świat rzymski był świadkiem tego,

co historycy nazywają obecnie Kryzysem III wieku. Od zaledwie 235 r. n.e., kiedy to zginął cesarz Aleksander Sewer, Rzymem rządili generałowie, według niektórych relacji aż 50. Podczas niezwykle krótkich rządów tych generałów Rzym był najeżdżany przez Wandalów i Gotów oraz atakowany wprost na jej wschodniej granicy przez imperium Sasanidów. Podczas gdy Cesarstwo Rzymskie było niestabilne zarówno politycznie, jak i militarnie, Rzym znajdował się również w strasznych tarapatkach finansowych. Cesarstwo Rzymskie było świadkiem lat hiperinflacji z powodu dewaluacji monet. Kiedy Dioklecjan doszedł do władzy, miał wystarczające powody, by wprowadzić reformy, reformy, które według niektórych uczonych uratowały imperium na kolejne dwa stulecia. Ten nowy system imperialny został zaprojektowany przede wszystkim w celu zapewnienia zwiększonej zdolności dowodzenia wojskowego w imperium. Armia rzymska nie będzie już zasiadać tylko na granicach, ale będzie teraz obowiązywać polityka „obrony w głąb”. Armia miała patrolować najdalsze zakątki imperium, a także zapewniać obronę całego terytorium rzymskiego. Dioklecjan zapewnił te zmiany dwoma fundamentalnymi zmianami w polityce wojskowej. Pierwszym był de facto podział imperium na część wschodnią i zachodnią, z których każda miała własnego cesarza. Poniżej tych dwóch cesarzy, którzy posiadali tytuł Augusta, znajdowało się dwóch młodszych cesarzy, którzy posiadali tytuł Cezara. W sumie nowe kolegium cesarskie składałoby się z czterech członków: dwóch augustów i dwóch cesarów. W przypadku wojska pozwalało to w sumie na czterech dowódców wojskowych, którzy mogli prowadzić kampanię na samym skraju imperium, bez konieczności martwienia się przez innych, że zwycięski generał zostanie podniesiony do rangi cesarza przez jego wojska. Oprócz obrzeży imperium byłyby zasoby wojskowe i dowódcy wojskowi dla nowej polityki głębokiej obrony. Kolegium cesarskie miało również na celu stworzenie poczucia stabilności w imperium. Podział polityczny między Wschodem a Zachodem nie miał być prawdziwym podziałem. W rzeczywistości wszystkie dekryty cesarskie nadal były wydawane w imieniu wszystkich czterech członków kolegium cesarskiego. Pozwalało to na poczucie stabilności podczas niestabilnego niekiedy przekazywania władzy między rzymskimi władcami. Poprzedni system rządów princeps przez setki lat pozostawił imperium bez formalnej możliwości wyboru nowego cesarza po śmierci poprzedniego panującego cesarza. Reformy Dioklecjana starały się to naprawić. Teoretycznie po śmierci Augusta seniora jego Cezar zostałby wywyższony i z kolei wybrałby nowego Cezara. W ten sposób Cezar zyskałby zarówno doświadczenie, jak i legitymację wśród rzymskiego ludu. W praktyce jednak reformy Dioklecjana nie przetrwały nawet jednego pełnego przeniesienia. Aby wprowadzić w życie swój system sukcesji, Dioklecjan zdecydował się przejść na emeryturę po 20 latach jako cesarz i zmusił swojego współ-Augusta, Maksymiana, również do przejścia na emeryturę. Kiedy to się stało, Cezar każdego człowieka został wyniesiony na tron cesarski i wybrano dwóch nowych Cezarów. Maksymian nie zgodził się na tę przymusową abdykację i ostatecznie podjął próbę odzyskania pozycji głowy zachodniego imperium rzymskiego. Ta porażka Maksymiana oznaczała początek końca tetrarchii. Pod koniec panowania Konstantyna Wielkiego w 337 roku większość reform Dioklecjana zakończyła się fiaskiem. Rządy Konstantyna i jego potomków naznaczone były wojną domową i konkurującymi roszczeniami imperialnymi, podobnie jak miało to miejsce przed reformami Dioklecjana z 286 roku.

Teby

W Iliadzie Homer opisał to miasto jako „Teby ze stu bramami”. Jednak Teby są lepiej rozumiane jako całe miejsce, które obejmowało wschodni i zachodni brzeg Nilu, zawierające świątynie i pałace, miejsca zamieszkania żywych i wieczne domy zmarłych. Na wschodnim brzegu znajdowały się świątynie Amona w Karnaku i Luksorze. Starożytne miasto leżało na wschód od wielkiej świątyni w Karnaku. W miarę rozbudowy świątyni miasto musiało się przemieszczać i zostało rozplanowane na planie siatki. Po drugiej stronie rzeki na zachodnim brzegu, graniczącym z pasem pól uprawnych, stały świątynie grobowe faraonów z okresu Średniego i Nowego Państwa. Za nimi leżały cmentarze szlachty, a dalej, w pustynnych dolinach, grobowce królów i królowych Egiptu. Na zachodnim brzegu znajdowała się

wioska wykwalifikowanych rzemieślników i skrybów, którzy pracowali przy królewskich grobowcach, ich miejscach pochówku i pospólstwa. W efekcie istniały dwie Teby, jedna dla żywych, druga dla zmarłych. Jak na ironię, miasto żyjących z cegły mułowej już dawno zniknęło pod polami i domami współczesnego Luksoru, podczas gdy Teby Umarłych na zachodnim brzegu pozostają jednym z głównych miejsc turystycznych Egiptu. Jest to jedno z największych stanowisk archeologicznych na świecie. Teby leżą około 400 mil na południe od Kairu, na południe od Wadi Hammamat, gdzie Dolina Nilu jest najbliżej Morza Czerwonego. Egipcjanie nazywali miasto Waset, „panowanie”, a później po prostu Niwt, „miasto”. Choć zachowały się pozostałości z okresu wczesnej dynastii i okresu Starego Państwa (3100-2181 p.n.e.), było to niewielkie miasteczko, stolica czwartego nomu (okręgu) Górnego Egiptu. Grecy nazwali je Tebami na cześć głównego miasta Boeotia w Grecji. Rodzina z nomu tebańskiego rządziła Górnym Egiptem pod koniec pierwszego okresu przejściowego (2181-2055 p.n.e.). Jeden z tych władców, Mentuhotep II (2055–04 p.n.e.), przejął kontrolę nad całym Egiptem, zakładając Państwo Środka. Jego świątynia grobowa znajduje się obok świątyni władczyni Hatszepsut w Deir el-Bahri. Choć kolejni faraonowie oddalali się od Teb, władcy XII dynastii (1985-1795 p.n.e.) uczynili je stolicą Górnego Egiptu. Pod koniec Drugiego Okresu Przejściowego (1650-1550 p.n.e.) miejscowa tebańska rodzina książęca wyparła Hyksosów z Egiptu i ponownie zjednoczyła „Dwie Krainy”. Zapoczątkowało to Nowe Królestwo, czas największej chwały Teb i ich boga Amona. XVIII dynastia (1570-1293 p.n.e.) rządziła z Teb, z krótkim wyjątkiem Echnatona (1350-44 p.n.e.). Władcy tej dynastii intensywnie budowali w Tebach. Obecna świątynia Amona w Karnaku została rozpoczęta w tym czasie i była wyposażona, powiększana i upiększana aż do okresu grecko-rzymskiego. Faraonowie XIX dynastii (1293-1185 p.n.e.) przenieśli swoją stolicę do wschodniej Delt, ale Teby pozostały prestiżowym ośrodkiem religijnym i miejscem pochówku. Władza nieuchronnie przeszła w ręce arcykapłanów Amona, którzy kontrolowali ogromną korporację duchowną posiadającą ziemię w całym Egipcie. Pod koniec Nowego Państwa (1069 p.n.e.) kapłaństwo Amona kontrolowało dwie trzecie wszystkich ziem świątynnych i 90 procent żeglugi po Nilu. Teby zostały splądrowane i splądrowane przez asyryjskiego króla Asurbanipala w 664 p.n.e. W tym czasie znaczenie miasta, nawet jako miejsca kultu religijnego, zaczęło spadać, gdy kolejne podboje zagraniczne, perskie, greckie i rzymskie, zmusiły Egipt do zwrócenia się na północ, w kierunku Morza Śródziemnego. Na wschodnim brzegu Nilu stoją świątynie Amona w Karnaku i Luksorze. Miejsce w Karnaku obejmuje świątynię Amona, świątynię Mut (Matki), jego żony i świątynię ich syna Chonsu, boga księżyca. Na północ od okręgu Amona znajduje się świątynia Montu, starego boga wojny sokoła z Teb. Na południu, na końcu alei sfinksów, znajduje się świątynia w Luksorze. Jest to poświęcone Amonowi w jego aspekcie płodności: Nazywano je „Miejscem odosobnienia”. Było to miejsce docelowe triady tebańskiej na „Pięknym święcie Opet”, obchodzonym w drugim miesiącu potopu. Posągi Amona, Muta i Chonsu umieszczono na ich barkach, załadowano na barki i holowano pośród scen wielkiej radości z Karnaku do Luksoru. Teby umarłych na zachodnim brzegu to bogate stanowisko archeologiczne. Świątynia grobowa Hatszepsut w Deir el-Bahri przechowuje ilustrowany zapis wyprawy do legendarnej krainy Punt, którą zarządziła. Istnieje kilka dobrze zachowanych świątyń grobowych, w tym Ramzesa III w Medinet Habu. W Dolinie Królów znajduje się słynny grobowiec Tutanchamona, grobowiec Ramzesa VI z astronomicznym sklepieniem oraz grobowiec Totmesa III. W Dolinie Królowych znajduje się wspaniale odrestaurowany grobowiec Nefertari, głównej żony Ramzesa II. Wszelkie pałace tebańskie, zbudowane z cegły mułowej, już dawno zniknęły. Zniknął nawet wielki pałac bogatego Amenophisa III w Malqata na zachodnim brzegu. Jednak miejsce, w którym znajdowała się wioska rzemieślników i rzemieślników w Deir el-Medina oraz ich grobowce otwierają okno na życie i nadzieje zwykłych Egipcjan

Temistokles

(ok. 524-459 p.n.e.) mąż stanu i generał

Temistokles był wielkim ateńskim mężem stanu i generałem, który odegrał ważną rolę w drugiej wojnie perskiej, prowadząc Greków do zwycięstwa. Temistokles, urodzony przez ateńskiego ojca Neoklesa i matkę, która wydawała się być cudzoziemką, od najmłodszych lat wykazywał wielki potencjał. Mówi się, że spędzał wolny czas w młodości, komponując i wygłaszając pozorowane przemówienia, w przeciwieństwie do innych dzieci, które pozostawały beczynne lub zaangażowane w zabawę. Wczesny nauczyciel Temistoklesa powiedział mu, co następuje: „nie będzie w tobie nic nieistotnego; w jakiś sposób staniesz się wielkim człowiekiem, czy to na dobre, czy na złe”. Z wielką determinacją Temistokles dążył do wielkości w działaniu i pragnął wyróżnić się spośród innych, zarówno politycznie, jak i militarnie. Temistokles walczył także z Persami w bitwie pod Maratonem i chociaż większość Ateńczyków była przekonana, że zwycięstwo pod Maratonem powstrzyma Persów, on uważał inaczej. Starał się, aby jego miasto i jego mieszkańcy byli przygotowani na powrót wroga. Temistokles skutecznie przekonał Ateńczyków do zwiększenia floty morskiej poprzez zbudowanie ponad 100 statków ze srebra wydobywanego w Laurium, pomimo wielu argumentów przeciwko idei i pożądanej alternatywie dystrybucji bogactwa. Jego skuteczność wynikała z faktu, że grał na popularnych ateńskich obawach przed Eginą, tradycyjnym wrogiem; jednak sam Temistokles niewątpliwie przygotowywał się do kolejnego spotkania z Persami. Dodatkowo Temistokles namówił do tego swoich współobywateli wierzyć w jego interpretację proroctwa wydanego przez kapłankę w wyroczni delfickiej. Mówił o drewnianym murze i wielkim zniszczeniu w Salaminie. Podczas gdy inni uważali, że aluzja do drewnianej ściany oznacza, że Ateńczycy powinni ukryć się za ścianą Akropolu, Temistokles przekonał ich, że drewniane ściany reprezentują floty morskiej i że przeznaczeniem Ateńczyków było zwycięstwo w bitwie pod Salaminą z Kserksesem. I rzeczywiście, w 480 r. p.n.e. powiększona flota ateńska spotkała się z Persami, by stoczyć bitwę morską pod Salaminą z odważnym Temistoklesem na czele. Temistoklesowi udało się zjednoczyć wiele greckich miast-państw, aby walczyły w imię wspólnego celu i przeciwko wspólnemu wrogowi, pomimo powracających między nimi animozji wewnętrznych. W dużej mierze dzięki mądrości ateńskiego generała Grecy zdołali walczyć w wąskiej cieśninie Salminy, co było kluczowe dla ateńskiej przewagi. Pomimo przewagi liczebnej prawie dwukrotnie większej liczby perskich statków, Grecy walczyli dzielnie i ostatecznie odnieśli zwycięstwo. Osąd i wyczucie czasu Temistoklesa odegrały kluczową rolę, gdy stłoczył on dużą flotę perską w cieśninie i wykorzystał wiatry oraz manewrowość mniejszych greckich triem do staranowania i zatopienia ponad 200 wrogich statków, tracąc tylko około 40 własnych. Persowie w końcu się wycofali i nie tylko Grecja została ocalona, ale także cywilizacja zachodnia. Temistokles został hojnie uhonorowany za swoje przywództwo, a historyk Herodot napisał: „Temistokles był uznawany w całej Helladzie i uważany za najmądrzejszego człowieka daleko od Hellenów”. Jako przywódca polityczny Temistokles odbudował i ufortyfikował Ateny, które ucierpiały przed zwycięską bitwą morską. Początkowy szacunek i pochwały, którymi obsypywano Temistoklesa, szybko się skończyły. Taka była natura kapryśnych obywateli i manipulujących władców, którzy wykorzystywali demokratyczną strukturę państwa-miasta na swoją korzyść. Do 471 p.n.e. Temistokles został odrzucony przez swoich przeciwników politycznych i zmuszony do życia w Argos przez kilka lat. Później został wezwany z powrotem do swojego rodzinnego miasta z powodu zarzutów karnych o zdradę, które prawdopodobnie zostały sfabrykowane przez jego rywali w Atenach. Przekonany o pewnej porażce w starciu z tak potężnymi przeciwnikami i zmyślonymi zarzutami, udał się na dobrowolne wygnanie. Jak na ironię, ostatecznie trafił do Persji. Temistoklesowi udało się przekonać króla perskiego, że przybył dobrowolnie jako sojusznik i że to dzięki jego decyzji Hellenowie nie ścigali i nie niszczyli kolejnych wycofujących się statków perskich pod Salaminą. Po pomyślnym przekonaniu i zabieganiu o względy króla, nagroda, która wcześniej była za głowę Temistoklesa, została usunięta i zamiast tego została mu przyznana nagroda. Po nauczaniu się języka perskiego Temistokles został konsultantem w sprawach greckich na dworze króla perskiego. Zamieszkał w Magnezji, jednym z trzech miast w Azji Mniejszej, za które został dodatkowo nagrodzony. Jednak około 459 r. p.n.e. król perski wezwał Temistoklesa nie tylko w celu konsultacji, ale także do

bezpośredniej walki z Grekami. Zamiast zszargać i podkopać swoją wcześniejszą reputację i czyny dokonane w imieniu swojej ojczyzny, podobno zwołał bankiet z przyjaciółmi w swoim domu w Magnezji, na czym się otruł. Nie ma zgody co do faktycznego sposobu śmierci Temistoklesa i nie jest pewne, czy to rzeczywiście jego lojalność wobec Aten doprowadziła go do samobójstwa. W każdym razie życie i historia Temistoklesa pozostają legendarnymi i heroicznymi, które nadal służą jako przykład tego, jak pojedynczy człowiek jako mąż stanu i generał może mieć znaczący wpływ na społeczność polityczną i ważne wydarzenia historyczne.

Teodoryk

(ok. 454–526 n.e.) Władca Ostrogotów

Teodoryk Wielki był królem germańskiego plemienia Ostrogotów, które panowało na zachodnich Bałkanach w V wieku n.e. Otrzymał rzymskie wykształcenie podczas swoich młodości lat spędzonych jako zakładnik polityczny w Konstantynopolu pod czujnym okiem rządu bizantyjskiego. Kiedy wrócił do swojego ludu, Teodoryk chwycił za broń przeciwko imperium i zdobył dodatkowe ziemie, pozycję w bizantyjskim dowództwie wojskowym i stopień cesarski. W obliczu potężnego, a czasem wrogiego sąsiada, cesarz bizantyjski Zenon zachęcał Teodoryka do ataku na Włochy, gdzie inny Niemiec, Odoakr, obalił ostatniego prawowitego władcę rzymskiego, Romulusa Augustulusa. Teodoryk i jego Ostrogoci wyemigrowali do Italii, pokonali Odoakra i rządili jako przedstawiciel cesarza bizantyjskiego. Jego stolicą było miasto Rawenna w północno-wschodnich Włoszech, położone nad Morzem Adriatyckim. Jako władca Italii Teodoryk dbał o przebudowę tych ziem. Zachęcał do osiedlania się na terenach wyludnionych w wyniku wojny oraz sprzyjał produkcji rolnej i handlowi. Zajmował się także naprawą i budową murów, akweduktów, kościołów i innych budynków w rzymskich miastach. W Rawennie nadal stoi kilka jego imponujących pomników, w tym kościół św. Apolinarego Nuovo, bazylika i jego własne mauzoleum. Chociaż Teodoryk był królem niemieckim, szanował tradycje rzymskie. Ponieważ większość badanej populacji stanowili Rzymianie, Teodoryk szanował dominujące struktury rządowe, od lokalnych magistratów miejskich po rzymski senat, a także prawo rzymskie. Na jego dworze służyło wielu Rzymian, na przykład Boecjusz i Kasjodor, dwaj najważniejsi autorzy łacińscy tamtego okresu. Nawet papież i rzymski senat przyjęli go w Rzymie, gdzie przebywał przez krótki czas przed powrotem do Rawenny. Oprócz rozwijania pewnej harmonii między kulturami, Teodoryk był także przebiegłym i potężnym królem niemieckim, świadomym realiów niemieckiej potęgi na Zachodzie. Starał się rozszerzyć swoje królestwo, a także zabezpieczyć swoją pozycję. Ożenił się z siostrą Chlodwiga, króla Franków i założyciela dynastii Merowingów, i dołączył do swojej rodziny przez małżeństwo z królami Wandalów, Wizygotów i Burgundów. Włoską harmonię kulturową utrudniał fakt, że Ostrogoci byli chrześcijanami ariańskimi, podczas gdy ludność rzymska wyznawała prawosławie. Różnili się teologicznie co do zrozumienia stosunku Jezusa do Boga Ojca, niezależnie od tego, czy został stworzony (ariański), czy zrodzony (prawosławny). Prawosławni potępili teologię ariańską na Soborze Nicejskim (325) i Soborze w Konstantynopolu (381). Na początku Niemcy i Rzymianie połączyli się jako sojusznicy przeciwko Wschodowi. Ale kiedy doszło do zbliżenia między Rzymem a Konstantynopolem, Teodoryk obawiał się inwazji Bizancjum z potencjalnym wsparciem Rzymian. Co gorsza, rząd bizantyjski zaczął prześladować arian na początku lat 520-tych. Teodoryk rozpoczął bardziej wrogie podejście do swojej rzymskiej ludności. Urzędnicy rzymscy zostali oskarżeni o kolaborację i aresztowani, wśród nich Boecjusz, który w oczekiwaniu na egzekucję napisał swoją *Pociechę filozoficzną*. Teodoryk wysłał papieża, aby negocjował z Konstantynopolem, ale mu nie ufał i po powrocie uwięził go. Teodoryk zmarł w 526 r., zaledwie kilka lat przed początkiem inwazji bizantyjskiej, która w rzeczywistości położyła kres panowaniu Ostrogotów.

Teodozjusz I

(ok. 347–395 n.e.) cesarz rzymski

Teodozjusz urodził się w Hiszpanii i poszedł w ślady ojca jako zdolny dowódca wojskowy. Zmieniło się to, gdy jego ojciec został skazany i stracony, a Teodozjusz wycofał się z życia publicznego. Cesarz zachodniorzymski desperacko potrzebował swoich talentów w 378 n.e., kiedy germańscy Goci pokonali armię rzymską i zabili cesarza wschodniorzymskiego w bitwie pod Adrianopolem i zajęli Bałkany. Teodozjusz został powołany do dowództwa wojskowego i awansowany na cesarza wschodniorzymskiego w 379 r. Zwerbował nową armię (w tym wielu Germanów

), walczył z Gotami i zawarł pokój, osiedlając ich jako niezależnych sojuszników (foederati) w imperium. Rządzili własnym ludem, pełnili służbę wojskową i otrzymywali stanowiska w wojskowym dowództwie imperium. Sytuacja była niepewna, ale przywróciła porządek i bezpieczeństwo. Zdolności militarne Teodozjusza wykazały również dwie zwycięskie kampanie przeciwko zachodnim uzurpatorom w 384 i 394. W tej ostatniej kampanii uzurpator zamordował cesarza zachodniorzymskiego, ale został pokonany przez Teodozjusza, co pozostawiło go jedynym cesarzem całego imperium od Wielkiej Brytanii po wschodnią Anatolię . To była ostatnia okazja, kiedy jeden cesarz rządził obiema częściami Cesarstwa Rzymskiego. Teodozjusz rządził nie z Rzymu na Zachodzie, ale z Konstantynopola na bogatszym i bardziej zaludnionym Wschodzie. Teodozjusz był gorliwym chrześcijaninem. Kiedy zachorował w 380 roku i sądził, że jest bliski śmierci, przyjął chrzest. Nierzadko czekano na chrzest tuż przed śmiercią, aby zmyć grzechy. Jednak nieoczekiwanie wyzdrowiał, stając się pierwszym cesarzem panującym jako pełnoprawny członek kościoła. Dało to biskupom ogromne wpływy podczas jego panowania. Kiedy chrześcijanie zniszczyli żydowską synagogę we wschodnim mieście, Teodozjusz nakazał miejscowemu biskupowi zapłacić za jej odbudowę. Ambroży był zbulwersowany, wierząc, że jest to dowód na triumf judaizmu nad chrześcijaństwem. Zażądał od cesarza unieważnienia jego rozkazu, jeśli chciał pozostać w dobrej opinii w kościele. Cesarz ustąpił. W 390 roku, po tym, jak Teodozjusz zmasakrował kilka tysięcy mieszkańców Tesaloniki za zabójstwo swojego namiestnika wojskowego, Ambroży zagroził Teodozjuszowi ekskomuniką. Cesarz ponownie ustąpił, publicznie żałując swojego czynu. Kiedy Teodozjusz po raz pierwszy dotarł na Wschód, zastał Kościół walczący z arianizmem, mimo że teologia ariańska została potępiona na Soborze Nicejskim (325). Teodozjusz wypędził duchowieństwo ariańskie z Konstantynopola i twardo stanął po stronie Cerkwi prawosławnej, w tym patriarchy Grzegorza z Nazjanzu. Zwołał II Sobór Ekumeniczny, który zebrał się w Konstantynopolu w 381 roku i położył kres zagrożeniu ariańskiemu. Teodozjusz wspierał także kościół, ustanawiając przepisy przeciwko niechrześcijanom. Zamknął pogańskie świątynie, zakazał pogańskich ofiar, zakończył pogańskie igrzyska olimpijskie i ogłosił prawosławie oficjalną religią imperium. Odtąd o lojalności wobec cesarza decydowało przestrzeganie jego teologicznego stanowiska. Po jego śmierci w 395 roku jego młodszy syn Honoriusz rządził na Zachodzie, podczas gdy jego starszy syn Arkadiusz rządził na Wschodzie. Dynastia Teodozjusza rządziła imperium co najmniej do 450 roku.

Trzy królestwa, Chiny

Okres Trzech Królestw trwał między 220 a 280 rokiem n.e. Zapoczątkował prawie cztery wieki podziału politycznego w historii Chin, porównywalne z Ciemnymi Wiekami w Europie po upadku Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie. Dzieje się tak dlatego, że podobnie jak w przypadku Cesarstwa Rzymskiego w Europie Zachodniej, upadek zjednoczonej dynastii Han zasygnalizował okres wojen domowych, intryg i najazdów nomadów oraz panowania nad północnymi Chinami. Kilka wydarzeń zwiastowało upadek wschodniej dynastii Han, poczynając od powstania żółtych turbanów w 184 r. n.e. Ta chłopska rewolta z mesjanistycznym podtekstem została stłumiona przez regionalnych watażków, którzy rozpoczęli wojnę przeciwko sobie, mając za pionki nieszczęsnych cesarzy. Cao Cao (Ts'ao Ts'ao) okazał się najpotężniejszym watażką, ale jego próba przywrócenia jedności pod jego przywództwem zakończyła się w bitwie pod Czerwonym Klifem w 208 roku, kiedy jego siły zostały pokonane przez

koalicję dwóch rywali. W rezultacie Cao mógł kontrolować tylko północne Chiny, podczas gdy jeden z rywali Liu Bei (Liu Pei), który był potomkiem cesarskiego domu Han, ustanowił sam w Syczuanie (Szechwan) i południowym zachodzie ze stolicą w Chengdu (Cheng-tu), podczas gdy Sun Quan (Sun Ch'uan) kontrolował południowy wschód od doliny rzeki Jangcy do północnego Wietnamu ze stolicą w Nanjing (Nanking). Cao Cao, znany jako jeden z najbardziej przebiegłych i bezwzględnych polityków w historii Chin, umocnił swoje panowanie na północy, nadał sobie tytuł króla i prawdopodobnie uzurpowałby sobie tron, ale zmarł w 220 roku. W 220 roku syn Cao Cao, Cao Pi (Ts'ao P'ei) zmusił ostatniego cesarza Han do abdykacji na swoją korzyść i proklamował ustanowienie dynastii Wei. Jednak jego rywale natychmiast rzucili mu wyzwanie. Liu Bei ogłosił się cesarzem ze względu na swój cesarski rodowód, a jego dynastię nazwano Shu Han (Shu to inna nazwa Syczuanu). Zhugo Liang (Chukuo Liang), genialny taktyk, który zyskał legendarną sławę, oraz zaprzysiężeni bracia Liu Bei, Zhang Fei (Chang Fei) i Guan Yu (Kuan Yu), pomogli mu militarnie. Ten ostatni stał się znany jako Guandi (Kuantiti), czyli Cesarz Guan, i był deifikowany jako bóg wojny w chińskiej religii ludowej. Przedwczesna śmierć Liu Bei w 223 i niezdolność jego następcy spowodowała aneksję Shu Han przez Wei w 263. Sun Quan również ogłosił się cesarzem w 222 i nazwał swoje królestwo dynastią Wu. Tymczasem słabych potomków Cao Cao spotkał ten sam los jako ostatni cesarz Han. W 265 roku ostatni władca Wei został zmuszony do abdykacji na rzecz swojego potężnego generała, Sima Yuan (Ssu-ma Yuan), który założył dynastię Jin (Chin). Następnie Sima Yuan zniszczył Wu w 280 roku i zakończył erę Trzech Królestw. Była to era chaosu, wojen i morderczych intryg, ale została wyidealizowana jako epoka rycerskości i romansu

Trzech Królestw Okres, Korea

Okres Trzech Królestw odnosi się do epoki w historii Korei w IV wieku n.e. kiedy trzy stany Koguryo, Silla i Paekche istniały jednocześnie, aż do zjednoczenia półwyspu przez Silla w 668 r. n.e. Koguryo było największym i najwcześniej zjednoczonym królestwem, a następnie Paekche i Silla. Nasza wiedza o trzech królestwach pochodzi z archeologii i starożytnych tekstów historycznych z Chin, Japonii i Korei, w szczególności z Samguk Sagi, pierwszej historii Korei napisanej w 1145 r. Koguryo zostało zjednoczone jako królestwo pod rządami szóstego władcy, króla T'aejo i zajęli północną część Półwyspu Koreańskiego oraz Mandżurię w północno-wschodnich Chinach. Plemiona Yemaek, które w 37 roku p.n.e. podbiły stan Puyo, założyły Koguryo. Przez wieki królowie Koguryo walczyli z plemionami na północy i Chinami na zachodzie. W 313 n.e. król Koguryo wypędził Chińczyków z ich komandorii Lolang skupionej w Pjongjangu. Jednak Chińczycy zemścili się w 342 roku, skutecznie zaatakowali stolicę Koguryo, wykopali zwłoki króla Koguryo i odeszli z 50 000 więźniami. Paekche wykorzystał słabość Koguryo, najeżdżając stolicę w pobliżu Pjongjangu i zabijając władcę. Złoty wiek ekspansji terytorialnej Koguryo przypadł na okres rządów króla Kwanggaet'o. Według inskrypcji na jego grobie zdobył 64 twierdze i 1400 wioski. Przejął także region Liaotung w północno-wschodnich Chinach, który był centralnym punktem chińskich ataków na Koguryo. Odparł japońską inwazję na Silla w 400 roku n.e. W 475 roku Kwanggaet'o zaatakował stolicę Paekche i rozszerzył swoje granice na południe, pokonując sprzymierzone siły chińskiego królestwa Północnego Wei i żołnierzy Paekche. Dominacja Koguryo nie trwała jednak długo i począwszy od początku VII wieku Koguryo był nieustannie w stanie wojny z chińską dynastią Sui. Chociaż Koguryo pokonał najazdy Sui, największe liczące milion żołnierzy, lata działań wojennych znacznie osłabiły kraj. Późniejsza dynastia Tang (T'ang) również najechała Koguryo i została pokonana aż do fatalnego sojuszu z Silla, który doprowadził do zjednoczenia półwyspu. Po upadku dynastii Sui Koguryo przygotowywał się do dalszej inwazji Tangów, ustawiając obronę wzdłuż granicy obu państw i zawierając sojusz z Turkami. Kluczem do zniszczenia Koguryo był pakt między Tangiem i Sillą oraz wewnętrzne walki o władzę. Na mocy tej umowy Tang pomogli Silli pokonać Paekche, a następnie obaj zaatakowali Koguryo. Dwór Tang nie był zadowolony z prostego pokonania swoich wrogów Koguryo, ale zamierzał włączyć półwysep do swojego państwa. Chińczycy zostawili w

Paekche 10 000 żołnierzy po kapitulacji tego ostatniego w 660 r. Ustanowili także urzędy administracyjne i wojskowe w całym Paekche. Chińczycy zaplanowali podobną strategię z Koguryo, kiedy sojusz Tang-Silla oblegał stolicę, Pjongjang, w 661. Po kapitulacji króla Koguryo w 668, Chińczycy usunęli króla, urzędników i 200 000 jeńców i przejęli władzę nad terytorium pod zarządem wojskowym i ustanowionymi komturiami. Paekche było królestwem, które mieszało uchodźców Puyo (którzy przenieśli się na południe po ich klęskę przez Koguryo) z rdzennymi plemionami Mahan. Chociaż Samguk Sagi twierdzi, że Paekche zostało założone w 18 p.n.e., to państwo zostało zjednoczone za panowania króla Koi w połowie III wieku n.e. i sto lat później stał się scentralizowanym państwem arystokratycznym. Paekche znajdowało się w południowo-zachodniej części półwyspu i granoczyło z Koguryo na północy i Silla na wschodzie. Między połową czwartego a połową siódmego wieku Paekche utrzymywał stosunkowo przyjazne i konsekwentne stosunki z Japonią, dostarczając różnych doradców technicznych i kulturowych w zamian za okazjonalne wsparcie militarne przeciwko Koguryo. To Paekche było głównym kanałem kultury i technologii między Chinami a Japonią. Silla zjednoczyła się jako państwo pod rządami króla Naemula (356-402 n.e.), kiedy to rodzina Kim została ustanowiona jako rodzina panująca w królestwie. Zjednoczeniu Silla pomogło przyjęcie buddyzmu jako oficjalnej religii państwowej. Położona w południowo-wschodniej części półwyspu Silla często sprzymierzała się z Koguryo, aby pomóc pokonać mniejsze plemiona, które ostatecznie zostały włączone do ich królestwa i odeprzeć najeźdźców Japończyków. Silla zjednoczyła się również z Paekche, aby przeciwstawić się dominacji Koguryo na półwyspie. W okresie Trzech Królestw Silla miała słynną akademię wojskową i grupę młodych wojowniczych arystokratów zwanych Hwarang. Pierwotnie lokalna instytucja zajmująca się kształceniem młodych mężczyzn i zapewnianiem im szkolenia wojskowego na poziomie wsi, szybko przekształciła się w ogólnokrajowe centrum hodowli młodych, elitarnych mężczyzn. Nawet po upadku zjednoczonego państwa Silla Hwarangowie (kwiatowi rycerze) byli bohaterami legendarnych opowieści. Legendy o Hwarangach nie powinny umniejszać prawdziwej potęgi militarnej królestwa Silla. Chociaż był najmniejszy z całej trójki królestw, wielki Koguryo i Paekche zawarli sojusz w nieudanej próbie powstrzymania powstania Silla i jego sojuszu z Chińczykami Tang. Przywódcy Silla zrozumieli, że Tang planowali przejść półwysep i natychmiast po kapitulacji Koguryo Silla zaczął wspierać rebelie w upadłym królestwie. Silla przeprowadzili atak na kontrolowane przez Chińczyków Paekche w 671 roku, ostatecznie pokonując Chińczyków. Jednak oprócz buntów wspieranych przez Silla w Koguryo były plemiona Malgal, które walczyły z Tangami i ostatecznie przejęły kontrolę nad mandzurskim obszarem byłego Koguryo. Tubylcy Koguryo i Malgal utworzyli nowe państwo zwane Parhae. Chaos towarzyszący upadkowi dynastii Tang osłabił Parhae, które ostatecznie zostało najechane przez plemiona Khitan w 926 roku. Uchodźcy uciekli na południe do Silla i stali się częścią dynastii Koryo.

Tora

Tora Mojżesza jest unikalnym zbiorem pism, które albo odnoszą się do pierwszych pięciu ksiąg Biblii, do całej Biblii żydowskiej, albo ogólnie mówiąc do „nauczania” lub „nauczania” religii Izraela. Ponieważ pierwszych pięć ksiąg obejmuje większość praw związanych z religią Izraela i obecną wiarą żydowską, nazywana jest także Prawem. Po grecku księgi te nazywane są Pięcioksięgami, ponieważ jest ich pięć (penta) i są wyodrębnione jako porządek lub zbiór (teuch) ksiąg. Pięć ksiąg to Rodzaju, Wyjścia, Liczb, Kapłańska i Powtórzonego Prawa. Pięć pierwszych ksiąg biblijnych opowiada historię wiary prawdziwej religii, poczynając od stworzenia, a kończąc na relacji, jaką Bóg Biblii nawiązuje z określonym ludem zwanym Izraelem. W starożytnym cywilizowanym świecie nie ma innego dzieła o takim zakresie, zarówno pod względem długości, złożoności źródeł, jak i tematyki. Istnieją starsze kanony religijne, które przetrwały nawet do czasów współczesnych (takie jak Wedy dla Hindusów), ale Tora jest bardziej systematyczna i spójna w swojej obecnej formie. Dla współczesnych Żydów jest to najstarsza i najważniejsza część Biblii, a zarówno Żydzi, jak i chrześcijanie postrzegają ją jako wstęp do całej Biblii. Według Księgi Powtórzonego Prawa Tora odnosi się do nauk skopiowanych przez Mojżesza na górze

Synaj w odpowiedzi na boskie polecenie. Nauka została wypisana na kamiennych tablicach i złożona w Arce Przymierza, a więc była czymś w rodzaju pisemnej umowy łączącej Boga Izraela z Bożym Izraelem. Jednak tylko połowa Penta-teuch to kodeks prawny. Reszta składa się z narracyjnych opowieści i retorycznych napomnień, tak aby czytelnik mógł czytać ją jako interesującą i przekonującą książkę, a nie tylko jako kompendium prawa religijnego. Wątek fabularny lub fabułę można podsumować w następującym ogólnym zarysie: historia rodzaju ludzkiego (Rdz 1–11), historia pochodzenia i przodków Izraela (Rdz 12–50), historia Izraela w Egipcie przed Torą (Wj 1–18), zbiór praw dla Izraela (Wj 19–Lb 10), odpowiedź Izraela na prawa Tory (Lb 11–36) oraz końcowe wezwanie Mojżesza skierowane do Izraela, aby przestrzegał Prawa zawartego w Torze (Pwt 1–34). Mojżesz jest ważny, ale nie jest obecny we wszystkich materiałach. Powodem, dla którego nazwano ją „Torą Mojżesza”, jest to, że Mojżesz jest jej główną postacią i jest również uważany przez tradycję religijną za jej autora. Pisma już w 400 r. p.n.e. przypisują autorstwo Pięcioksięgu Mojżeszowi, podobnie jak późniejsze autorytety żydowskie i chrześcijańskie, takie jak Józef Flawiusz, Filon, Miszna, ojcowie kościoła i Talmud. Przekonanie to utrzymywało się niemal jednomyślnie aż do czasów renesansu, kiedy zakwestionowano jego autorstwo. Starożytne autorytety inaczej pojmowały autorstwo niż nowożytne: dla nich za autora wystarczyło bardziej uważać tego, który dał początkowy impuls i był inspiracją dla pisania, niż tego, który faktycznie dokończył dzieło. Dla nich to autor ponosił odpowiedzialność za przedsięwzięcie twórcze, a nie skryba czy redaktor. Jednak obecnie niewielu współczesnych uczonych uważa Mojżesza za jedyne — a nawet głównego autora — Pięcioksięgu. Żaden fragment Biblii nie mówi o tym w ten sposób, chociaż niektóre fragmenty są wyraźnie określone jako jego pisma. Późniejsi czytelnicy prawdopodobnie czuli, że jeśli Mojżesz napisał niektóre fragmenty, prawdopodobnie napisał je wszystkie: w końcu spędził ponad 40 dni na Górze Synaj, ucząc się Prawa Tory. Dobra równoległa do Mojżesza i Pięcioksięgu jest literatura Salomona, to znaczy sławna osoba zaczyna być kojarzona z określonym rodzajem literatury, co zwiększa popularność obu. W materiale prawnym znajduje się 613 przykazań, które określają stosunek, jaki Izrael ma mieć ze swoim Bogiem. Prawa te dotyczą spraw etycznych, religijnych i obywatelskich. Datowane są od najwcześniejszych dni powstania Izraela jako narodu do późniejszych etapów formowania się Biblii. Może istnieć kilka źródeł materiału do pięciu ksiąg, a te pochodzą z różnych perspektyw i dat. Uczeni twierdzą, że dostrzegają zarysy tych dokumentów w Torze, ale często nie ma zgody co do szwów i interpretacji. Inni uczeni zauważyli podobieństwo między przymierzem zawartym w Torze a starożytnymi traktatami, które władcy Hetytów narzucili swoim zleceniodawcom, wasalom. Centralne miejsce Tory Mojżesza jest widoczne w późniejszych częściach Biblii. Staje się podstawą legitymacji i inspiracji dla tych ksiąg jeszcze zanim zostaną one włączone do kanonu. Pisma Nowego Testamentu, zwłaszcza Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu i Pawła, a także Miszna i Talmud również twierdzą, że mają autorytet z Tory. Widać to zwłaszcza w rabinicznej doktrynie „ustnej Tory”, czyli słów Mojżesza, które nie zostały spisane w Biblii. Celem tego nowego kanonu (Miszna i Talmud) jest ujawnienie tajemnic spisanej Tory Mojżesza.

Trajana

(53-117 n.e.) cesarz rzymski

Trajan był jednym z największych cesarzy rzymskich. Urodzony w wybitnej rzymskiej rodzinie z Hispanii, pierwsze lata życia publicznego spędził jako znany generał, którego zwycięstwa szybko rozprzestrzeniły się po imperium. W ostatnich latach I wieku n.e. Nerwa — jeden z cesarzy Antoninów — zdecydował o losie tak rozległego terytorium. Adoptowany przez niego w 98 r. n.e. Marcus Ulpius Nerva Traianus zdołał przejąć władzę i utrzymać ją do 117 r. Był dobrym przykładem tego, jak adopcja okazała się niezwykle owocna, gdyż jej system pozwalał minimalizować przypadkowość dziedzictwa. Za Nerwy i Trajana, po prawie 100 latach panowania cesarstwa, rozpoczęło się nowe porozumienie między zwierzchnią władzą princepsa, a gmina mu się podporządkowała, na podstawie podwójnego

ustępstwa: akceptacji niezbędności tej formy rządów oraz uznania przez cesarza prawowitych przywilejów klasy wyższej. W ten sposób władza princepsa nie tylko stała się stabilna i dominująca, ale także poprawiły się jego stosunki z obywatelami. Trajan był raczej dobrym administratorem niż innowatorem, wierzącym w wyższość dobrego zarządzania nad nadmiernym zaufaniem do reform. Niemniej jednak zareagował militarnie, gdy król Daków, Decebalus, uniemożliwił postęp armii w Germanii. Wypowiedział wojnę Dacji i poprowadził armię na swoje terytorium, gdzie król został doszczętnie pobity. Trajan nie zabił swojego wroga, ale mimo jego miłosierdzia dwa lata później Decebal zorganizował nowy bunt przeciwko cesarzowi. Tym razem zdrajca został brutalnie pokonany, a wszystkie kopalnie złota w okolicy skonfiskowane. Trajan użył wielkiego hrabstwa do sfinansowania ogromnego programu robót publicznych. Zbudował duży akwedukt, nowy port w Ostii, cztery nowe duże drogi i amfiteatr w Weronie. Jego najśłynniejszą budowlą było Forum Trajana. W okresie Trajana kultura rzymska kwitła arcydziełami literatury łacińskiej. Pliniusz Młodszy był jednym z wybitnych doradców Trajana. Pozostawił po sobie setki listów, w których możemy docenić osobowość cesarza oraz ówczesne zwyczaje. Dążąc do zakończenia dzieła Cezara i Antoniusza, Trajan próbował rozszerzyć granice imperium aż po Ocean Indyjski, co udało mu się osiągnąć walcząc z Partami. Był także w stanie podbić Babilon, Seleucję, Ktezyfon i Suzę. Niestety, wybuchło kilka buntów i został zmuszony do powrotu do Rzymu. Nigdy nie wrócił do miasta, ponieważ zmarł w drodze. Hadrian zastąpił go.

Tripitaka

Tripitaka (lub Tipitaka) jest sanskryckim (lub palijskim) kanonem dyskursu religijnego, który jest najbardziej ceniony w buddyzmie Theravada. Dosłowne tłumaczenie to „trzy kosze”, nazwane tak, ponieważ oryginalne pisma były przechowywane w koszach. Trzy elementy kanonu to Vinaya Pitaka, które są zasadami dyscyplinarnymi, zgodnie z którymi mnisi mają żyć swoim życiem; Sutta Pitaka, które są dyskursami Pana Buddy i innych czołowych uczonych buddyjskich wierzeń; oraz Abhidharma Pitaka, które są serią filozoficznych dyskursów na temat natury wszechświata i wierzeń buddyjskich. Tripitaka została zebrana wkrótce po śmierci Gautamy Buddy przez sanghę, czyli radę mnichów. Przechowywano go w przekazie ustnym przez jakieś cztery stulecia, zanim w I wieku n.e. spisano go na liściach palmowych. Ze względu na różnice językowe i kulturowe Tripitaka różni się w zależności od kraju, w którym praktykowany jest buddyzm Theravada. W każdym przypadku pisma są obszernie i zajmują wiele tomów. Sutta Pitaka, na przykład zawiera ponad 10 000 sutr Buddy. Należą do nich szczegóły życia Buddy i jego drogi do nirwany, czyli oświecenia; Formy buddyzmu mahajany i wadżrajany również mają swoje własne kanony Tripitaki. Vinaya Pitaka składa się z zasad i punktów zwrotnych zarówno dla mnichów, jak i mniszek, chociaż w niektórych społeczeństwach rola mniszek nie jest oficjalnie akceptowana. Wymieniono różne przewinienia wobec sanghi wraz z ich stopniem ciężkości, a co za tym idzie, sankcjami, jakie pociągają za sobą. Oczekuje się, że mnisi będą znać i przestrzegać 227 zasad Wielkiego Podziału (Mahavibhanga), które znacznie rozszerzają pięć podstawowych wskazań, których przestrzegania oczekuje się od wszystkich wyznawców buddyzmu. Dodatkową sekcją Vinaya Pitaka jest Khandhaka, która zawiera wiele różnych sekcji, które nie są przedstawione w intuicyjnie logicznej kolejności. Ta sekcja zawiera przykazania dla mnichów, które różnią się w zależności od kraju. Członkowie sanghi spędzają większość czasu na studiowaniu i próbach opanowania wielu znaczeń i lekcji właściwych Tripitace. Świeccy buddyści mogą również zrobić to samo, albo bezpośrednio z oryginalnego kanonu, albo częściej za pośrednictwem czytanych mnichów, którzy są w stanie przetłumaczyć lekcje na język i pojęcia łatwiejsze do zrozumienia dla większości ludzi.

Triumwirat

Lata poprzedzające pierwszy triumwirat były niestabilne i przewidywały przyszłe konflikty. Seria walk zewnętrznych - takich jak długa wojna mająca na celu stłumienie buntu Sertoriusza w Hiszpanii, druga wojna z Mitrydatesem oraz walka z gladiatorami i niewolnikami dowodzonymi przez Spartakusa -

osłabiła wigor już zranionej Republiki Rzymskiej. Po zniknięciu Mariusza i Sulli z areny politycznej wojny domowe wydawały się zakończone, ale tylko tymczasowo. Rozpoczęła się o wiele bardziej krwawa walka. Pierwszy Triumwirat był trójstronnym sojuszem trzech najbardziej wpływowych ludzi w polityce tamtych czasów: Juliusza Cezara, Gnejusza Pompejusza Wielkiego (Pompejusza) i Marka Licyniusza Krassusa. Koalicja ta trwała od 60 do 54 roku p.n.e.; jednak nazwa Pierwszy triumwirat nigdy nie była używana przez Rzymian i jest nieco zwodnicza, ponieważ w porozumienie zaangażowanych było wielu innych ludzi, takich jak Lucjusz Luceius i Lucjusz Kalpurniusz Pizon.

PIERWSZY TRIUMWIRAT I CEZAR

Do roku 60 p.n.e. Cezar był czołową postacią partii ludowej, zwłaszcza po swoich osiągnięciach w Hiszpanii, które dały mu możliwość ubiegania się o szansę w zbliżających się wyborach na konsulat. Senat uznał go za potężnego przeciwnika, a jego kandydatura spotkała się ze sporym oporem optymatów. Mimo że Cezar cieszył się przytłaczającą popularnością na zgromadzeniach obywatelskich, był zmuszony zawrzeć sojusze w Senacie, aby zapewnić sobie wybór. Potrzebował bogatego sojusznika, który wspierałby jego ambicje, i znalazł to wsparcie w jednym z rywali Pompejusza, Krassusie. Pompejusz był zniechęcony brakiem reformy rolnej dla swoich wschodnich weteranów, a Cezar umiejętnie naprawiał wszelkie różnice między dwoma potężnymi przywódcami. Z drugiej strony Krassus, którego interesy na Wschodzie były znaczące, nie mógł zrealizować swoich projektów bez wspierającego go polityka takiego jak Cezar, dlatego z entuzjazmem przystąpił do koalicji. Pod opieką tych dwóch wybitnych mężów Cezar zdobył w 59 r. p.n.e. urząd konsula, a jedną z jego głównych trosk było pojednanie z Pompejuszem. Udało mu się doprowadzić do uchwalenia prawa rolnego przyznającego ziemie Kampanii 20 000 ubogim obywatelom i weteranom, co miało nie tylko złagodzić problem mas bezrobotnych w Rzymie, ale także zadowolić Pompejusza i jego legiony. Julia, córka Cezara, poślubiła Pompejusza, dodatkowo zabezpieczając sojusz. Pod koniec swego konsulatu, dzięki lex Vatinia, udało mu się uzyskać prokonsulat Galii Przedalpejskiej i Illyricum z czterema legionami na okres pięciu lat, od 58 do 54 p.n.e. Wydłużenie tego okresu, bez precedensu na obszarze, na którym nie groził kryzys wywrotowy, było prawdziwym znakiem ambicji Cezara do podbojów zewnętrznych. W tym czasie dokonał niezwykłych osiągnięć, takich jak podbój Brytów i pomyślne pokonanie jednego ze swoich największych wrogów, wodza Galii Wercyngetoryksa, który został pokonany w bitwie pod Alezją w 52 roku p.n.e. Podczas jego nieobecności powróciły stare rywalizacje między Pompejuszem a Krassusem, a w 56 p.n.e. Cezar wrócił do Rzymu, aby załatać sprawy i uzgodniono, że zarówno Pompejusz, jak i Krassus powinni zostać konsulami w 55 roku p.n.e. Otrzymali oni — jako prowincje prokonsularne — odpowiednio Hiszpanię i Syrię, a Cezar uzyskał przedłużenie swego panowania w Galii do 49 roku p.n.e.

ROZPAD PIERWSZEGO TRIUMWIRATU

Więzy łączące te trzy osobowości zostały wkrótce zerwane. Pierwszym symptomem zbliżającego się zerwania była śmierć córki Cezara Julii w 59 roku p.n.e. Co więcej, podczas lat spędzonych przez Cezara za granicą Pompejusz stopniowo wycofywał się z partii senatorskiej, która nigdy w pełni nie zaakceptowała władzy Cezara. Od początku było wiadomo, że najsłabszym elementem grupy był Krassus. Zginął wkrótce po bitwie pod Carrhae, pozostawiając ziemię gotową do otwartego starcia między dwoma pozostałymi siłami. Wybuchła wojna domowa między Cezarem a Pompejuszem; walczyli o kontrolę nad Rzymem. W 49 p.n.e. Pompejusz przekonał Senat, że Cezar stanowi zagrożenie dla ich interesów. Cezar otrzymał natychmiast rozkaz rozwiązania swojej armii i oddania prowincji Galii. Zamiast tego Cezar przekroczył rzekę Rubikonu. Rzeka w pobliżu Rimini wyznaczała granicę między Galią Przedalpejską, gdzie prokonsul miał prawo szkolić swoją armię, a terytorium Italii, gdzie nie wolno było prowadzić wojska. Żaden Rzymianin nie mógł legalnie przekroczyć tej linii, więc decyzja Cezara była policzkiem dla Senatu i rozpoczęła się wojna przeciwko Pompejuszowi i optymatom. Gdy

Cezar maszerował do Rzymu, Pompejusz i jego sojusznicy uciekli do Brundyzjum, a stamtąd do Grecji. Wreszcie w 48 r. p.n.e. w słynnej bitwie pod Farsalią Cezar uderzył na Pompejusza, który wycofał się na dwór egipskiego króla Ptolemeusza XII, gdzie został zamordowany w goście wdzięczności dla Cezara. Cezar udał się do Aleksandrii i aktywnie uczestniczył w wewnętrznym konflikcie politycznym między przeciwstawnymi Ptolemeuszem a Kleopatrami. Od 47 do 45 p.n.e. Cezar walczył ze zwolennikami Pompejusza. Po śmierci Pompejusza potęga Cezara wzrosła, a senat poczuł niepokój z powodu jego władzy. W 44 p.n.e. spisek rósł, prowadzony przez Kasjusza i Brutusa - przez niektórych uważany za nieślubnego syna Cezara. Cezar został zamordowany w idy marcowe przed posiedzeniem senatorów. Sytuacja polityczna zmieniła się gwałtownie po zamachu na Cezara, a mapa polityczna musiała zostać przeprojektowana. Jego morderców objęto amnestią i zmuszono do opuszczenia miasta, a oficjalnymi głowami państwa zostali Marek Antoniusz i Marek Emilusz Lepidus, zwani też pontifex maximus. W swoim testamencie Cezar adoptował Gajusza Oktawiana (Oktawiana) jako swojego spadkobiercę - przyszłego Augusta Cezara - i pozostawił mu prawie cały swój majątek. Ten praktycznie nieznany, niedoświadczony i niezwykle młody człowiek studiował w Illyricum w czasie zabójstwa Cezara i niezwłocznie wyruszył do Rzymu, by przejąć kontrolę nad swoim dziedzictwem. Próbował sprzymierzyć się z Antoniuszem, który odmówił mu pomocy, urażony tym, że nie został mianowany prawowitym spadkobiercą Cezara. Oktawian zdobył władzę i zebrał prywatną armię. Zdobył wpływy w Rzymie, które zapewnił sobie szeregiem aktów demagogicznych, takich jak dostarczanie żywności i rozrywki plebsowi miejskiemu oraz przyjęcie imienia zmarłego Cezara.

MAREK ANTONIUSZ I DRUGI TRIUMWIRAT

Antoniusz wyruszył do Galii, gdzie dzięki stacjonującym tam potężnym legionom zyskiwał coraz większą siłę. W listopadzie Oktawian, Antoniusz i Lepidus spotkali się ze swoimi legionami w pobliżu rzeki Bononia i utworzyli Drugi Triumwirat. Podczas gdy pierwszy triumwirat był prawie tajnym paktem wzajemnej pomocy, lex titia przedstawiony zgromadzeniu trybunałów konsolidował drugi triumwirat w oficjalnych ramach i nadał inicjatywie legalność. Triumwirat został poparty i przypieczętowany związkiem małżeńskim pasierbicy Oktawiana i Antoniusza, Klaudii, oraz małżeństwem Antoniusza z Oktawią, siostrą Oktawiana. Lepidus, były konsul w 46 r. p.n.e. bez większych osiągnięć politycznych, miał imponującą siłę militarną w Hiszpanii i był wystarczająco bogaty, aby pokryć ogromne wydatki, jakich wymagały kampanie zagraniczne. Działał również jako tarcza między Antoniuszem a Oktawianem, których osobiste relacje nigdy nie były dość silne, obaj gorliwie szukający władzy. Jednym z pierwszych działań politycznych nowego rządu było prześladowanie zabójców Cezara. Brutus dowiedziawszy się, że poparcie senatu już go nie uratuje, uciekł na Wschód, lecz po drodze został schwytany i stracony, a według Swetoniusza jego głowę wysłano do Rzymu, aby została złożona pod posąg Cezara. Kara objęła około 300 senatorów, 2000 rycerzy zostało wygnanych, a ich majątek skonfiskowany. Najbardziej znanym przypadkiem było zabójstwo mówcy Marka Tulliusza Cicerona. W 40 p.n.e. terytoria rzymskie zostały podzielone na trzy regiony: Lepidus otrzymał Afrykę, Zachód Oktawianowi, a Antoniusz Bliski Wschód, Grecję i Egipt, gdzie w 42 r. p.n.e. spotkał Kleopatrami. To był początek związku, który miał przypieczętować fortunę Rzymu i ich przeznaczenie.

ANTONIUSZ I KLEOPATRA

Oktawian w Rzymie miał do czynienia z ostatnim zagrożeniem: ze strony Sekstusa Pompejusza, syna Pompejusza, członka I triumwiratu. Będąc gubernatorem prowincji Sycylii, miał dużą władzę na tym obszarze, dlatego wielu wyjętych spod prawa obywateli szukało jego pomocy. W 37 p.n.e. pakt z Tarentu odnowił triumwirat na kolejne pięć lat. Niemniej jednak stosunki między Oktawianem a Antonim pogarszały się z dnia na dzień. W 36 p.n.e. gdy triumwirat przewidział wyraźne niebezpieczeństwo, wyspa Sycylia została najechana, a Agryppa – jeden z ludzi Oktawiana – pokonał armię Pompejusza. Później tego samego roku Lepidus próbował zatrzymać Sycylię dla siebie, ale jego

wojska go nie poparły i zdezerterowały na rzecz Oktawiana, który w konsekwencji pozbawił Lepidusa wszystkich jego triumwirusowych mocy, pozostawiając Oktawiana z 40 legionami. W 35 p.n.e. Antoniusz i jego żona byli w Grecji, a on odesłał ją z powrotem do Rzymu i poprowadził swoją armię przeciwko Labienusowi (synowi generała, który zdradził Cezara), który pomagał perskiemu królowi zebrać potężną armię. Kleopatra dołączyła do niego. W 34 p.n.e. świętował wielki triumf w Aleksandrii. Odrzucił Oktawię, poślubił Kleopatrę i ogłosił Cezariona, syna Cezara, prawowitym spadkobiercą Egiptu i Cypru. W ten sposób przeciął ostateczną więź łączącą go z Oktawianem. Ten ostatni otworzył go zaatakował i uczynił z niego w oczach Rzymu wroga ze Wschodu, zdominowanego przez egipską królową. W 31 p.n.e. Oktawian, wybrany konsulem po raz trzeci, pokonał Antoniusza w słynnej bitwie morskiej pod Akcjum, która przypieczerowała nie tylko los Antoniusza – on i Kleopatra popełnili samobójstwo w 30 roku p.n.e. – ale także los Republiki

Troja

Starożytne miasto Troja jest podstawą Iliady Homera i miejscem wojny trojańskiej. Troja leży w dzisiejszej zachodniej Turcji, w Canakale nad starożytną rzeką Skamander. Troja jest znana z pism poety Homera i opowieści o Heraklesie, Laomedonie, królu Priamie, Hektorze, Parysie, Achillesie, Koniu Trojańskim i Helenie Trojańskiej. Wergiliusz żywo omówił splądrowanie Troi przez Greków mykeńskich w swojej książce Eneida. Wydarzenia, które według Homera miały miejsce w Troi, miały miejsce około 1200 r. p.n.e., a on je napisał i zaśpiewał około 800 r. p.n.e. W czasach nowożytnych Troja była uważana za mityczne miasto, ale archeolodzy znaleźli dowód na jej istnienie. W XIX wieku kolejni odkrywcy ustalili, że starożytne miasto składało się z dziewięciu warstw, jedna na drugiej. Troja jest znana jako kulturalne centrum klasycznej starożytności. Po wojnie trojańskiej miasto było opuszczone na cztery wieki, aż do 700 roku p.n.e. kiedy osiedlili się tam Grecy. Rzymianie zdobyli Troję w 85 roku p.n.e., a rzymski generał Sulla podjął próbę odbudowy miasta. Kopacze ustalili, że Troja od I do IV istniała od 3000 do 1900 p.n.e., we wczesnej epoce brązu. W tym czasie wokół miasta zbudowano fortyfikacje. Troja VI istniała od 1790 do 1250 roku p.n.e., a Troja VII istniała od środkowej do późnej epoki brązu. Rozległy pożar zniszczył Troję V. Troja VI, upiększona rekonstrukcja Troi V, została zniszczona przez trzęsienie ziemi. Ci, którzy przeżyli, zbudowali Troję VII około 1250 roku p.n.e., ale zginęli w wojnie trojańskiej. Potwierdza to istnienie masowego grobu zawierającego szczątki armii greckiej. Troja IX była miastem handlowym za panowania rzymskiego cesarza Augusta, jednak straciła na znaczeniu po powstaniu Konstantynopola. Konkretna wiedza o Troi pojawiła się wraz z wykopaliskami Charlesa McLarena, który w 1822 roku znalazł ruiny od Troi VII do Troi IX. Niemiecki archeolog Heinrich Schliemann, bogaty emerytowany biznesmen, trzykrotnie nielegalnie prowadził wykopaliska w mieście w latach 1870-1890. Zrujnował większość miejsc, zabierając większość znalezionych skarbów, i został zmuszony do zapłacenia ogromnej grzywny rządowi tureckiemu za kradzież. Skarb został wystawiony w Muzeum Prahistorii i Wczesnej Historii w Berlinie. Pod koniec II wojny światowej skarb zagarnęli Sowieci. Dalsze prace wykopaliskowe przeprowadzono w latach 1893-94 i ponownie w latach 1932-38. Sponsorowane wykopaliska naukowe miały miejsce po 1988 roku pod kierownictwem Manfreda Korfmanna i nie odkryto żadnych dalszych poziomów. Dwóch geologów, Jan Craft i John V. Luce, ustaliło w 2001 roku, że geologia dzisiejszej Troi jest przedstawiona w Iliadzie. Miejsce Troi jest znane jako Nowe Ilium i składa się z ogromnego kopca, repliki konia trojańskiego i małego muzeum turystycznego.

Turabdin

Podczas gdy historia chrześcijaństwa koncentruje się na Kościele greckim i łacińskim, trzecie główne źródło wiary jest często ignorowane lub nieznanie: chrześcijaństwo syryjskie (lub semickie). Jej tradycyjne centrum leży w południowo-wschodniej Turcji, w regionie zwanym Turabdin, co może oznaczać „górną sługę”. To nie jest tak naprawdę góra, ale wapienny płaskowyż górujący nad współczesną

Syrią, na której założono co najmniej 80 klasztorów wschodniej tradycji prawosławnej. Jego lud wywodził się od Aramejczyków, którzy stanowili dominującą grupę w czasach biblijnych. Język jej mieszkańców do dziś odzwierciedla starożytne korzenie aramejskie, dialekt języka syryjskiego zwany Turoyo. Wieki później Wschodnie Cesarstwo Rzymskie założyło swoje epicentrum w pobliżu Turabdin, w starożytnej Edessie i jej granicznym mieście Nisibis. Region ten stał się wówczas krwawą granicą między Persami i Rzymianami, a później Bizantyjczykami. Edessa — położona na zachód od Turabdin — poddała się Persom dopiero w 609 r. n.e. Nisibis — znacznie bliżej Turabdinu — zostało w dużej mierze odcięte od świata grecko-rzymskiego, kiedy Persowie zajęli te tereny w 363 roku n.e. i trzymał region odizolowany od Zachodu przez wieki później. Kolejne grupy muzułmanów utrzymywały tę samą politykę w imperiach Umajjadów, Abbasydów i Seldżuków. Tak więc, ze względu na pochodzenie Turabdinu i jego kolonialny status, jest jednym z najbardziej autentycznych potomków biblijnego świata. Legendy mówią o Tomaszu Apostołu, Addaju, Mari i innych, którzy jako pierwsi zanieśli chrześcijańskie przesłanie do Mezopotamii. Pierwszy biskup przybył już w 120 roku n.e., ale pełna konwersja regionu nastąpiła dopiero w IV wieku. Mieszkańcy Turabdinu postawili sobie tak wysokie wymagania, że niemal każde miasto i wioska posiadały własny klasztor oraz własnych mistyków i cudotwórców. Najstarszy ciągły klasztor na świecie, Mor Gabriel, zawdzięcza swoje założenie temu wybuchowi entuzjazmu Turabdin między 350 a 400 rokiem n.e. Turabdin szczyci się listą honorową nauczycieli, poetów i misjonarzy. W pobliskich pogórzach Jakub i jego uczeń Efreem nauczali jednej z najważniejszych szkół teologicznych. Awgin, założyciel Mezopotamii monastycyzm, a Abraham z Kaszkaru, reformator monastycyzmu syryjskiego, również roszczą sobie prawa do dziedzictwa Turabdin. Wielu mnichów posiadało dary uzdrawiania i nadprzyrodzone zdolności samozaparcia. Jednym z największych dobrodziejstw Turabdinu jest zbiór manuskryptów syryjskich, z których wiele nie zostało jeszcze opublikowanych. Od swoich najwcześniejszych dni Turabdin zachował rękopisy, aby chrześcijaństwo syryjskie nie zoczyło ze swoich aramejskich kulturowych i językowych zakotwiczeń. To dzięki tym starożytnym księgom uczeni byli w stanie dostrzec korzenie i rozwój liturgii chrześcijańskiej w innych kościołach greckich i łacińskich.

Tomasz z Akwinu

(1225–1274) filozof i teolog

Św. Tomasz z Akwinu urodził się w Roccasecca we Włoszech jako syn hrabiego Landulfa i hrabiny Teodory. Od samego początku Tomasz pilnie się uczył i miał nastawienie medytacyjne. Wykształcenie zdobywał w klasztorze na Monte Cassino i na Uniwersytecie w Neapolu. Tomasz wstąpił do zakonu dominikanów, a następnie studiował w Paryżu od 1245 r. pod rządami znanego filozofa Alberta Magnusa (1195–1280). Spędził 10 lat odwiedzając Włochy, Francję i Niemcy. W 1248 roku wykładał Biblię w kolegium w Kolonii w Niemczech. Od roku 1252 przebywał w Paryżu, gdzie ostatecznie został profesorem teologii i pisał książki. Uzyskał stopień doktora, uzyskał doktorat z teologii w 1257 r. W latach 1259–1268 wykładał jako profesor przymierzy dominikańskich w Rzymie i Neapolu. Tomasz pracował także na dworze papieskim jako doradca. Był już postacią dobrze znaną, kiedy przybył do Paryża w 1269 r. Jego intelektualne dociekania na temat relacji między filozofią a teologią uczyniły Tomasa postacią kontrowersyjną. Jego scholastyka uczyniła go zapalonym czytelnikiem dzieł dotyczących teologów chrześcijańskich, myślicieli greckich, filozofii żydowskiej i filozofii islamskiej. Tomasz napisał swoją pierwszą książkę jako komentarz do *Sentences*, przełomowej książki o teologii autorstwa Petera Lombarda (1095–1161). Arystoteles (384–322 p.n.e.) wywarł na niego ogromny wpływ, a jego komentarze do *Zdań* zawierały około 2000 odniesień do Arystotelesa. Krytycy Tomasa kojarzą także z doktryną Awerroesa (1126–1198), rozróżniającą wiedzę filozoficzną od religii. Dominikanie wysłali Tomasa do Neapolu w 1272 r., aby zorganizował studium generale (dom studiów). Papież poprosił go, aby wziął udział w soborze w Lyonie 1 maja 1274 roku i przyniósł ze sobą

książkę *Contra errores Graecorum* (Przeciw błędom Greków). Mimo pogarszającego się stanu zdrowia wyruszył w podróż w styczniu. Zmarł w drodze tam 7 marca 1274 roku w opactwie cystersów w Fossanova. W teologii chrześcijańskiej ważny był wiek XIII, w którym toczyły się kontrowersje pomiędzy dwiema szkołami myślenia. Awerrości oddzielili prawdy filozoficzne od wiary. Nie wierzyłem w boskie objawienia i uważałem, że najważniejszy jest rozum. Augustianie nadali wierze stanowisko dominujące. Dla Tomasza ważny był zarówno rozum, jak i wiara. Oboje uzupełniali się, a charakter ich relacji nie kolidował ze sobą. Wierzył, że prawdy filozofii i religii są darami od Boga. Umiarkowany realizm Tomasza postulował, że zarówno medium myślowe, jak i zmysłowe prowadzą do poznania świata zrozumiętego, czyli tego, co uniwersalne. Tomasz był myślicielem bystrym, łączącym prawdy filozoficzne z postulatami teologicznymi. Jego prawo naturalne dostosowało się do prawa Bożego. Dokonał syntezy teologii chrześcijańskiej z filozofią Arystotelesa, stoików i Ibn Rushda. Tomasz był płodnym pisarzem, napisał 60 dzieł. Jego rękopisy zachowały się w bibliotekach Europy, a po wynalezieniu druku ukazały się liczne egzemplarze. Pierwszym opublikowanym dziełem Tomasza była *Secunda Secundae* (1467). Wydrukowano także *Sumę Teologiczną*, jedno z jego najbardziej znanych dzieł. Wywołało to wielką debatę pomiędzy racjonalnymi dociekaniem Tomasza a doktrynami katolickimi. Wiary chrześcijańskiej bronił w *Summa de veritate catholicae fi dei contra gentiles* (Traktat o prawdzie wiary katolickiej wobec niewierzących). W *Quaestiones disputatae* (kwestie sporne) przedstawił swoją opinię na różne tematy. Zgubna teoria, że wszyscy ludzie mają tylko jedną duszę, została znakomicie obalona w *De unitate intellectus contra Averroistas*. W *Opusculum contra errores Graecorum* udowodnił, że Duch Święty pochodzi od Ojca i Syna. Jego głęboką wiedzę na temat ojców kościoła znaleziono w *Catena Aurea*. Papież Jan XXII kanonizował Tomasza z Akwinu 18 lipca 1323 r. W 1567 r. został mianowany Doktorem Kościoła. *Summa* teologiczna stała się standardowym podręcznikiem teologii w programie nauczania uniwersytetów w całej Europie. Zainteresowanie jego pismami wzrosło po bulli papieskiej z 1879 r. Leon XIII w swoim *Providentissimus Deus* (listopad 1893) przejął zasady leżące u podstaw jego krytyki świętych ksiąg od Tomasza. Św. Tomasz z Akwinu był „chrześcijańskim Arystotelesem”, który wywarł ogromny wpływ na przyszłych papieży, uniwersytety i środowisko akademickie. Połączył najlepszą wiarę i rozum ze staranną syntezą.

Templariusze, Rycerze Szpitalnicy i Krzyżacy

W czasie pierwszej krucjaty (1096) monastycyzm chrześcijański istniał już od III wieku po Chrystusie. Jednakże z krucjaty wyniknęło wyjątkowe połączenie chrześcijańskiego monastycyzmu z ideą krucjaty przeciwko muzułmanom. Najbardziej spektakularnym rezultatem było założenie trzech najstynniejszych zakonów „mnichów-wojowników”: templariuszy, joannitów i krzyżaków. Zakon Templariuszy (pierwotnie Ubogich Rycerzy Chrystusa i Świątyni w Jerozolimie) został założony około 1118 roku, aby pomóc nowo powstałemu królestwu Jerozolimy w obronie przed muzułmańskimi wrogami i chronić dużą liczbę chrześcijańskich europejskich pielgrzymów udających się do Jerozolimy. Templariusze byli zorganizowani jako zakon monastyczny, kierując się regułą wymyśloną dla nich przez Bernarda z Clairvaux i składając tradycyjny potrójny ślub ubóstwa, posłuszeństwa i czystości. Niemniej jednak templariusze byli zakonem przede wszystkim wojskowym, żyjącym pod rządami wielkiego mistrza (wybieranego przez członków i służącego dożywotnio), który był bezpośrednio odpowiedzialny tylko przed papieżem. Templariusze szybko stali się potężnym ruchem religijnym i świeckim w średniowiecznym społeczeństwie. Otrzymali od papieży kilka nadzwyczajnych nadań, w tym możliwość nakładania toporów i kontrolowania dziesięciny na obszarach znajdujących się pod ich bezpośrednią kontrolą. Darowizny pieniężne i majątek członków wstępujących do zakonu, a także pożyczanie środków pielgrzymom zapewniły templariuszom pod koniec XI wieku rozległe bogactwa w postaci pieniędzy i posiadłości ziemskich rozciągających się od Ziemi Świętej po Anglię. W XIII wieku byli to bankierzy odnoszący największe sukcesy w Europie. Rozpoznawani po białych płaszczach z charakterystycznym czerwonym krzyżem na sercu lub klatce piersiowej, aż do początku XIV wieku byli

pod wieloma względami najpotężniejszą siłą w Europie. Upadek templariuszy był prawdopodobnie wynikiem niechęci, jaką żywił do nich król Francji Filip IV, kiedy zakon odmówił mu udzielenia pożyczki na finansowanie jego wojen. Filip ścigał ich z krwawą zemstą, aż w końcu przekonał papieża Klemensa V do ekskomunikacji zakonu. Rozwiązanie templariuszy w 1312 roku skutecznie złamało porządek, a znaczna część majątku templariuszy została przekazana joannitom. Rycerze Szpitalnicy (lub Zakon Rycerzy Szpitala św. Jana Jerozolimskiego) rozpoczęli działalność jako benedyktyński zakon pielęgniarski założony na początku XII wieku, mniej więcej w tym samym czasie co templariusze. Jako templariusze byli pierwotnie pomyślni jako siła ochronna i medyczna dla pielgrzymów udających się do Ziemi Świętej. Oni także byli zakonem monastycznym, przyjmującym czarną opończę z białym krzyżem i ostatecznie mieli konkurować z templariuszami o prestiż i wpływy w całej Europie. Po upadku Akki w 1291 roku zakon przeniósł się na Cypr. Tamtejsze trudności zmusiły Rycerzy do przeniesienia się na wyspę Rodos, którą po dwóch latach kampanii zdobyli w 1309 roku. Rycerze (obecnie znani jako Rycerze Rodos) wyrządzili znaczne szkody muzułmańskiej żegludze i piratami berberyjskim. Niemniej jednak Rycerze oparli się dwóm najzdom imperium tureckiego, jednemu w 1444 r. przeprowadzonemu przez sułtana Egiptu i bardziej imponującemu atakowi tureckiego sułtana Mehmeda II w 1480 r. Jednakże latem 1522 r. sułtan turecki Sulejman Wspaniały oblegał Rodos z siłą ponad 200 000 ludzi przeciwko około 7 000 Rycerzy. Po sześciomiesięcznym oblężeniu Rycerze ostatecznie skapitulowali. Pozostałym Rycerzom pozwolono opuścić Rodos i ostatecznie osiedlić się na Malcie. Obecnie znani jako Rycerze Maltańscy, zostali zaatakowani przez siły tureckie osmańskie, ostatecznie niszcząc flotę osmańską w bitwie pod Lepanto (1571). Kiedy Malta została zdobyta przez Napoleona w 1798 r., Krzyżacy stracili swoją twierdzę na wyspie. W 1834 roku zakon założył w Rzymie nową siedzibę, znaną dziś jako Suwerenny Zakon Maltański. Zakon Krzyżacki został założony w 1190 roku w czasie Trzeciej Krucjaty przez niemieckich panów walczących w Ziemi Świętej. Podobnie jak Templariusze i Szpitalnicy, ich pierwotny cel obejmował także opiekę i dobro pielgrzymów. Jednak wkrótce przenieśli swoje zainteresowanie z walki w Ziemi Świętej na walkę z muzułmanami na wschodniej granicy Niemiec. Nosząc czarny krzyż na białych opończach, Krzyżacy walczyli na równi z chrześcijanami i poganami w Europie Wschodniej i byli w istocie państwem pod przykrywką zakonu religijnego, podbijając Prusy od Słowian i nacierając na Litwę, Estonię i Rosję. W 1410 roku w bitwie pod Grunwaldem (Tannenberg) armia polsko-litewska pokonała zakon i skutecznie zakończyła jego potęgę militarną. W 1809 roku Napoleon rozwiązał zakon, przez co zakon utracił ostatnie posiadłości świeckie. Zakon działa dziś przede wszystkim jako organizacja charytatywna.

Taizong (T'ang-tsung)

(599–649) cesarz chiński

Tang Taizong (T'ang Tai-tsung), czyli „Wielki Przodek Tang”, to tytuł drugiego władcy i prawdziwego założyciela dynastii Tang (T'ang) w Chinach (618–909). Urodzony jako Li Shimin (Li Shih-min) był drugim synem Li Yuana, księcia Tang, który był ważnym gubernatorem za czasów dynastii Sui. Osiągnięcia Taizonga i polityka, którą ustanowił, uczyniły dynastię najpotężniejszą, odnoszącą sukcesy i zamożną od czasów dynastii Han. Rodzina Li wywodziła się od Li Guangli (Li Kuang-li), słynnego generała pod rządami cesarza Wu z dynastii Han. Jak większość rodzin arystokratycznych w północnych Chinach, zawierał on małżeństwa mieszane z nomadami, którzy osiedlili się w tym regionie; Matka Taizonga, cesarzowa Dou (Tou), pochodziła z potężnego klanu tureckiego. W roku 617 dynastia Sui upadła, a buntury były powszechne. Osiemnastoletni Li Shimin nakłonił ojca do buntu i odegrał wiodącą rolę w pokonaniu wielu innych pretendentów do osadzenia go na tronie nowej dynastii Tang w 618 r. Li Yuan jest znany w historii jako Tang Gaozu (T'ang Kao -tsu), co oznacza „Wielki Przodek Tang”. Jako drugi syn, Shimin był obiektem zazdrości swojego starszego brata, księcia koronnego, który planował go zamordować. W ostatecznej rozgrywce w roku 624 zginął książę koronny, Shimin został księciem

koronnym i de facto władcą, a dwa lata później Gaozu przeszedł na emeryturę, a Shimin wstąpił na tron. Błyskotliwy i przedwcześnie rozwinięty, jako nastolatek opanował klasykę konfucjańską i literaturę, zdobył doświadczenie w administracji i umiejętnościach bojowych oraz prowadził ludzi do bitwy. Dziki i nieustraszony przywódca, który stanął na czele szarzy kawalerii i który wyróżniał się w walce wręcz, przechwalał się, że przed objęciem tronu osobiście zabił ponad 1000 wrogów. Taizong natychmiast stanął w obliczu kryzysu na północnej granicy. Wykorzystując wewnętrzny chaos w Chinach, Turcy Wschodni rozpoczęli masowe coroczne wyprawy wzdłuż granic, począwszy od 623 roku, w celu grabieży, a także wzniecania buntów przeciwko nowej dynastii. Ten z roku 626 sięgał w promieniu kilku mil od stolicy Chang'an (Ch'ang-an). Zaledwie trzy tygodnie na tronie Taizong, człowiek o imperialnej i zastraszającej postawie, poprowadził swoich ludzi do konfrontacji z wrogiem i zapewnił mu odwrót kombinacją brawury i łapówek. Jego długoterminową reakcją było wyszkolenie i wzmocnienie swojej armii, co pozwoliło mu rozpocząć potężną sześćoetapową ofensywę w odległości 720 mil od siebie najbardziej wysunięte na wschód i na zachód kolumny w 629 r. Połączenie lepszej taktyki Tang i wewnętrznego niezadowolenia wśród plemion tureckich zaowocowało jednostronnym zwycięstwem Tangów w bitwie pod Żelazną Górą, w której zginęło około 10 000 nomadów, a ponad 100 000 poddało się. Kampania ta zakończyła wschodni chanat turecki i ustanowiła chińskie panowanie nad mongolskimi stepami. Taizong został uznany przez Turków za „Niebiańskiego Chana” i był pierwszym chińskim władcą, który dzierżył ten tytuł. Poddani Turcy byli traktowani z życzliwością; wielu osiedliło się w regionie Ordos nad Żółtą Rzeką i na innych obszarach przygranicznych. Tysiące innych osiedliło się w Chang'an i służyło dynastii. Pokój miał panować na północnych granicach przez 100 lat. Inne kampanie złamały potęgę Turków Zachodnich; ustanowił chińską władzę w całym chińskim Turkiestanie, przez Pamiry do Afganistanu aż do granicy Persji; a także wprowadził Tybet pod zwierzchnictwo Chin. Małżeństwo księżniczki Tang z tybetańskim władcą, pierwsze z kilku w całej dynastii, sprowadziło chińską kulturę na tę ziemię. W 648 roku siły chińskie, przy pomocy Tybetu, wkroczyły do Indii i sprowadziły indyjskiego buntownika, który zamordował indyjskiego króla Harshę Vardhanę (Taizong i Harsha prowadzili wymianę dyplomatyczną dzięki podróży chińskiego mnicha buddyjskiego Xuanzanga [Hsuan-tsanga] do Indii) do Indii. Chang'ana za karę. Taizong wysłał także dwie wyprawy do Korei w latach czterdziestych XVII wieku, ale nie udało mu się przekonać króla Koguryo do porządku. Taizong jeździł do bitwy na sześciu koniach. Wejście do jego mauzoleum zdobią płaskorzeźby przedstawiające całą szóstkę wraz z towarzyszącymi im inskrypcjami zawierającymi szczegółowe informacje na temat ich imion i czynów. Taizong był racjonalistą i wierzył, że bieg historii wyznaczają ludzie, a nie niebo. Był sumienny i pracowity, dbał o dobro ludu, szanował zdanie i zabiegał o krytykę swoich doradców. Otaczał się zdolnymi ministrami. Wei Cheng był najbardziej nieustraszonym ze swoich krytyków, lecz nigdy nie ucierpiał z powodu jego bezceremonialnych nagan pod adresem cesarza. Taizong nazwał Weia swoim lustrem za to, że ukazywał wszystkie jego wady, i opłakiwał śmierć Wei jako wielką stratę dla dobrego rządu. Ponieważ podstawowe instytucje Tangów istniały już, gdy wstąpił na tron, zadaniem Taizonga była konsolidacja, racjonalizacja i ulepszanie tam, gdzie było to konieczne. Powstrzymał rozwój biurokracji, przebudował jednostki administracyjne imperium i kontynuował kodyfikację prawa, złagodził jednak wiele kar. Jego polityka gospodarcza doprowadziła do ożywienia i dobrobytu po wojnach, które oznaczały koniec dynastii Sui, i doprowadziła do nadwyżek, które sfinansowały jego ekspansję militarną. Założył sieć spichlerzy, która zabezpieczała przed klęskami żywiołowymi i stabilizowała ceny. Rozbudował także i udoskonalił system milicji zapoczątkowany przez jego ojca. Ostatnie lata Taizonga naznaczył zły stan zdrowia; śmierć jego żony, cesarzowej Zhangsun (Chang-sun), która była jego mądrym i zdolnym doradcą; degradacja jego spadkobiercy za spiskowanie przeciwko niemu; i rywalizacja między innymi synami o sukcesję. W końcu zdecydował się na młodszego syna cesarzowej, który będzie znany jako cesarz Gaozong (Kao-tsung). Ale po śmierci jego reputacja wzrośnie i zostanie uznany za jednego z największych władców w całej historii Chin. Jego

panowanie zaczęło reprezentować wzorowy rząd cywilny, niezrównaną siłę militarną i niezrównany blask kulturowy.

Taizu (T'ai-Tsu)

(1328–1398) cesarz chiński

Ming Taizu oznacza „Wielki Protoplasta Ming”; taki tytuł otrzymał pośmiertnie Zhu Yuanzhang (Chu Yuan-chang), założyciel dynastii Ming (1368–1644) w Chinach. Był drugim zwykłym człowiekiem, który założył chińską dynastię, pierwszym był Liu Bang (Liu Pang), założyciel dynastii Han (220 p.n.e. – 220 n.e.). Założyciel Ming wypędził Mongołów, którzy przez stulecie rządili Chinami w sposób opresyjny, i przywrócił Chinom pewność siebie, dobrobyt gospodarczy i prestiż międzynarodowy na poziomie poprzedniej wielkiej dynastii Han i dynastii Tang (T'ang) (618–909). Zhu Yuanzhang był synem biednych dzierżawców z prowincji Anhui w południowych Chinach. Złe rządy Mongołów i klęski żywiołowe pogrzyły ten obszar w nędzy, a większość jego rodziny zabiła zaraza. Pozostawiając sierotę, wstąpił do klasztoru buddyjskiego, a kiedy w klasztorze zabrakło żywności, wyszedł żebrac, a następnie przyłączył się do ruchu rebeliantów zwanego Czerwonymi Turbanami, jednego z wielu, które pojawiły się w południowych Chinach po upadku potęgi mongolskiej. Jego zdolności doprowadziły do szybkich awansów i małżeństwa z córką wodza (z domu Ma). Stała się jego kluczowym doradcą i matką jego następców. Podczas gdy inni rebelianci plądrowali, Zhu w 1356 roku zdobył Nanjing (Nanking), kluczowe miasto na południe od rzeki Jangcy (Jangcy); utworzył podstawowy rząd; a następnie do 1367 r. podbił całą dolinę Jangcy. Maszerując na północ, w 1368 r. zdobył stolicę Yuan Dadu (T'a-tu), kończąc dynastię Yuan (1279–1368). Zhu przyjął panujące imię cesarza Hongwu (Hung-wu), co oznacza „szczodry cesarz wojny” (1368–1398). Do 1388 roku siły Ming podbiły całe południowe i południowo-zachodnie Chiny, Mongolię Wewnętrzną, Mandżurię i Xinjiang (Sinkiang). Pozostałych Mongołów wypędzono poza Karakorum do brzegów jeziora Bajkał. Korea, wiele państw oaz w Azji Środkowej i niektóre państwa Azji Południowo-Wschodniej zgłosiły się jako wasale. Taizu zbudował nowy scentralizowany rząd na wzór Tang, przywrócił system egzaminacyjny w celu rekrutacji urzędników oraz zachęcał i subsydiował lokalną edukację, aby wychowywać utalentowanych młodych mężczyzn do służby rządowej. Zakazał także eunuchom zdobywania wpływów politycznych. Zdobyl powszechną wdzięczność, uwalniając miliony Chińczyków zniewolonych przez Mongołów, konfiskując duże majątki należące do Mongołów i ich współpracowników oraz przyznając ziemię bezrolnym. Ludność otrzymała także bezpłatne narzędzia i nasiona oraz ulgi podatkowe w celu odbudowy zaniedbanej gospodarki wiejskiej, szczególnie w zdewastowanych północnych Chinach. Taizu był także podejrzliwy i niepewny siebie, a po śmierci cesarzowej Ma w 1382 roku coraz bardziej paranoiczny i okrutny. Bezlitośnie prześladował i oczyścił wielu urzędników, którzy pomogli mu zdobyć władzę. Taizu został wcześniej zmarty przez swojego najstarszego syna i księcia koronnego i zgodnie z chińską praktyką przekazał tron młodzieńcowi, synowi księcia koronnego. Działanie to wywołałoby wojnę o sukcesję.

Taraskowie

Taraskowie, podobnie jak Mixtekowie i Zapotekowie, nie byli rdzennymi Amerykanami spoza Azteków i Majów, którzy mieszkali na obszarze zachodniego Meksyku, na terenie dzisiejszego stanu Michoacán. Hiszpańscy konkwistadorzy nazywali ten lud Taraskanami, co w rzeczywistości było obraźliwym określeniem używanym przez rdzennych mieszkańców Purépecha w odniesieniu do Hiszpanów. W nahuatl, mezoamerykańskim języku, którym mówili Aztekowie (ich współczesni i wrogo nastawieni sąsiedzi), terytorium Taraski nazywano Michoaque (ci, którzy mają ryby). Jednym z wyzwń stojących przed lingwistami jest zrozumienie pochodzenia języka tarasskiego. Było wyjątkowe, niezwiązane z Majami, Zuni czy Keczua. Od późnego okresu postklasycznego aż do podboju (1200–1524) lud ten zamieszkiwał obszar Meksyku ograniczony od południa i zachodu przez kontrolowane

przez Azteków ziemie, a na północy przez Chichimeków, grupę wędrujących rdzennych Amerykanów, wrogich każdemu, kogo napotkali. Termin Chichimeks nie odnosi się do konkretnej grupy, ale jest ogólnym terminem stosowanym do najazdów ludzi, którzy różnili się w czasie i przestrzeni pod względem jednorodności etnicznej, włączając w to innych podczas podróży. Sami Taraskowie przyjęli tak wielu Chichimeków, że tylko około 10 procent Taraskanów nie było mieszanych etnicznie. U szczytu imperium Tarascan, w 1450 roku, ich królestwo obejmowało ogromny obszar. Jego dawna stolica, Pátzcuaro, grupa wysp na jeziorze o tej samej nazwie (założona w 1325 r.), została przeniesiona na większy obszar, Tzintzúntzan, co oznacza „miejsce kolibrów”. Podobnie jak w innych miejscach Mezoameryki, znajdują się tam piramidy z platformami i grobowcami. Jednak w tym miejscu zbudowano charakterystyczną konstrukcję, odmienną od większości piramid. Piramida taraska zwana yácata była okrągła, a nie prostokątna i połączona z piramidą o tradycyjnym kształcie korytarzem. Wewnątrz pochowano królów i członków rodziny królewskiej. Kiedy umarł król lub władca, wielu jego słudzy i rodzina zostali zabici, aby nie był sam w swojej podróży do świata umarłych. Ich szkielety znaleziono w pobliżu jego grobowców. Struktura społeczna była złożona, z hierarchią rządzącą różnymi ośrodkami administracyjnymi oraz różnymi grupami rzemieślników i rzemieślników. Byli murarze zajmujący się kamieniarką, wytwórcy instrumentów muzycznych, curanderos (lekarze), wytwórcy noży, złotnicy i garncarze. Nosili ozdoby na uszy zwane szpulkami, niektóre wykonane z ultracienkich pokrojonych kawałków obsydianu z inkrustowaną blachą złota i turkus. Chociaż Europejczycy splądrowali bogactwa metalicznego złota i srebra rdzennych Meksykanów, tubylcy cenili turkus bardziej niż złoto czy srebro. Przywódcy religijni identyfikowali się poprzez noszenie pojemnika z tytkwy na tytoń, noszonego w formie plecaka. Tytoń odgrywał ważną rolę w rytuałach religijnych i leczniczych, podobnie jak w większości kultur Nowego Świata. Inaczej niż we współczesnej medycynie, lekarz (a nie pacjent) zażywał lekarstwo, aby wejść w świat zjawisk nadprzyrodzonych i skonsultować się z duchami w celu znalezienia lekarstwa dla chorego. Tytoń przygotowany w dużych ilościach wprowadzał w stan transu, niezbędny do porządku dotrzeć do świata duchów. Halucynacje i piana na ustach świadczyły, że szaman (lekarz) osiągnął taki stan. Kiedy rządzący władca Azteków, Axayacatl, najechał terytorium Tarascan w 1478 roku, taraskańscy żołnierze liczyli 24 000 oddziałów. Aztekowie zostali ciężko ranni i zmuszeni do odwrotu. Chociaż Aztekowie wielokrotnie próbowali podbić Taraskanów, dopiero przybycie Hernána Cortésa i konkwistadorów zniszczyło zarówno kulturę Azteków, jak i Taraskanów. Być może historia potoczyłaby się inaczej, gdyby Taraskowie pomogli Aztekom, gdy dowiedzieli się o przybyciu Hiszpanów w 1519 roku. Zamiast tego azteccy posłańcy wysłani, aby ostrzec Taraskanów z Tenochtitlán, zostali zabici. Ostatni król, Tangaxoan II, poddał się w konfrontacji z potęgą europejskich najeźdźców. Po jego kapitulacji okoliczne obszary podążyły za nim bez oporu, a wiele z nich było już osłabionych zniszczeniami drobnoustrojów wprowadzonych przez Hiszpanów.

Tenchi (Tenji)

(626–672) cesarz japoński

Człowiek, który później został cesarzem Tenchi, odegrał główną rolę w zamachu stanu, który w 645 r. odsunął klan Soga od władzy w Japonii. Jego panowanie było niezwykle ze względu na wiele kroków podjętych w celu rozwoju Japonii poprzez wdrożenie reform wzorowanych na Chinach. Trzej mężczyźni rządili jako cesarze po zamachu stanu aż do roku 661, kiedy na tron wstąpił cesarz Tenchi. Formalnie intronizowano go dopiero w roku 668, prawdopodobnie dlatego, że ogarnęła go wielka obawa dotycząca zamiarów Chin wobec jego kraju. Dynastia Tang (T'ang) w Chinach, którą Japonia tak podziwiała i chciała naśladować, osiągnęła swój szczyt. Wysłał silne siły przeciwko stanom Korei, podbijając Paekche i grożąc Koguryo i Silli. Tenchi obawiał się odrodzenia chińskiej potęgi w Korei i wpływu, jaki może to mieć na Japonię. Mimo że klan Soga został odsunięty od władzy, reformy rozpoczęte przez księcia Shotoku Taishi, wielkiego regenta Soga, były kontynuowane po roku 645.

Dziesięciolecie po 645 roku nazwano erą Taika, czyli erą Wielkich Reform, kiedy podejmowano intensywne próby skierować się w stronę chińskich instytucji rządowych i prawnych. W 645 roku przyszedł cesarz Tenchi przekazał cesarzowi 81 majątków ziemskich i 524 rzemieślników, co oznaczało jego poparcie dla twierdzeń rządu centralnego, że cała ziemia należy do cesarza, zgodnie z praktyką w Chinach. Być może w obawie przed chińską inwazją Tenchi nakazał swemu bratu, księciu koronnemu (późniejszemu cesarzowi Temmu), podjęcie działań mających na celu zacieśnienie układu centralnego kontrolę rządu nad administracją i wzmocnienie armii. Zbudował także dla swojej administracji w Otsu pałac w stylu chińskim, być może dla bezpieczeństwa na wypadek chińskiej inwazji, ponieważ Naniwa, poprzednie centrum administracyjne, znajdowało się blisko wybrzeża. Istnieją relacje o Tenchi i jego dworzanach organizujących w jego pałacu przyjęcia z poezją chińską, ale żadne z ich dzieł nie zachowało się. Pisanie wierszy w języku chińskim stało się honorową działalnością kulturalną. W 668 r. nakazał swojemu sojusznikowi w zamachu stanu, Fujiwara Katamari, stanąć na czele komisji mającej opracować zbiór praw administracyjnych i przepisów ceremonialnych. Późniejsze przekazy mówią, że kompletny kodeks administracyjny składał się z 22 tomów, lecz nie zachowały się one. W roku 671 ogłosił także system rankingów biurokratów zwany „stopniami kapitalistycznymi”. Inne środki podjęte przez Tenchi w celu wzmocnienia władzy rządu centralnego obejmowały kontrolę państwa nad buddyjskimi kapłanami i świątyniami. Panowanie cesarza Tenchi jest znaczące w historii Japonii, ponieważ oznaczało dalszy postęp w japońskim rządzie i kulturze opartej na chińskim modelu.

Timurlan (Tamerlan)

(1336–1405) władca Azji Środkowej i Południowo-Zachodniej

Timurlane, czyli Timur Kulawy, był założycielem dynastii Timuridów, która trwała do 1506 roku. Pod panowaniem dynastii Timuridów kultura, sztuka i handel doświadczyły pomyślnego odrodzenia i rozkwitły w regionie znanym obecnie jako Azja Środkowa. Podczas swojej około 50-letniej kariery wojskowej, przerwanej śmiercią na zapalenie płuc w 1405 r., imperium Timurlane'a obejmowało większość Azji Środkowej i Południowo-Zachodniej, od doliny rzeki Indus po Morze Czarne. 11 kwietnia 1336 roku w Kesh, znanym również jako Shahr-e-Sabz, położonym na skraju gór na południe od Samarkandy, urodził się Timurlane, znany również jako Tamerlane, Timur Leng (perski) lub Tamarlang (arabski), które miało być przysłą stolicą jego imperium. Był synem turko-mongolskiego przywódcy plemiennego Barlasa. Jego ojciec był pierwszym członkiem jego plemienia, który przeszedł na islam, a młody Timurlane, muzułmanin sunnicki, nauczył się czytać Koran. W rzeczywistości Timurlane często atakował ziemie niewiernych lub innych błędzących muzułmanów pod pretekstem islamu, ale miało to jedynie usprawiedliwić jego ekscesy. Podobnie utrzymywał dobre stosunki z innymi muzułmanami ze względów czysto politycznych. Jego traktowanie muzułmanów i niemuzułmanów, którzy mu się sprzeciwiali, było podobnie bezlitosny i brutalny. Tytuł Timura Kulawego zdobył dzięki kontuzji nogi, której doznał na początku życia podczas lokalnego buntu lub strzałą w udo postrzeloną przez rolnika, któremu Timur ukradł owce. Timurlane był bardzo zainspirowany innym wielkim przywódcą i zdobywcą, Czyngis-chanem, wielkim mongolskim zdobywcą XII i XIII wieku. Timurlane twierdził nawet, że pochodzi bezpośrednio od Czyngis-chana, chociaż nigdy nie zostało to udowodnione. Timur rozpoczął swoją wielką wyprawę mającą na celu przejęcie władzy nad światem, gdy miał zaledwie 21 lat. W 1358 roku miał już ugruntowaną pozycję dowódcy wojskowego. Armia Timurlane'a składała się głównie z Turków i turekojęzycznych Mongołów. Rozpoczął swoją kampanię od pokonania rywalizujących sił w Turkiestanie. Do 1370 roku zarówno Turkistan, jak i Samarkanda znalazły się pod jego kontrolą. Założył w stolicy Samarkandzie twierdzę w formie cytadeli w zachodniej części otoczonej głębokimi wawozami. Samarkanda stała się jego ulubionym miastem, które przebudował na bogate miasto o wspaniałej architekturze, aby zaprezentować się jako zamożny i potężny władca. Cenił bogactwo tak bardzo, że mistrzowie rzemiosła i rzemieślnicy w każdym pokonanym kraju uniknęli

śmierci. Zamiast tego Timurlane zatrudnił ich do budowy wielkich, imponujących budowli architektonicznych na podbitych ziemiach, aby odzwierciedlić wielkość i luksus swojego imperium. Ze swojej bazy wojskowej w mieście Timur przeprowadził ataki na sąsiednie ziemie. Jego celem było podbicie jak największej liczby krajów w celu zdobycia domen podlegających opodatkowaniu. Timurlane i jego sojusznik Mir Hussain podbili Transoxanię w 1364 roku, wypędzając chanów Chaqatai (Jagatai). Odrywając się od Mir Hussain, Timur pomaszerował dalej do Khwarazm, żyznej strefy leżącej na południowym brzegu Morza Aralskiego, w 1371 roku, gdzie wojna miała trwać kolejne osiem lat i zakończyć się zwycięstwem Tamerlana. Tamerlan zmiotł chanów Czagatai i zaanektował terytorium w górach Tian Shan (T'ien-shan) po trzech latach wojny. Tamerlane kontynuował podbój ziem na zachodzie, aż w 1381 r. dotarł do Heratu (dzisiejszy Afganistan), krainy Toktamisza-chana ze Złotej Hordy, następcy światowego imperium Czyngis-chana, któremu Timur pomógł podbić Białą Hordę. W 1386 Timur najechał zachodni Iran, Irak i Gruzję. Tym razem metodą masakry było zepchnięcie ludzi z klifów. W 1391 roku wziął na siebie Toqtamisz. Toqtamish wycofał się, mimo że jego siły były większe niż Timurlane; gdy morale jego sił spadło, Timur przejął jego ziemię, harem i skarby. Gruzja została ponownie zaatakowana przez Timurlana w 1399 roku i została pokonana. W 1400 roku Timurlane wkroczył do Anatolii, która niedawno stała się częścią Imperium Osmańskiego. Wreszcie, po zajęciu Damaszku i Aleppo, Timur zmierzył się ze swoim najgroźniejszym przeciwnikiem, Bajazydem I, sułtanem osmańskim. W 1402 roku Timur oblegał Ankarę i po wyczerpującej bitwie Bajazyd został pokonany. Timur był również znany ze swojego sadystycznego okrucieństwa w kontaktach z tymi, którzy stanęli mu na drodze podczas jego podbojów. Często przeprowadzał brutalne masakry swoich wrogów i przeciwników, np. w Delhi, gdzie wymordował 80 000 osób i zbudował makabryczne piramidy z ich czaszek, aby upamiętnić swoje zwycięstwo. Ten sam stos czaszek miał miejsce wcześniej w Aleppo. Pod koniec lat osiemdziesiątych XIV wieku, po szaleństwie wojskowym na Bliskim Wschodzie w Sistanie, 2000 ludzi położono w mokrym tynku i wbudowano w krótko żyjącą wieżę. Do swojej śmierci Timurlane podbił rozległe regiony Rosji, Iranu, Indii i Azji Środkowej. Większość historyków jest zgodna, że gdyby nie śmierć, podjąłby on także próbę podboju Chin. Timur jest pochowany w ostentacyjnym mauzoleum Gur Emir, pokrytym złotem i błękitem lapisu. Jego grób jest wykonany z nefrytu i jadeitu; dla kontrastu, pozostali członkowie jego rodziny zostali pochowani wokół niego w marmurowych grobowcach.

Toghon Temur Khan

(1320–1370) ostatni mongolski władca Chin

Toghon Temur Khan był ostatnim władcą mongolskiej dynastii Yuan (1279–1368). Wstąpił na tron w 1333 roku w wieku 13 lat i rządził do 1368 roku, kiedy to upadła jego dynastia. Jego chińskie imię panowania brzmiało Shundi (Shun-ti). Kubilaj-chan, założyciel dynastii Yuan, rządził w latach 1279–1294. Jego syn i dziedzic przed nim zmarł, a swoim następcą mianował wnuka, Temura Oljeitu, który rządził w latach 1294–1307 i zmarł bez synów. Następnie tron stał się przedmiotem sporów, a krótko panujący władcy zostali obaleni, mordowani lub umierali młodo z powodu życia wypełnionego alkoholem i rozpustą. Ze względu na swoją młodość Toghon Temur we wczesnych latach jako cesarz był świadkiem dworskich intryg i walk o władzę. Najpotężniejszym człowiekiem w latach 1333–40 był jego kanclerz Bayan. Celem Bayana było przywrócenie dynastii Yuan do jej wczesnej świetności poprzez wytyczenie ostrej granicy między Mongołami a Chińczykami poprzez zakazanie Chińczykom nauki języka mongolskiego i zakaz małżeństw mieszanych. Zakazał także Chińczykom posiadania koni i żelaznych narzędzi, a w celu zwalczania opozycji zaproponował nawet zabicie wszystkich Chińczyków noszących pięć najpopularniejszych nazwisk. Na szczęście do tego czasu rząd nie miał wystarczających środków, aby zamordować 90 procent całej populacji noszącej te nazwiska. W 1340 roku Bayan został obalony w wyniku zamachu stanu zorganizowanego przez jego siostrzeńca Toghto, który został

kanclerzem. Choć Toghon Temur był już dorosłym mężczyzną, nie wykazywał żadnego zainteresowania rządem, spędzając czas na oddawaniu się dziwacznym praktykom buddyjskim lamaizmu i ogólnej rozpuście. W obliczu niedoboru dochodów nakazał wydrukować ogromne ilości papierowych pieniędzy o nieodpowiednim zabezpieczeniu. Do lat pięćdziesiątych XIV wieku klęski żywiołowe w połączeniu z masowym złym zarządzaniem doprowadziły do ogólnokrajowych powstań powszechnych, w których bandyci, sekciarze religijni i inni dysydenci wpadli w amok, którego dekadenska armia mongolska nie była w stanie stłumić. Dolina rzeki Jangcy (Jangcy) najpierw stała się polem bitwy kilku chińskich grup rebeliantów. Wśród nich jeden przywódca o bardzo skromnym pochodzeniu, Zhu Yuanzhang (Chu Yuan-chang), okazał się człowiekiem z wizją. W 1356 roku odebrał Mongołom Nankin (Nanking) i uczynił je swoją stolicą. Kiedy to miało miejsce, Toghon Temur kontynuował swoje rozpustne życie, podczas gdy książęta mongolscy intrygowali i walczyli między sobą w północnych Chinach o kontrolę. Zhu opuścił Nanjing w sierpniu 1368 roku, kierując się na północ na czele swojej armii. Toghon Temur uciekł ze swojej stolicy Dadu (T'a-tu) 10 września z powrotem na stepy Mongolii i zmarł dwa lata później, w 1370 r. Wśród jego ostatnich zapisanych słów znajdowały się: „Moje wielkie miasto Dadu, ozdobione różnorodnymi splendor; Shangdu [Shang-tu], moje rozkoszne, chłodne letnie odosobnienie; i te pożółkłe równiny, rozkosz i orzeźwienie moich boskich przodków! Jakiego zła dopuściłem się, że w ten sposób utraciłem swoje imperium!”

Tours, bitwa pod

Pierwsza fala muzułmańskiej ekspansji na Iberię, dzisiejszą Hiszpanię i Portugalię rozpoczęła się w 711 roku za panowania kalifa Umajjadów Abd al-Malika. Ekspedycja ta, prowadzona przez berberyjskiego dowódcę Tariqa ibn al-Ziyada, wylądowała na Gibraltarze, po czym nastąpiła dalsza ekspansja muzułmańska i założenie panowania Umajjadów w Iberii, z centrum w mieście Kordoba. Muzułmanom udało się pokonać małe państwa, które istniały w Iberii, dzięki podzielonej naturze iberyjskiego chrześcijaństwa. W 730 r. kalif Umajjadów Hisham ibn Abd al-Malik mianował nowego gubernatora, Abd al-Rahmana al-Ghafiqa, iberyjskiego państwa muzułmańskiego, znanego po arabsku jako al-Andalus. Pomimo różnic religijnych niektórzy władcy muzułmańscy i chrześcijańscy podpisali między sobą traktaty i zawarli sojusze, aby realizować swoje cele polityczne. W 721 roku armia Eudes, chrześcijańskiego księcia Akwitanii, pokonała siły inwazyjne Umajjadów pod Tuluzą. Jednak najazdy muzułmanów na Francję trwały nadal, docierając do połowy lat dwudziestych XVIII wieku aż do prowincji Burgundia. Eudes zawarł sojusz z Uthmanem ibn Naissą, berberyjskim władcą Katalonii, a kiedy Uthman zbuntował się przeciwko Abd al-Rahmanowi, został wciągnięty w konflikt z Umajjadami. Po pokonaniu sił Uthmana Abd al-Rahman rozpoczął kampanię przeciwko Eudesowi, pokonując go w zaciętej bitwie w pobliżu miasta Bordeaux i rzeki Garonny. Zdesperowany Eudes zwrócił się o pomoc do frankońskiego władcy Karolingów, Charlesa Martela, zgadzając się poddać jego władzy. Karol, syn Pipina Krótki i burmistrz Pałacu oraz władca frankońskiego królestwa Austrazji, przesunął swoją armię piechoty na południe, aby przechwycić Abd al-Rahmana i dziesiątki tysięcy muzułmańskich kawalerzystów zmierzających w stronę klasztoru św. Marcina w Tours. W październiku 732 roku Karol umieścił armię frankońską, złożoną wyłącznie z piechoty opancerzonej wyposażonej w ciężkie tarcze i długie włócznie, pomiędzy muzułmańskimi siłami inwazyjnymi a klasztorem św. Marcina. Armia Abd al-Rahmana, składająca się wyłącznie z kawalerii arabskiej i berberyjskiej, spotkała się z Frankami w pobliżu Tours, a obie strony dokonały wzajemnego rozpoznania swoich pozycji i toczyły potyczki przez prawie tydzień, zanim siódmego dnia rozpoczęły bitwę. Armia Abd al-Rahmana była z nich większa. Piechota frankońska utworzyła zwartą falangę i przez cały dzień zdołała odpierać kolejne szarże kawalerii muzułmańskiej. Pod koniec bitwy Abd al-Rahman zginął podczas próby zjednoczenia słabnących sił muzułmańskich, a jego armia wstrzymała ataki. Mając znaczną ilość skarbów zdobytych podczas kampanii w południowej Francji, muzułmanie zdecydowali się wycofać na południe, w stronę Iberii. W późniejszych kampaniach Karol nadal wypychał muzułmanów iberyjskich z powrotem przez

Pireneje i z Francji. Uczeni, w tym XVIII-wieczny angielski historyk Edward Gibbon, uznali zwycięstwo Karola za przełomowy moment w historii, kiedy chrześcijański władca powstrzymał siły muzułmańskie przed przedostaniem się w głąb Europy Zachodniej i ustanowieniem tam państwa islamskiego. Z powodu porażki ze znacznie większymi siłami muzułmańskimi Karolowi nadano przydomek Martel, czyli „Młot”, i kontynuował rozszerzanie władzy Karolingów na całą Francję i Niemcy. Jego wnuk Karol Wielki miał rządzić imperium frankońskim jako jeden z najpotężniejszych władców chrześcijańskich w Europie.

Tului Khan

(ok. 1190 – ok. 1231) Przywódca mongolski

Tului (lub Tolui) Khan był czwartym synem Czyngis-chana i jego głównej żony Borte. Był wojownikiem i alkoholikiem i towarzyszył ojcu w kampaniach, a także dowodził żołnierzami. Aby zminimalizować napięcia między nimi, Czyngis na krótko przed śmiercią w 1227 r. podzielił swoje imperium pomiędzy swoich synów. Zgodnie z mongolskim zwyczajem najstarszemu synowi przydzielane są ziemie najbardziej oddalone od ojczyzny ojca. Ponieważ najstarszy syn Juji zmarł sześć miesięcy przed jego śmiercią, Czyngis dał Batu, najstarszemu synowi Juji, najbardziej na zachód wysunięty podbój, obejmujący Rosję, zwany chanatem Złotej Ordy. Jego drugi syn, Chagatai Khan, otrzymał większość Azji Środkowej. Jego trzeci syn, Ogotai Khan, otrzymał zachodnie Chiny i część Azji Środkowej i został mianowany (pod warunkiem zatwierdzenia przez radę mongolską, czyli kuriltai) khaghana, czyli chana chanów. Tului otrzymało ojczyznę, Mongolię (zwyczaj mongolski dał najmłodszemu ojczyznę ze strony ojca), północne Chiny i większość głównych mongolskich sił zbrojnych liczących ponad 100 000 ludzi. Jego kontrola nad tą siłą bardzo skorzystałaby na losie jego synów, gdy rywalizowaliby o kontrolę nad dziedzictwem Czyngis-chana. W 1203 roku, po pokonaniu swojego byłego sojusznika, konfederacji Kerait (kolejnej grupy nomadów), Czyngis zabrał dwie siostrzenice swojego przywódcy Ong-chana jako łup wojenny. Jedną zachował dla siebie jako nieletnią żonę, a drugą, Sorghaghtani Beki, poślubił Tului. Ona i Tului mieli czterech synów: Mongke Khana, Kubilai Khana, Hulagu Khana i Arika Boke. Ponieważ Tului przez większość czasu nieobecny był na kampanii i zmarł młodo na alkoholizm, jego żona miała wpływ na wychowanie synów. Przypisuje się jej, że wychowała je nie tylko na myśliwych i wojowników, zgodnie z tradycją mongolską podyktowane, ale także czytania mongolskiego w nowo utworzonym piśmie ujgurskim, bycia tolerancyjną religijnie (była chrześcijanką Nestoriańską ze względu na swoje keriackie dziedzictwo) i zajmowania się administracją. Po śmierci Tului Ogotai Khaghan próbował poślubić Sorghaghtani Beki lub nakłonić swojego syna do poślubienia jej (zgodnie z mongolskimi zwyczajami), jednocząc w ten sposób obie gałęzie rodziny. Udało jej się uniknąć zawarcia małżeństwa z nimi, podając, że musi wychowywać synów. Uzyskała także apanaż, czyli lenno, w północnych Chinach, w dzisiejszej południowo-zachodniej prowincji Hebei (Hopei), nad którym sumiennie nadzorowała. Jej drugi syn, Kubilai, również otrzymał apanaż, który najpierw powierzył obcym zarządcóm, którzy znęcali się nad ludnością. Później, pod wpływem Sorghaghtaniego Beki, osobiście się nim zainteresował i usprawnił jego administrację. Ogotai zmarł w 1241 r. Jego potężna wdowa została regentką i nakłoniła przywódców mongolskich do wybrania jej syna Gujuka na trzeciego khaghana w 1246 r. Gujuk zmarł w 1248 r. W walce o sukcesję, która nastąpiła po Sorghaghtani Beki, przy wsparciu Batu Khana Złotego Horda wygrała wybory dla swojego najstarszego syna Mongke w 1251 roku. Mongke podniosła Tului pośmiertnie na stanowisko khaghana i pochowała go obok Czyngis-chana; nakazał także oficjalny kult Czyngis-chana i cześć swojemu ojcu, Tului-chanowi. Jego młodszy brat, Kubilai Khan, podążył za Mongke jako khaghan.

Tradycja barokowa w Europie

„Barok” opisuje zarówno okres, jak i styl artystyczny, który dominował w XVII wieku. Styl barokowy powstał w Rzymie we Włoszech ok. 1600, głównie jako wyraz katolicyzmu i dworów królewskich, i rozprzestrzenił się w całej Europie, trwając do początków XVIII wieku. Po kontrreformacji w XVI wieku Kościół rzymskokatolicki, główny mecenas sztuki w Europie, potrzebował nowych form sztuki w kontekstach kościelnych, aby edukować masy i wzmacniać duchową i polityczną pozycję Kościoła. Malarstwo barokowe obejmuje nie tylko portrety świętych i Matki Boskiej, ale obejmuje także wiele stylów i różnorodnej tematyki – wielkoformatowe dzieła religijne z monumentalnymi postaciami, wyraźnie przekazującymi narrację, które miały przekonać wiernych do trzymania się doktryny kościelnej; heroiczne cykle mitologiczne i alegoryczne, mające na celu zaangażowanie intelektu widza i gloryfikację rodziny królewskiej; portret; i martwa natura. Malarstwo XVII wieku dzieli się na pięć kategorii stylistycznych. Caravaggio (1571–1610), który kładł nacisk na malowanie z modelu i stosowanie światłocienia, silnego kontrastu cienia i światła, przyczynił się do szerzenia naturalizmu z Rzymu do Włoch, Hiszpanii i Holandii. Klasycyzm, reprezentowany przez Annibale Carracci (1560–1609) i jego szkołę, czerpał ze źródeł renesansowych i weneckich, tworząc dzieła o wielkim dramatyzmie, witalności i majestacie, które przemawiały do zmysłów. Klasycyzm akademicki, czyli styl Ludwika XIV, rozwinął się we Francji za pośrednictwem Akademii Królewskiej. Peter Paul Rubens (1577–1640) spopularyzował późny styl barokowy, który kładł nacisk na jedność kompozycji i kontekstu, bogatą kolorystykę, nacisk na dramaturgię teatralną oraz solidne, monumentalne, oddziałujące na siebie postacie. Malarze Republiki Holenderskiej, tacy jak Vermeer (1632–1675), wprowadzili realizm, wykorzystując motywy z życia codziennego, współczesnego i przywiązując dużą wagę do wiernie odwzorowanych szczegółów. W Hiszpanii Velázquez (1599–1660), Murillo (1618–82), Zurbarán i Cotán tworzyli sceny rodzajowe i martwe natury. Barokowa rzeźba reliefowa i rzeźba okrągła kładły nacisk na akcję i teatralność, wykorzystywały jeden optymalny punkt widzenia, a interpretacja często zależała od kontekstu. Bernini (1598–1680), uważany za najwybitniejszego rzeźbiarza epoki baroku, pracował w Rzymie i rzeźbił pojedyncze, dramatyczne momenty, które wyrażały wewnętrzną psychikę podmiotu. Architekci epoki baroku, zwłaszcza Bernini i Francesco Borromini (1588–1667) we Włoszech, Sir Christopher Wren (1632–1723) w Anglii, Jules Hardouin-Mansart (1646–1708) i Louis Le Vau (1612–70) we Francji oraz Johann Michael Fischer von Erlach (1656–1723) i Balthasar Neumann (1687–1753) w Europie Środkowej stworzyli duże, efektowne budowle z naciskiem na pełną integrację przestrzenną, w której wszystkie elementy architektoniczne współdziałają ze sobą, tworząc jednolitą całość. Architekci zmienili płaskie, poziome fasady w stylu renesansowym, upiększając elewacje zewnętrzne centralnymi ryzalitami, wolnostojącymi kolumnami, niszami i klasycznymi dekoracjami, które podkreślały pionowość i pozwalały na grę światła i cienia na powierzchni oraz wzmacniały rzeźbiarski efekt monumentalności Struktury. Architekci opracowali okrągłe, eliptyczne, wydłużone plany krzyżowe i ośmiokątne plany budynków sakralnych i świeckich. Architekci często wieńczyli te barokowe budowle wewnętrzną kopułą, stosowali iluzoryczne efekty trompe l'oeil we wnętrzu i korzystali z bogatej dekoracji, aby zintensyfikować dramatyczne przeżycia widza. Muzycy epoki baroku, tacy jak Bach (1685–1750), Handel (1685–1759), Vivaldi (1678–1741) i Monteverdi (1567–1643), rozwinęli kontrapunktowy styl naśladowczego kontrapunktu, harmonii i wyszukanej dekoracji i spopularyzowana opera. W literaturze angielscy poeci metafizyczni zajmowali się metaforą i paradoksem, autorzy skupiali się na alegorii i metaforze, a popularność zyskała forma powieściowa.

Tradycje biblijne

Źródła dotyczące najwcześniejszych rękopisów Biblii są rozległe i różnorodne. Na przykład w ciągu pierwszych pięciu stuleci Nowego Testamentu Biblię przepisano ręcznie, stylowymi, wielkimi literami zwanymi uncjami, ale w ciągu następnych pięciu stuleci zaczęto ją przepisywać małymi literami, zwanymi minuskułami. Istniały zatem różne formy tekstu, nie mówiąc już o różnicach spowodowanych kopiowaniem przez człowieka w pierwszym tysiącleciu pisanej tradycji biblijnej. W 1454 Johann

Gutenberg położył kres różnorodności tekstów, wynajdując nową formę prasy drukarskiej. Za jednym zamachem ujedynolili Biblię, której społeczność używała do czytania. Jednakże pytanie, przed którym stanęli Żydzi i chrześcijanie, dotyczyło tego, jakiego tekstu biblijnego powinni używać jako Textus Receptus („tekst otrzymany” lub standard, TR) we wszystkich drukach Biblii. Biblia żydowska (Stary Testament) nie była trudna do ujedynolnienia, gdyż rabini posługiwali się wersją sięgającą pierwszego tysiąclecia n.e. zwany tekstem masoreckim (MT). MT ograniczał różnice do minimum, ściśle kontrolując sposób czytania i używania Biblii, chociaż nawet w tym przypadku najdokładniejsze kopiowanie nie mogło zapobiec wkradaniu się niejasności i błędów. W miarę upływu czasu i dokonywania kolejnych odkryć stało się jasne, że MT rzeczywiście był TR, ale istniały inne, mniej wpływowe, konkurencyjne teksty, którymi Żydzi używali w różnych miejscach i czasach. Pierwszą wersją drukowaną opartą na MT było wydanie weneckie z lat 1524–1525, wykonane przez Daniela Bomberg i pod redakcją Jacoba ben Hayyima. Biblia ta dominowała wśród Żydów aż do XX wieku. W tym czasie uczeni zaczęli używać Kodeksu Leningradzkiego, ponieważ odzwierciedlał on MT jednego i spójnego redaktora. Sprawa była bardziej skomplikowana w przypadku Biblii chrześcijańskiej (Nowego Testamentu). Znajdują się tu tysiące rękopisów greckich, cytaty z ojców kościoła i wersje starożytne. Badania nad tym, który tekst jest „poprawny”, a zatem wymagający ujedynolnienia dla wspólnoty religijnej, rozpoczęły się już u Orygenesusa (185–254) i Hieronima (347–420). Uczeni ci zauważyli, że każdy z interpretowanych przez nich wersetów miał różne znaczenia i ustalili zasady uzasadniające te, których używali. Kwestia tekstu nabrała znaczenia w epoce renesansu, kiedy uczeni kwestionowali tysiącletnią Biblię łacińską używaną przez Kościół zachodni. Najbardziej wpływowy intelektualista tamtych czasów Erazm z Rotterdamu (1466–1536) opublikował w 1516 r. grecki Nowy Testament oparty na zaledwie pięciu do sześciu rękopisach. Pomimo wielu błędów i domysłów na temat oryginału, jego pionierskie dzieło stało się podstawą późniejszych wydań. Kiedy Robert Estienne skompilował swoją wersję greki „Stephanus” (cztery wydania, 1546–1551), świat protestancki przyjął ją jako TR, używaną do XIX wieku. Marcin Luter użył Erazma w swojej niemieckiej Biblii w 1519 r., a anglikanie w Anglii posługiwali się Stephanusem po 1550 r. Popularna wersja Biblii Króla Jakuba opiera się na TR i była najlepiej sprzedającym się tłumaczeniem aż do ostatnich 20 lat w Stanach Zjednoczonych Stany. Z biegiem czasu stało się jasne, że renesansowi badacze Biblii w zbyt dużym stopniu polegali na drobnych tekstach rękopisów bizantyjskich, a w niewystarczającym stopniu na wcześniejszych źródłach uncjalnych. Niemniej jednak TR dominował do czasu, gdy B. F. Wescott i F. J. A. Hort zdecydowanie poprowadzili badania biblijne w nowych kierunkach, wydając swój Nowy Testament w oryginale greckim (1881–1882).

Tłumaczenia Biblii

W zamęcie reformacji protestanckiej pojawiło się publiczne żądanie czytania Biblii niezależnie od interpretacji kościelnych. Wersja Króla Jakuba (KJV) dla protestantów i wersja Douai-Reims dla katolików są wytworami hierarchicznego uznania, że Biblia powinna być bardziej dostępna dla członków kościoła. Jednym z pierwszych, którzy w XVI wieku podjęli próbę przetłumaczenia Biblii na język angielski, był William Tyndale z Uniwersytetu Oksfordzkiego. Oskarżony o herezję i odrzucony przez biskupa Londynu za tłumaczenie, udał się do Antwerpii, aby w 1537 r. dokończyć swoje wydanie. Tam związał się z luteranami i zginął śmiercią męczeńską protestancką. Jego Biblię przemycono z powrotem do Anglii, gdzie wywarła ogromny wpływ na późniejsze wysiłki tłumaczeniowe. Henryk VIII, inicjator reformacji anglikańskiej, początkowo nie był zwolennikiem nowych tłumaczeń Biblii. Zakazał Biblii Tyndale’a i sprzeciwiał się luteranom za granicą oraz Lollardom (wyznawcom Jana Wyclif) w kraju. Kiedy jednak doszło do zerwania z Rzymem, był bardziej otwarty na tę koncepcję. Ministrowie Henryka, Cromwell i Cranmer, współpracowali, aby udostępnić „Wielką Biblię” wszystkim kościołom w Anglii, ratując ją przed cenzurą ze strony inkwizycji we Francji, gdzie początkowo była drukowana. Głównym tłumaczem tej wersji był John Rogers, przyjaciel Tyndale’a, dlatego Wielka Biblia zawiera niektóre niepublikowane notatki Tyndale’a i poglądy protestanckie. Chociaż ostatecznie tekst został wyparty

przez KJV, jego Psalterz został zachowany w Księdze Modlitw, codziennej liturgii Kościoła anglikańskiego. Po roku 1542 Henryk VIII zaczął słabiej patrzeć na dostępność Biblii i jej publiczne czytanie; postawa ta dominowała aż do panowania Jakuba I na początku XVII wieku. Emigranci ze Szwajcarii zebrali Biblię Genewską za panowania Elżbiety i stała się ona tłumaczeniem referencyjnym dla takich dzieł jak Szekspir, John Bunyan i purytanie. Chociaż świeccy – nawet król Jakub – wychowali się na Biblii Genewskiej, elity rządzące nie czuły się komfortowo z jej destabilizującymi nutami i kalwińskim tonem. W roku 1569 dokonano jej rewizji przez biskupów anglikańskich i stąd wzięła się jej nazwa – Biblia Biskupów. Chociaż była to obecnie oficjalna wersja Kościoła anglikańskiego, wielu biskupów, którzy pracowali nad jej rewizją, nadal korzystało z Biblii Genewskiej. Król Jakub nie był ani zadowolony z Biblii biskupiej, ani nie sympatyzował z Biblią purytanów, Biblią genewską. Chciał mieć Biblię, którą wszyscy jego poddani mogliby „związać z nią i nikim innym”. Zlecono więc nowy projekt tłumaczenia Biblii, tym razem bez uwag niekorzystnych dla królów i władców i opierającego się na najlepszej ze wszystkich angielskich Biblii poprzedniego stulecia. Zadanie to powierzono 54 mężczyznom – choć liczba ta jest kwestionowana – w 1604 r. Obok siebie pracowali purytanie i anglikanie, językoznawcy, teolodzy, świeccy i duchowni. Ich celem było stworzenie Biblii, z której zwykły obywatel mógłby korzystać w każdym kontekście. Tekstem greckim był Textus Receptus, standardowe wydanie Nowego Testamentu, którego pionierami byli Erazm, Stephanus i Beza; a tekst hebrajski prawdopodobnie pochodził z Poligloty compluteńskiej (1514–17), dzieła naukowego wywodzącego się z Hiszpanii. Król Jakub nie był w stanie sfinansować pracy ze swoich bezpośrednich dochodów, dlatego rekompensatę przyznano za pośrednictwem stanowisk kościelnych. Pokój i wyżywienie dla tłumaczy zapewniły trzy instytucje sponsorujące: Oksford, Cambridge i Westminster. W 1611 roku drukiem zajął się Robert Barker, którego rodzina zachowała licencję na druk przez dwa pokolenia. Chociaż twierdzi, że ma poparcie króla i jego rady, żadna wzmianka o tym bezpośrednim upoważnieniu nie pochodzi ze źródeł królewskich. Chociaż często nazywa się ją „wersją autoryzowaną”, termin ten dokładniej odnosi się do aprobaty Kościoła anglikańskiego, a tym samym pośredniego wsparcia króla. W świecie anglojęzycznym w dalszym ciągu używano i cytowano inne Biblie, lecz do roku 1640 KJV doczekała się ponad 40 wydań i była uważana za Biblię nadrzędną. Do 1662 r. anglikańska Księga Modlitw posługiwała się tylko nią, z wyjątkiem Psalmów. Stało się tak święte, że poprawianie oczywistych błędów typograficznych i tłumaczeniowych zostało uznane przez użytkowników za bluźniercze. Często nazywany „najszlachetniejszym zabytkiem prozy angielskiej”, wywarł niewypowiedziany wpływ na język i literaturę angielską, dając początek niezliczonym przysłowiom i obrazom. Jednak w dzisiejszych czasach jej słownictwo staje się coraz bardziej archaiczne, tak że w 1988 roku jej sprzedaż w Ameryce została przekroczona przez New International Version of Bible. Tymczasem katolicy krytycznie odnosili się do nowych tłumaczeń Biblii i ogólnie do polityki rządu protestanckiego. Zmuszeni do ucieczki, wielu znalazło schronienie za kanałem La Manche w hiszpańskiej Holandii (dzisiejsza Francja), gdzie założyli seminaria, aby potajemnie wysyłać z powrotem do Anglii setki nowo wyświęconych księży. Tam w Douai i Reims przerobiono łacińską Biblię Wulgaty Hieronima na język angielski i nazwano ją Biblią Douai-Reims (1582–1609). Kierował nim uczonec z Oksfordu, Gregory Martin, pod kierunkiem Williama (późniejszego kardynała) Allena. Jego Nowy Testament ukazał się w Reims w 1582 r., a Stary Testament w Douai w 1609 r. Późniejsze pokolenia katolików przyjęły go ponad wszystkie inne, chociaż częste używanie w nim łaciny jest krytykowane jako nadmierne i czasami niezrozumiałe. Notatki Douai-Reims są mocno katolickie. We wstępie podkreśla się, że tłumaczenia na języki narodowe nie są konieczne i że łacińska Wulgata jest lepsza od rękopisów greckich (w związku z czym powszechnie akceptowany Textus Receptus, którego pionierem był Erazm, jest gorszy). Jego publikacja wraz z KJV przygotowała grunt pod ciągłe kontrowersje między katolikami i protestantami w sprawie tego, które tłumaczenie było lepsze. Douai-Reims nie zyskało powszechnej akceptacji swojego protestanckiego odpowiednika, częściowo ze względu na oficjalne nauczanie katolickie zniechęcające opinię publiczną do czytania Biblii. Nowa

wersja Douai-Reims pojawiła się w latach 1749–63 pod nadzorem biskupa Richarda Challonera z Londynu. Biblia Challonera była używana przez katolików przez następne 200 lat.

Tabina Swehti

(1512–1550) zjednoczyciel Birmy

Tabin Swehti był królem Birmy, który pomógł zjednoczyć kraj w ramach tak zwanego Drugiego Cesarstwa Birmańskiego lub dynastii Toungoo, utworzonej przez jego ojca, Minkyinyo, w 1486 r. i trwającej do 1752 r. Jednak to Tabin Swehti był tym, który był odpowiedzialny za zjednoczenie królestwa oraz identyfikację i przyjęcie instytucji kulturalnych, w ramach których kraj i jego mieszkańcy mogliby żyć razem. Birma została podzielona na terytoria zajmowane przez różne mniejszości etniczne, wśród których głównymi byli Burmanowie, Szanowie i Monowie. Tabin Swehti był członkiem najliczniejszej grupy birmańskiej, ale zdawał sobie sprawę z potrzeby wytworzenia poczucia jedności narodowej, aby przekonać zwłaszcza Monsów, że powinni być częścią jego państwa. Wstąpił na tron w 1531 roku i od razu wyruszył na pokonanie Szanów w Górnej Birmie. Szanowie byli członkami rodziny Tai, która wyemigrowała do tego regionu. Osiągnąwszy ten cel, Tabin Shwehti założył swoją stolicę w Toungoo nad rzeką Sittang, a następnie wystąpił kampanię wojskową mającą na celu podbój regionu delty Irrawaddy, a w szczególności stolicy Mon, Pegu. Do 1544 roku nie tylko osiągnął ten cel, ale także pokonał kontratak Szanów pod Prome na północy i zorganizował swoją koronację na króla całej Birmy w starożytnym mieście Pagan. Stanowiło to szczyt kariery Tabina Swehtiego, gdyż później został pokonany w dwóch kolejnych kampaniach, najpierw przeciwko przybrzeżnemu Arakanowi na zachodzie, a następnie przeciwko zbuntowanym syjamskim Taisom z Ayutthaya, wspieranym przez uchodźców Mon z Pegu. Mówi się, że rozczarowany król zaczął pić dla pocieszenia i został zamordowany w 1550 r. Jego następcą został jego szwagier i naczelny generał Bayinuang, który był odpowiedzialny za jeszcze większe rozszerzenie władzy Birmy. Niemniej jednak Tabinowi Swehtiewi przypisuje się zjednoczenie regionów Birmy, które zostały rozdzielone od czasu najazdu mongolskiego w drugiej połowie XIII wieku. Podbój Mons przez Tabina Swehtiego był długi i gorzki. Pegu został zdobyty dopiero po zastosowaniu fortelu po czterech latach zacieklego konfliktu. Uznał, że Monowie mają wysoką kulturę (i cieszyli się okresem własnej niepodległości od podboju Mongołów) i robił, co mógł, aby ich pojednać. To zainspirowało go do przyjęcia szeregu praktyk i kultur Mon, w tym przyjęcia fryzury Mon. Jego dziedzictwem było zapewnienie zjednoczonego państwa, które stanowiło podstawę dalszej ekspansji i ograniczenia wewnętrznych konfliktów.

Taj Mahal

Niewiele jest budynków na świecie bardziej znanych niż Taj Mahal, mauzoleum królowej w Agrze w Indiach. Poczucie romantyzmu, jakie przywołuje Taj Mahal, rozwinęło się w wyniku fascynacji Brytyjczyków tą budowlą pod koniec XVIII wieku i przetrwało do XXI wieku. Pomnik ten wznosił cesarz Mogołów Shah Jahan po tym, jak jego ulubiona żona Mumtaz Mahal zmarła podczas porodu w 1631 r. Shah Jahan był głęboko poruszony jej śmiercią, a jej ciało przewieziono z Burhanpur do Agry w celu pochówku aż do zakończenia budowy Taj Mahal. W 1631 roku Shah Jahan rozpoczął budowę Taj Mahal. Pomimo faktu, że w jego budowę zaangażowano ogromną siłę roboczą, ukończenie głównej konstrukcji zajęło około 17 lat. W pobliżu tego miejsca utworzono małą wioskę rzemieślników, aby zaspokoić ich najpilniejsze potrzeby. W rzeczywistości wiele materiałów użytych do budowy Taj Mahal pochodziło z Chin, Egiptu i Tybetu, a w budowę zaangażowana była duża liczba ludzi, w tym Europejczyków. Układ Taj Mahal ma znaczenie symboliczne; jego główna brama symbolizuje barierę między światem zewnętrznym a czystością i spokojem świata wewnętrznego. Jest zbudowany z białego marmuru, koloru czystości. Używanie wody w ogrodzie symbolizuje także czystość, podkreślając przekonanie, że Taj Mahal jest miejscem świętym. Gdy wchodzi się do serca mauzoleum, nad drzwiami

można odczytać islamskie modlitwy, które odmawia się przed śmiercią osoby wyznającej islam. Krążą pogłoski, że Shah Jahan chciał zbudować dla siebie mauzoleum z czarnego marmuru obok swojej żony. Jednak jego syn i następca Aurangzeb nie spełnił jego życzeń i został pochowany w osobnej krypcie obok żony. Architektura i dekoracje Taj Mahal uosabiały najwyższe osiągnięcie indoislamskiego stylu artystycznego.

Teresa z Ávili i Jan od Krzyża

(1515–1582 i 1542–1591) reformatorzy religijni

Juan de Yepes y Álvarez, później znany jako Jan od Krzyża, urodził się w 1542 roku w Fontiveros, małym miasteczku na północ od Ávila w Hiszpanii. Ojciec Jana zmarł, gdy miał trzy lata, a jego matka została zmuszona do opieki nad trzema synami, z których jeden zmarł w dzieciństwie. Od 9. do 22. roku życia Jan mieszkał w Medina del Campo, gdzie miał szczęście skorzystać z pomocy Ks. Alonso de Toledo, który zapewnił mu pracę jako sanitariusz w szpitalu i który opłacił jego studia u jezuitów szkoła. W 1563 roku Jan wstąpił do klasztoru karmelitów Santa Ana w Medina del Campo; stamtąd został wysłany na studia do kapłaństwa na Uniwersytecie w Salamance. Był doskonałym uczniem, ale zawsze znajdował czas na modlitwę i pomoc biednym. Jan przyjął święcenia kapłańskie w 1566 r. Rok później poznał Teresę z Ávila i za jej namową włączył się w jej wysiłki na rzecz zreformowania zakonu karmelitów w Hiszpanii. Historia życia Jana od Krzyża splata się z historią życia Teresy z Ávila. Teresa urodziła się w 1515 roku w zamożnej rodzinie w Ávila w Hiszpanii. Należała do pokolenia, w którym chrześcijanie rekonkwisty wyrzucili muzułmańskich władców Hiszpanii. Był to czas rycerstwa, rycerskości i zacieklej pobożności religijnej, co znalazło odzwierciedlenie w jej własnym piśmarstwie i ideałach. Do klasztoru Karmelitów Wcielenia wstąpiła w 1535 roku. Po 20 latach spędzonych w klasztorze, w wieku 39 lat, Teresa doświadczyła głębszego nawrócenia i pragnienia powrotu do prymitywnej reguły karmelitów na Górze Karmel. Zakon karmelitów w Hiszpanii pogwałcił zasady ubóstwa, modlitwy i odosobnienia, którymi żyli pierwsi pustelnicy. Teresa poczuła się powołana przez Boga do przeprowadzenia reformy praktyk jej zakonu. Swoją pierwszy dom dla sióstr założyła w 1562 roku. Gdy usłyszała o Janie, szukała kogoś, kto pomógłby jej w reformie zakonnej. Umówiła się na spotkanie z Janem w 1567 roku i przekonała go, aby przyłączył się do jej sprawy. Zainaugurował pierwszy dom braci bosych (bosych) w Durelo w Hiszpanii w 1568 roku. Bracia przyjęli bardziej ascetyczne i kontemplacyjne przestrzeganie prymitywnych zasad, które obejmowały bardzo prosty styl życia i wiele godzin modlitwy. Dokonali pewnych zmian w regule, która pozwoliła im opuścić klasztor w celu głoszenia kazań i słuchania spowiedzi sióstr. Jan dużo podróżował, pracując nad zreformowaniem zakonu. Wysiłki Teresy i Jana mające na celu wprowadzenie reformy spotkały się z mieszanymi reakcjami. Choć wielu wspierało ich wysiłki, niektórym zagrażały wprowadzane przez nich zmiany. Jan był kilkakrotnie aresztowany przez swoich braci zakonnych. Spędził dziewięć miesięcy jako więzień w pomieszczeniu o wymiarach sześć na dziesięć w klasztorze braci karmelitów w Toledo. Podczas pobytu w więzieniu Jan skomponował część poezji, z której później stał się sławny. Po ucieczce z więzienia Jan został wybrany przełożonym klasztoru Calvario. Przez następne osiem lat służył jako przełożony różnych domów Braci Bosych w Andaluzji, dużo podróżując, starając się wspierać reformę. W 1589 r. opuścił Granadę i udał się do Segowii, gdzie mieszkał aż do choroby w 1591 r. W wyniku ówczesnych bolesnych praktyk lekarskich i skandalicznego zaniedbania przeora, który żywił do niego dawną urazę, stan Jana pogorszył się. Zmarł w 1591 roku w wieku 49 lat. Jego ciało przeniesiono w 1603 roku do Segowii, gdzie znajduje się do dziś.

Ogłoszono świętość

Jan został ogłoszony świętym przez Kościół katolicki w 1726 r., a w 1926 r. został mianowany doktorem Kościoła. Najbardziej znany jest ze swojej poezji i prozy odzwierciedlającej jego duchową mądrość oraz głęboką, bardzo osobistą więź z Bogiem. Jego najważniejszymi dziełami są cztery książki zawierające

prozatorskie komentarze do czterech jego najśłynniejszych wierszy: Wspinaczka na górę Karmel, Noc ciemna, Pieśń duchowa i Żywy płomień miłości. Pozostała część korespondencji Jana z innymi daje przedsmak osobistej, serdecznej relacji, jaką łączyły go z osobami, którym doradzał. Jan był artystą, mistykiem, a przede wszystkim miłośnikiem Chrystusa, który prowadził życie miłosierdzia i służył innym. Teresa jest najbardziej znana ze swoich wskazówek na temat duchowości i modlitwy. Do jej najważniejszych dzieł należą Zamki wewnętrzne, Droga doskonałości, Fundamenty oraz własna relacja ze swojego życia. Cała korespondencja pomiędzy Janem od Krzyża a Teresą z Ávila została zagubiona lub zniszczona.

Tytoń w kolonialnej Ameryce Brytyjskiej

Tytoń to zioło pochodzące z obu Ameryk. Uważa się, że pochodzi z Ameryki Południowej. W 1535 roku Jacques Cartier znalazł tubylców na kanadyjskiej wyspie Montreal używających tytoniu. Rdzeń słowa tytoń pochodzi od rodzimego słowa oznaczającego fajkę lub instrument używany przez niektórych rdzennych mieszkańców do palenia tytoniu. Sir John Hawkins przywiózł tytoń do Anglii około 1564 roku, chociaż niektórzy Anglicy mogli palić tytoń już wcześniej. W ciągu niecałych dwóch stuleci tytoń był najważniejszym towarem eksportowym kolonii angielskich w Ameryce Północnej. Pozostał głównym towarem eksportowym Stanów Zjednoczonych do czasu, gdy w XX wieku szeroko rozumiano uzależniające i destrukcyjne skutki używania tytoniu. Wśród rdzennych mieszkańców obu Ameryk palenie tytoniu miało na ogół charakter ceremonialny. Nie ma zgody co do tego, czy tytoń zawsze był używany ceremonialnie, czy też był używany w życiu codziennym rdzennych Amerykanów. Ponieważ rdzenni Amerykanie wierzyli, że tytoń jest darem świata duchowego, używali go jako zioła leczniczego. Tytoń stosowano przy bólach zębów i ucha, a także jako środek przeciwbólowy i antyseptyczny. Tytoń był ważnym prezentem służącym do przypieczętowania zobowiązań i porozumień społecznych między rdzennymi Amerykanami. W Ameryce Północnej podczas ceremonii tytoniowych powszechnie używano fajki.

Rozwój kolonii

Przyszłość kolonii w brytyjskiej Ameryce Północnej, zwłaszcza Wirginii, wzrosła dzięki produkcji tytoniu. Produkcja tytoniu wpłynęła na rozwój gospodarczy, społeczny i geograficzny większości południowych Stanów Zjednoczonych. Pierwszym, który znalazł sposób suszenia tytoniu, był John Rolfe z kolonii Jamestown w Wirginii w 1612 roku, aby mógł wytrzymać podróż przez Atlantyk do Europy. Marynarze rozpowszechnili zwyczaj palenia fajki w północnej Europie. Kiedy tytoń został wprowadzony do społeczeństwa europejskiego, stał się popularny jako zioło lecznicze. Sir Walter Raleigh namówił królową Elżbietę I do palenia tytoniu w 1600 roku. Chociaż uprawa tytoniu wkrótce rozpoczęła się w wielu częściach świata, w tym w Europie, kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej wkrótce stały się głównym źródłem tytoniu dla większości świata. Anglicy pozyskiwali tytoń uprawiając go w swoich koloniach. Król Anglii Jakub I był jednym z pierwszych, który określił palenie jako brudny i niezdrowy nawyk leniwych ludzi. Jednak jego niechęć do tytoniu nie przeszkodziła mu w pobieraniu podatków od importu tytoniu do Anglii. Hiszpańska inkwizycja zakazała dwóch innych narkotyków rdzennych Amerykanów, koki i pejotlu, ale podobnie jak król Jakub I, szanowała dochody z tytoniu sprowadzanego do Hiszpanii i nie zakazała go. Kiedy Holendrzy odkryli tytoń, uznali to za więź z innym głównym protestanckim krajem w Europie, Anglią. W przeciwieństwie do Anglików, Holendrzy chcieli zdobyć tytoń, handlując nim. Holendrzy skupili się w Nowym Świecie na zakładaniu punktów handlowych, w których kupowali tytoń, zamiast zakładać kolonie w celu jego uprawy. Produkcja tytoniu była bardzo pracochłonna. Początkowo przy produkcji tytoniu pracowali najemni słudzy z Europy, ale w 1675 roku zastąpili ich afrykańscy niewolnicy. Oprócz pracy produkcja tytoniu wymagała dużych ilości ziemi. Obszary przybrzeżne Wirginii i Maryland straciły dziewięć dziesiątych swojej populacji rdzennych Amerykanów w wyniku epidemii ospy prawdziwej w latach 1617–1919. To pozostawiło teren otwarty

pod uprawę tytoniu. Kiedy słudzy kontraktowi wywalczyli wolność, oni również zostali plantatorami tytoniu. Wkrótce koloniści z Ameryki Północnej potrzebowali więcej ziemi pod uprawę tytoniu. Tytoń szybko usuwa składniki odżywcze z gleby, w której jest uprawiany. Koloniści handlowali z rdzennymi Amerykanami w zamian za ich ziemię i zmuszali rdzenną ludność dalej od wybrzeża Atlantyku. Podczas gdy kolonie Wirginii i Maryland zajmujące się wodami przypiętymi zajmowały się uprawą tytoniu, niektóre kolonie północne zakazały używania tytoniu. W 1632 roku Sąd Asystentów i Sąd Generalny stanu Massachusetts nałożyły kary na osoby przyłapano na „paleniu” tytoniu. Później w koloniach Nowej Holandii (obecnie Nowy Jork) zakazano palenia. Connecticut zakazał publicznego palenia tytoniu w 1647 r. Niektóre zakazy palenia dotyczyły bardziej niebezpieczeństwa pożaru spowodowanego materiałami do palenia. Artykuły pirackie zawierały zasady regulujące palenie otwartej fajki na pokładzie statku pirackiego. Ustawa o nawigacji z 1651 r. zezwalała na import tytoniu do Anglii jedynie statkom angielskim. To rozgniewało Holendrów, szkockich kupców i kolonie. Drugi Akt Nawigacyjny z 1660 r. nakładał na kolonistów obowiązek sprzedaży tytoniu wyłącznie Anglikom. Całkowicie 90 procent całego tytoniu importowanego do Europy przeszło przez Anglię. Akty te były początkiem tego, co koloniści w brytyjskiej Ameryce Północnej uznaliby za tyrańskie traktowanie przez rząd brytyjski.

Używany jako waluta

Wartość tytoniu była tak wysoka i niezawodna, że używano go jako waluty w koloniach. Kiedy w eksporcie Ameryki Północnej pojawił się tytoń gorszej jakości, Wirginia uchwaliła ustawę o kontroli z 1730 r. To rozporządzenie dotyczące eksportu tytoniu wymagało, aby produkt przechodził przez magazyny kontrolowane przez rząd, gdzie został sprawdzony i zatwierdzony do eksportu z Wirginii. Regulowano także wielkość beczek, w których pakowano tytoń. Wkrótce Maryland uchwaliła własne ustawy inspekcyjne. Ponieważ sadzenie tytoniu szybko wyczerpało ziemię, ziemia nie była miarą bogactwa; raczej bogactwo wynikało z liczby niewolniczych robotników będących własnością rodziny. Większość ludzi posiadających ziemię posiadała niewolników. W przeciwieństwie do posiadaczy niewolników na Karaibach, koloniści z Ameryki Północnej zachęcali swoich niewolników do posiadania dzieci. Niewolników nie postrzegano jako towaru jednorazowego użytku. Tytoń był jednym z powodów, dla których kultura kolonii południowych różniła się od kultury kolonii północnych. Wsie odgrywały mniejszą rolę na obszarach upraw tytoniu, ponieważ ludzie musieli mieszkać dalej od siebie. W przeciwieństwie do bardziej demokratycznych społeczności Nowej Anglii, rodziny posiadające ziemię często kontrolowały samorząd lokalny.

Tokugawa Hidetada

(1579–1632) władca Japonii

Drugi szogun rodu Tokugawa, Hidetada, żył w cieniu swojego potężnego ojca aż do jego śmierci w 1616 roku. Był trzecim synem Tokugawy Iejasu; jego dwaj starsi bracia zmarli, czyniąc go następcą Iejasu. Hidetada nominalnie przyjął tytuł szoguna w 1605 r., kiedy jego ojciec dobrowolnie przeszedł na emeryturę, ale dopóki żył Iejasu, jego rolą było uczenie się od polityki ojca i wdrażanie jej w życie. Był uważnym uczniem i obserwował, jak jego ojciec budował swoje królestwo dla rodziny i systemu Bakuhan. Do osiągnięć Hidetady należało dalsze organizowanie Bakufu i rozwój handlu krajowego. Obydwa zapewniły rodzinie Tokugawa dominację polityczną i gospodarczą w Japonii. W latach 1614–1615 Hidetada pomógł swojemu ojcu poprowadzić zwycięską kampanię przeciwko zamku w Osace, która zakończyła resztkową władzę rodziny Toyotomi. Od 1616 roku odważnie ujarzmił domeny wasali, którzy mogliby kwestionować jego władzę. Handel krajowy rósł wraz ze wzrostem kontroli rządu Hidetady. Jednakże był bardzo podejrzliwy w stosunku do zagranicznych kupców, misjonarzy i Japończyków, którzy nawrócili się na chrześcijaństwo. Tokugawa Hidetada wzmocnił zakaz Iejasu wobec chrześcijaństwa. W 1617 r. kazał stracić czterech misjonarzy. Później nakazał egzekucję 120

misjonarzy i japońskich chrześcijan oraz zakazał importu książek związanych z religią chrześcijańską. Poważne zastrzeżenia Hidetady co do wszystkiego, co zagraniczne, dotyczyły także ich statków handlowych. W celu dalszego uregulowania obecności zagranicznej nakazał wszystkim zagranicznym statkom, innym niż chińskie, dokowanie wyłącznie w portach Nagasaki i Hirado. Brytyjczycy wycofali się już z Japonii z powodu nierentownych stosunków handlowych. Hidetada zerwał wszelkie stosunki z Hiszpanami, wobec których był bardzo podejrzliwy ze względu na ich chrześcijańskie wpływy. Hidetada skutecznie odizolował Japonię, stanowisko to porzucił jego syn, gdy został szogunem. Hidetada nawiązał stosunki z rodziną cesarską poprzez małżeństwo swojej córki z członkiem rodziny królewskiej. Związek ten jeszcze bardziej umocnił podstawę rodziny Tokugawa. W 1623 Hidetada abdykował na rzecz swojego syna Iemitsu, ale jako emerytowany szogun nadal wpływał na politykę bakufu aż do swojej śmierci

Tokugawy Ieyasu

(1542–1616) władca Japonii

Tokugawa Ieyasu otrzymał od cesarza Japonii tytuł szoguna w 1603 roku; jego rodzina miała rządzić Japonią do 1867 roku. W 1605 roku jego syn, Tokugawa Hidetada, oficjalnie objął urząd szoguna, lecz Ieyasu pozostał władcą za kulisami aż do swojej śmierci. Wychowany w atmosferze nieubłaganej wojny domowej między różnymi klanami Japonii w epoce Walczących Królestw, Ieyasu był niezwykle skutecznym pojedynczym interesy między walczącymi wasalami i przywódcą, który zaprowadził względny pokój na ziemi rozdartej stuleciami wojny domowej. Ieyasu jest pamiętany ze swoich błyskotliwych podstępów, współczucia dla wrogów, którzy zaakceptowali jego władzę, umiejętności zarządzania rywalizacją między generałami, zaangażowania w utrzymanie zjednoczenia Japonii i cierpliwości. Położył podwaliny pod system polityczny, gospodarczy i społeczny, który miał doprowadzić do stulecia dynamicznego rozwoju Japonii. Ieyasu rozpoczął karierę polityczną jako wasal Toyotomi Hideyoshi, od którego nauczył się zarządzania, planowania wojskowego i zarządzania sprawami państwowymi. Po śmierci Hideyoshiego Ieyasu poprowadził koalicję wasali przeciwko rywalizującej grupie w krwawej bitwie pod Sekigaharą, którą odniósł zwycięstwo w 1600 r. Później pozbył się młodego następcy Hideyoshiego. Był już panem rozległych obszarów posiadłości wojskowych we wschodniej Japonii. Całkowicie ignorując władzę dworu cesarskiego, swoją centralną siedzibę założył w Edo (Tokio); dlatego okres Tokugawy jest również znany jako era Edo w historii Japonii. Zbudował w Edo masywny, ufortyfikowany zamek z ogromnymi koncentrycznymi fosami; jest to dzisiejszy Pałac Cesarski. Stąd Ieyasu wykorzystał swoją siłę militarną do reorganizacji Japonii i ustanowienia systemu rządów zwanego bakufu.

Scentralizowana reguła

System rządów ustanowiony przez Ieyasu został zapoczątkowany przez jego dwóch poprzedników w XVI wieku. Ponieważ opierała się na scentralizowanej kontroli nad domenami daimyo (wasalnymi), nazywana jest strukturą feudalną, chociaż jest wyłącznie japońska. Ieyasu szukał stabilności dla Japonii i dominacji dla siebie wśród arystokracji ziemskiej. Wykazał się umiejętnościami administracyjnymi odpowiadającymi jego zdolnościom wojskowym. Najpierw dokonał redystrybucji ziem wasali. Ziemie jego wrogów zostały skonfiskowane i w zorganizowany sposób rozdzielone pomiędzy jego sojuszników jako nagrody. Około jedną czwartą skonfiskowanych posiadłości trzymał w swojej rodzinie, resztę rozdzielano w zależności od stażu pracy i przynależności do innych klanów. Ponowna alokacja około 265 domen zapewniła wierność klanowi Tokugawa i stabilność. Co więcej, umieścił swoich najbardziej zaufanych wasali, aby uważnie obserwowali innych, na których lojalności nie można było polegać. Ieyasu wydał kodeks postępowania zwany Buke Sho-Hatto, czyli rozporządzeniami dla domów wojskowych, który ograniczał władzę feudatorów w sferze osobistej, cywilnej i ekonomicznej.

Wymagało to od nich uzyskania pozwolenia od szoguna lub jego przedstawiciela na wszystkie ważne działania. Shogun Ieyasu zgromadził ogromną fortunę dla klanu Tokugawa. Obejmowało to prawa własności do miast handlowych i portów handlowych, takich jak Nara, Nagasaki, Osaka, Kioto, Edo i Yamada. Był także właścicielem dochodowych kopalni złota i srebra oraz kontrolował obieg wszystkich złotych i srebrnych monet w kraju. W wyniku zaskakującego obrotu wydarzeń między 1611 a 1614 rokiem Ieyasu wydał zarządzenia zabraniające wszelkiego nauczania i praktykowania chrześcijaństwa w Japonii, co głęboko wpłynęło na stosunki polityczne i gospodarcze Japończyków, Portugalczyków i Holendrów oraz skierowało się w stronę odosobnienia. Jednak to odosobnienie nie zaszkodziło japońskiej gospodarce, ponieważ handel krajowy był silny i energiczny. Tokugawa Ieyasu był bogatym, ale oszczędnym człowiekiem. Jego poczucie dyscypliny ukierunkowało jego wysiłki na rzecz zapewnienia spokoju i pokoju Japonii po wojnie domowej. Zanim zmarł w wieku 74 lat, ustanowił de facto rządy swojej rodziny, które miały trwać ponad dwa stulecia. Czyniąc to, zakończył proces przywracania jedności narodowej poprzez połączenie talentu wojskowego i cywilnego, co było geniuszem

Toledo, Francisco de

(ok. 1520–1584) hiszpański wicekról Peru

Najważniejszy reformator hiszpańskiej administracji na nowo podbitych wyżynach andyjskich we wczesnym okresie kolonialnym, Francisco de Toledo, pełniąc funkcję wicekróla Peru (1569–1581), odegrał kluczową rolę w przejściu od przemocy i zgiełku podbojów do pojawienia się dojrzałego społeczeństwa osadniczego. Opisywany przez zwolenników i krytyków jako niestrudzony, silny i ambitny, Toledo przybył do Peru w chwili, gdy wygasła ostatnia z wojen domowych wśród Hiszpanów. Jego najtrwalszym osiągnięciem w ciągu 12 lat pełnienia funkcji wicekróla było wzmocnienie i zjednoczenie państwa kolonialnego w ramach wielkiego planu mającego na celu skonsolidowanie hiszpańskich rządów i położenie podwalin pod dalszą hiszpańską dominację w Andach i ich rdzennych mieszkańcach.

Wybitne dziedzictwo

Urodzony w Andaluzji w Hiszpanii około 1520 roku Toledo pochodził z jednej z najwybitniejszych rodzin szlacheckich w kraju. Po skutecznej służbie Karolowi V i Filipowi II został wybrany na wicekróla (najwyższego administratora i bezpośredniego przedstawiciela króla) nowo podbitych terytoriów Nowej Kastylii (Peru). Jednym z jego pierwszych działań jako wicekróla było zorganizowanie odważnej pięcioletniej wizyty, czyli inspekcji, wszystkich andyjskich dominiów podbitych przez Hiszpanię. Z pompą i majestatem właściwym dla jego urzędu Toledo przeprowadził spis ludności całej kolonii; nakazał reducción (przymusowe przesiedlenie) ocalałych społeczności indyjskich do miast w stylu hiszpańskim pod panowaniem władz hiszpańskich i tubylczych; kierował zbieraniem zeznań na temat niesprawiedliwości i tyranii rządów Inków z zamiarem ratyfikacji moralności hiszpańskiej inwazji i podboju; zniósł inkaski system pracy mita na wyżynach andyjskich i w jego miejsce narzucił nowy, jeszcze bardziej uciążliwy system obowiązkowej pracy i daniny tubylców; zreorganizował i usprawnił biurokrację i administrację terytorium; ożywił wschodzącą gospodarkę górniczą, w szczególności rozległe kopalnie srebra w Potosí i kopalnie rtęci w Huancavelica; i wydał obszerny zbiór praw i dekretów, które skutecznie ograniczały autonomię urzędników kolonialnych, encomenderos i innych elit, jednocześnie coraz mocniej wiążąc ich losy z dobrobytem państwa kolonialnego. Nie tolerując sprzeciwu i ciągłego kwestionowania hiszpańskich rządów, kierował także inwazją i zniszczeniem neoinkaskiego stanu Vilcabamba, ukrytego przez dziesięciolecie w jednym z najodleglejszych i najbardziej niedostępnych zakątków wschodnich wyżyn. Decyzja o wykonaniu egzekucji poprzez ścięcie pojmanego władcy królestwa, Tupaca Amaru, wyrok wydany 24 września 1572 roku w Cuzco,

pozostaje jedną z jego najbardziej kontrowersyjnych posunięć, wywołując nawet łagodną naganę ze strony króla Filipa, który oświadczył w liście do Toledo że „lepiej byłoby pominąć pewne kwestie związane z egzekucją”. Wszystkie te i powiązane środki, powszechnie zwane reformami z Toledo, spowodowały centralizację oraz wzmocnienie państwa kolonialnego i położenie podwalin pod dojrzałą gospodarkę i społeczeństwo kolonialne, które przez następne dwa i pół wieku zapewniły Hiszpanii dominację i skierują do Hiszpanii niezliczone bogactwa, czyniąc Toledo jednym z najważniejszych aktorów w całym Peru historia. W 1581 roku, po zakończeniu swojej kadencji wicekróla, Toledo wrócił do Hiszpanii. Zmarł w Sewilli trzy lata później.

Tordesillas, Traktat z

Modyfikacja papieskiej bulli demarkacyjnej wydanej w 1493 roku przez papieża Aleksandra VI, traktat z Tordesillas (7 czerwca 1494) podzielił niedawno odkryty Nowy Świat pomiędzy jego dwóch sygnatariuszy, Hiszpanię i Portugalię. Traktat stworzył wymyślony południk od bieguna do bieguna na Oceanie Atlantyckim, 370 mil na zachód od Wysp Zielonego Przylądka, przyznając wszystkie ziemie na zachód od linii demarkacyjnej Hiszpanii, a wszystkie ziemie na wschód od niej Portugalii. W dobie niepewnej wiedzy geograficznej obie strony uznały, że podział był nieprecyzyjny i mało prawdopodobne, aby zapobiegł przyszłemu konfliktowi. Hiszpania uważała, że nowo odkryte Indie (Karaiby) dobrze wpisują się w jej strefę dominacji, podczas gdy Portugalia była zainteresowana głównie zabezpieczeniem swojej drogi morskiej do Azji wokół afrykańskiego Przylądka Dobrej Nadziei. Warto zauważyć, że traktat został zawarty sześć lat przed odkryciem Brazylii przez Portugalczyków pod wodzą Pedro Álvaresa Cabrala (1500), choć kiedy Brazylia znalazła się na mapie, nie było wątpliwości, że ziemia ta znalazła się pod jurysdykcją Portugalii. Większe problemy pojawiły się, gdy stało się jasne, że Indie (Ameryki) leżą między Europą a Azją, co stało się jasne po podróżach portugalskiego nawigatora Vasco de Gama do Indii i z powrotem w latach 1497–99 oraz odkryciu Pacyfiku przez hiszpańskiego odkrywcę Vasco Núñez de Balboa Ocean w 1513 r. i podróż portugalskiego nawigatora Ferdynanda Magellana na Pacyfik wokół południowego krańca Ameryki Południowej w 1520 r. w służbie Hiszpanii. W następstwie tego postępu w wiedzy Europy Portugalia odmówiła przestrzegania traktatu, który zasadniczo przyznał całą Azję jej iberyjskiemu rywalowi. Tak więc, po serii konfliktów zbrojnych na Molukach i w innych miejscach Pacyfiku, traktat z Tordesillas został zmodyfikowany w 1529 r. w traktacie z Saragossy, który kontynuował południk ustanowiony w 1494 r. 145 stopni na wschód. Rzeczywistość pozostała jednak taka, że wojsko mogło skutecznie określić, kto co dostanie – co ilustruje przykład Filipin, które wyraźnie należały do sfery Portugalii, mimo że Hiszpanie pierwsi skolonizowali i nie chcieli się poddać, dopóki Stany Zjednoczone nie zajęły kolonii na wyspie w 1898. Widziany w szerszym kontekście, traktat z Tordesillas stanowi najwcześniejszy przykład podziału przez mocarstwa europejskie świata między sobą w pogoni za własnymi projektami krajowymi, strategicznymi i imperialnymi, a tradycja ta trwała aż do XIX wieku i później.

Toyotomi Hideyoshi

(1536/37–1598) Japoński generał

Toyotomi Hideyoshi był japońskim władcą, który dokończył zjednoczenie Japonii rozpoczęte przez Ode Nobunagę i rozpoczął dwie inwazje na Półwysep Koreański. Hideyoshi urodził się jako syn chłopca i został żołnierzem armii Ody Nobunagi i brał udział w wielu najważniejszych bitwach. W 1573 roku, po zniszczeniu dwóch daimyo, Nobunaga uczynił go panem Nagahama w prowincji Omi. W 1587 roku przyjął nazwisko Toyotomi, co oznacza „bogactwo narodu”. Nadal z wyróżnieniem służył w kampaniach Ody. Oda został zamordowany przez porucznika w 1582 r., po czym nastąpiła walka o władzę, podczas której Hideyoshi pokonał swoich rywali w kolejnych kampaniach, odnosząc ostateczne zwycięstwo w 1590 r. W rezultacie Japonia stała się zjednoczonym narodem po stuleciach wojen powodujących

podziały i nieskutecznym rządzie szoguna. Pomimo swojej władzy Hideyoshi nie przyjął tytułu szoguna, ponieważ zgodnie z tradycją urząd ten sprawował członek klanu Minamoto. Jednak mając sfałszowaną geneologię, objął stanowiska w sądach wysokich, w tym stanowisko kanclerza, rządząc w Kioto, ale także budując potężny zamek w Osace. Następnie Hideyoshi zdecydował się zaatakować Koreę jako bazę do inwazji na Chiny. W 1592 roku rozpoczął swoją pierwszą inwazję na Koreę, lądując w Pusan. Koreańczycy byli zaskoczeni i stawiali jedynie symboliczny opór. Stolica Seulu i Pjongjang na północy upadły w krótkim odstępie czasu. Koreę uratował rząd Ming, który ostatecznie wysłał około 200 000 żołnierzy, aby odeprzeć japońskich najeźdźców. Koreański admirał Yi Sun-sin, który zbudował pierwsze na świecie statki pokryte metalem, siał spustoszenie na japońskich liniach zaopatrzeniowych, zmuszając Hideyoshiego do zaprzestania inwazji. Ponieważ negocjacje pokojowe nie powiodły się, Hideyoshi ponowił atak w 1597 r., ale wraz z jego nagłą śmiercią siły najeźdźców wycofały się w 1598 r. Hideyoshi pozostawił młodego syna, Toyotomi Hideyori. Hideyoshi próbował zapewnić chłopcu przeżycie, powołując radę złożoną z pięciu regentów. Jednak do roku 1600 jeden z regentów, Tokugawa Ieyasu, pokonał swoich rywali i został szogunem, a w 1615 dokonał eksterminacji wszystkich spadkobierców Hideyoshiego. Hideyoshi wdrożył kilka ważnych polityk krajowych. Jednym z nich było przeprowadzenie ogólnych badań terenu jako podstawy do przydzielenia stanowisk pracy swoim sojusznikom i zwolennikom. Aby zapobiec przyszłym wojnom domowym, nakazał konfiskatę chłopom wszystkich mieczy i nakazał, aby wszyscy Japończycy pozostali przy obecnym stanie (wojownicy, chłopci, doradcy, kupcy). Wydał także zakaz chrześcijaństwa i podjął próbę uregulowania handlu zagranicznego; polityka ta zostanie wdrożona przez jego następcę

Trydencki, Sobór

Sobór Trydencki był najdłuższym i jednym z najważniejszych Soborów Generalnych Kościoła Katolickiego. Zebrał się w Trydencie w północnych Włoszech w latach 1545–1563 (ze znaczącymi przerwami). Choć od XV wieku z wielu stron wzywano do zwołania rady reformującej kościół, wezwanie to nabrało nowego znaczenia wraz z nadejściem reformacji protestanckiej. Cesarz Karol V w negocjacjach z protestanckimi książętami Niemiec obiecał pracować na rzecz soboru, którego żądali, aby odbył się na terytorium Niemiec. Papież i wielu kardynałów sprzeciwiało się zorganizowaniu takiego spotkania, argumentując, że protestanci nie zgodzą się na jego decyzje. Co więcej, byli podejrzliwi wobec całej idei soboru, postrzegając go jako zagrożenie dla władzy papieskiej. Kiedy Paweł III (1534–1549) został papieżem, zaczął poważnie przygotowywać się do soboru. W 1536 r. zlecił grupie składającej się z kardynałów Gasparo Contariniego (1483–1542), Reginalda Pole (1500–58), Gianpietro Carafy (1476–1559) i Jacopo Sadoletto (1477–1547), aby zbadała problemy stojące przed kościołem. Ich raport *Consilium de emendanda ecclesiae*, przedstawiony w 1537 r., zalecał reformę kurii papieskiej, lepszą dyscyplinę biskupów i reformę zakonów. Papież zaproponował zwołanie soboru w Mantui i wydał bullę wzywającą go na to spotkanie w 1537 r. Okazało się to niemożliwe ze względu na sprzeciw księcia Mantui i w 1538 r. sobór został zwołany do Vicenzy. Król Francji Franciszek I, a także protestanccy książęta Niemiec sprzeciwili się tej propozycji i tylko sześciu biskupów udało się do Vicenzy. Dlatego papież ponownie odłożył sobór i rozpoczął negocjacje z królem francuskim i cesarzem. Na lokalizację rady wybrano Trent ponieważ choć znajdował się we Włoszech i był łatwo dostępny dla Rzymu, znajdował się na terytorium cesarstwa, spotykając się ze sprzeciwami władców francuskich i niemieckich wobec soboru zbyt podlegającego wpływom papieskim. Wojna między Francją a Cesarstwem opóźniła otwarcie soboru do czasu zawarcia pokoju w 1544 r., kiedy Franciszek I obiecał również, że umożliwi biskupom francuskim udział w soborze. Bulla *Laetare Jerozolima*, wydana 19 listopada 1544 r., zwołała sobór w Trydencie 15 marca (niedziela *Laetare*) 1545 r. Otwarcie zostało jednak opóźnione i sobór został faktycznie otwarty dopiero 13 grudnia 1545 r. (niedziela *Gaudete*). Kardynał Pole był jednym z trzech legatów, którzy pełnili funkcję przewodniczących pierwszych sesji, wraz z kardynałem Gianem Marią del Monte (1487–1555) i kardynałem Marcello Cervinim (1501–

1555). Na pierwszym posiedzeniu soboru wzięło udział około 40 biskupów i zwierzchników zakonów, którzy będą członkami z prawem głosu, oraz około 50 teologów. Większość biskupów pochodziła z Włoch i Hiszpanii; pomimo wcześniejszych obietnic króla, biskupom francuskim nie wolno było w nim uczestniczyć. Delegaci postanowili zająć się dekretami dotyczącymi reformy władz kościelnych i praktyk w tym samym czasie, co te dotyczące doktryny. Choć w okresie istnienia rady odbyło się 25 sesji formalnych, to tylko na 12 z nich wydano dekryty merytoryczne, pozostałe dotyczyły wyłącznie procedur. W pierwszym okresie soboru większość wpływowych teologów należała do zakonu dominikanów, w szczególności Domingo de Soto (1494–1560), a także generał augustianów Girolamo Seripando (1493–1563). Dekryty wydawane na tych sesjach dotyczyły określenia kanonu Pisma Świętego, grzechu pierworodnego, usprawiedliwienia oraz sakramentów, w szczególności chrztu i bierzmowania. Sobór zdefiniował kanon Pisma Świętego jako zawierający księgi deuterokanoniczne odrzucone przez protestantów i oświadczył, że Kościół uznaje zarówno Pismo Święte, jak i tradycje niepisane. Jeśli chodzi o usprawiedliwienie, sobór potępił zarówno półpelagianizm niektórych późnośredniowiecznych scholastyków, jak i luterzańską doktrynę o usprawiedliwieniu wyłącznie przez wiarę, podtrzymując konieczność współpracy wolnej woli i miłości. Wydane w tym czasie dekryty dyscyplinarne nakazywały wszystkim biskupom i innym duchownym pełniącym urzędy duszpasterskie obowiązek głoszenia kazań, nakazywały biskupom zamieszkiwanie w ich diecezjach i zabraniały sprawowania więcej niż jednego urzędu obejmującego opiekę duszpasterską przez tę samą osobę. Na początku 1547 roku w Trydencie wybuchła zaraza i 8 marca sobór przegłosował przeniesienie do Bolonii w Państwie Kościelnym. Cesarz i kilku wspierających go biskupów nie zgodzili się na to posunięcie, a sesje odbywające się w Bolonii nie przyniosły żadnych dekretów. Sobór został zawieszony 14 września 1547 r. i nadal oczekiwał na rozwiązanie, gdy Paweł III zmarł 10 listopada 1549 r. Kardynał Del Monte, który przewodniczył soborowi, został wybrany na papieża jako Juliusz III i 14 listopada 1550 roku wydał bullę odwołującą sobór. Sobór wznowił się w Trydencie 1 maja 1551 r. Podczas kolejnych dwóch sesji sobór wydał dekryty dotyczące sakramentów Eucharystii, pokuty i ostatniego namaszczenia oraz dekryty reformujące dotyczące władzy biskupów nad duchowieństwem w swoich diecezjach. Wpływ w tym okresie wywarło dwóch teologów jezuickich, Diego Lainez (1512–1565) i Francisco Salmerón (1515–1585), którzy zaczęli uczestniczyć we wcześniejszych sesjach. Sobór zapewnił protestantom, którzy chcieli w nim uczestniczyć, bezpieczne postępowanie, ale ambasadorowie protestancy postawili żądania, na które sobór się nie zgodził, łącznie z wycofaniem swojego wcześniejszego nauczania. 28 kwietnia 1552 roku, gdy wojna między elektorem Maurycem Saksonii a cesarzem groziła pochłonięciem Trydentu, sobór głosował za zawieszeniem na dwa lata. Zanim Juliusz III zdążył odwołać sobór, zmarł 23 marca 1555 r. Jego następcą został inny były przewodniczący soboru, kardynał Cervini, który przyjął imię Marcellus II. Zmarł jednak po panowaniu zaledwie 22 dni. Kardynał Carafa został wybrany na jego następcę i panował jako papież Paweł IV od 1555 do 1559, ale nie odwołał soboru. Jego następcą, Pius IV, wydał bullę odwołującą sobór w dniu 29 listopada 1560 r. Doprowadzenie do faktycznego spotkania wymagało ostrożnych negocjacji dyplomatycznych z cesarzem Ferdynandem I i innymi monarchami, które przeprowadził papieski bratanek i sekretarz stanu kardynał Karol Boromeusz (1538–1584), później znany z wdrażania reform soboru jako arcybiskup Mediolanu.

Sobór ponownie otwarty

Sobór został ostatecznie wznowiony 28 kwietnia 1562 r., a w końcowych sesjach wzięło udział znacznie więcej biskupów niż wcześniej, w tym kilku biskupów francuskich, którym monarcha zabronił wcześniej uczestniczyć. Seripando, obecnie kardynał, był jednym z legatów, a teolodzy Salmerón i Lainez nadal wywierali wpływy, wraz z młodszym jezuitą, Peterem Canisusem (1521–1597), który szczególnie interesował się Kościołem w Niemczech. W ostatnim okresie soboru wydano dekryty dotyczące sprawowania Mszy św., sakramentów święceń kapłańskich i małżeństwa, czyścica, używania

wizerunków i relikwii, odpustów i postu. Podobnie jak w przypadku poprzednich sesji, dekrety te w większości podtrzymywały tradycyjne nauczanie, które zostało zaatakowane przez protestantów. Dekrety dotyczące małżeństwa zawierały najbardziej znaczącą zmianę w nauczaniu Kościoła, uznając, że małżeństwo zawarte bez co najmniej dwóch świadków jest nieważne, a rodziny nie mogą zmuszać par do zawarcia małżeństwa ani unieważniać ich małżeństwa.

Dekrety reformujące

Wśród dekretów reformujących z tego okresu znalazł się wymóg, aby biskupi zakładali seminaria w celu szkolenia księży. Zastosowanie tego postanowienia miało daleko idące konsekwencje dla kształtu Kościoła katolickiego wkraczającego w okres nowożytny. Inne dekrety regulowały życie mnichów, braci i mniszek; przewidziano utworzenie Indeksu Ksiąg Zakazanych; wezwał papieża do wydania katechizmu i rewizji ksiąg liturgicznych; zakazał pojedynków; i zniósł głoszenie odpustów za jałmużnę, praktykę, która wywołała protest Lutera w 1517 r. Sobór odbył swoje ostatnie posiedzenie w ciągu dwóch dni, 3–4 grudnia 1563 r. Akty końcowe podpisało 255 biskupów i zwierzchników Kościoła. Papież Pius IV potwierdził działania soboru w bulli *Benedictus Deus* z 26 stycznia 1564 r. Reformy dyscyplinarne soboru wprowadzane były w życie powoli, gdyż wiązały się z przełamaniem oporu wielu ugruntowanych instytucji i wymagały współpracy władców świeckich, z których wielu postrzegali postanowienia soboru jako zagrożenie dla własnej władzy i wpływu na Kościół. Jednak w ciągu następnego stulecia stosowanie dekretów Soboru Trydenckiego doprowadziło do radykalnej przemiany Kościoła katolickiego

Traktat Burlingame, Anson i Burlingame (1868)

Anson Burlingame był prawnikiem, który był członkiem Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych od 1855 do 1861 i ministrem w Chinach od 1861 do 1867. W 1868 rząd chiński mianował go ambasadorem do negocjowania w imieniu Chin traktatów ze Stanami Zjednoczonymi i Europą. Zmarł w Petersburgu w Rosji w 1870 r. W wyniku klęski Wielkiej Brytanii i Francji w 1858 r. i ponownie w 1860 r. Chiny zostały zmuszone do podpisania traktatów z Tianjin (Tientsin) i Pekinu (Peking), na mocy których Wielka Brytania i Francja uzyskała prawo do tworzenia poselstw w stolicy Chin. Ze względu na klauzulę największego uprzywilejowania w traktatach, prawo to uzyskały także Stany Zjednoczone. Burlingame był pierwszym ministrem USA w Chinach, który przybył do Pekinu w 1862 r. On i brytyjski minister Sir Frederick Bruce opowiadali się za polityką współpracy wobec Chin opartą na czterech zasadach: współpracy między mocarstwami zachodnimi, współpracy z chińskimi urzędnikami, uznania uzasadnionych chińskich interesów oraz egzekwowanie praw traktatowych. W rezultacie w stosunkach chińsko-zachodnich zapanowała dekada pokoju i dobrej woli. Chiny początkowo nie odwzajemniły się, ustanawiając misje dyplomatyczne za granicą, pomimo nacisków ze strony krajów zachodnich. W 1862 r. na chiński tron wstąpił nieletni cesarz Tongzhi (T'ung-chih); jego wuj, książę Gong (K'ung), pełnił funkcję regenta i odpowiadał za sprawy zagraniczne. Książę Gong musiał zrozumieć prawo międzynarodowe i zachodnie praktyki dyplomatyczne i uzyskał pomoc Anglika Roberta Harta, który zlecił W. A. P. Martinowi i jego chińskim asystentom przetłumaczenie 24 esejów na temat dyplomacji międzynarodowej na język chiński z książki Henry'ego Wheatona zatytułowanej *Elementy prawa międzynarodowego*. Burlingame odegrał rolę w ich publikacji i w 1864 r. przekazał egzemplarz księciu Gongowi. Traktat pekiński miał zostać poddany rewizji w 1868 r. Perspektywa ta wzbudziła strach wśród chińskich urzędników ze względu na ciągłe żądania zachodnich kupców dotyczące bardziej agresywnej polityki wobec Chin wymusić dalsze ustępstwa. W tym momencie wycieczka Burlingame zakończyła się obowiązkiem służby w Chinach. Zgłosił się na ochotnika do reprezentowania Chin w wędrownym misji dyplomatycznej na Zachód. Książę Gong przyjął i mianował go oraz dwóch Chińczyków współwysłannikami. Przybyli do Stanów Zjednoczonych w 1868 roku, zostali przyjęci przez prezydenta Andrew Johnsona i podpisali: traktat (zwany Traktatem z Burlingame) z Sekretarzem Stanu Sewardem.

Na swoich warunkach Stany Zjednoczone zgodziły się nie ingerować w rozwój Chin, zezwoliły Chinom na zakładanie konsulatów w Stanach Zjednoczonych, zezwoliły chińskim robotnikom na wjazd do Stanów Zjednoczonych oraz przyznały wzajemne prawa pobytu, podróżowania i dostępu do szkół w obu krajach. Następnie ambasada udała się do Wielkiej Brytanii, Prus i Rosji, gdzie Burlingame zmarł w wyniku zapalenia płuc. Pozostali wysłannicy odwiedzili następnie kilka innych krajów europejskich, zanim w 1870 r. wrócili do Chin. Wszystkie narody europejskie zgodziły się nie zmuszać Chin do nowych porozumień. Była to pierwsza misja dyplomatyczna Chin za granicą od czasu jej otwarcia przez Zachód. Był to wielki sukces w osiągnięciu bezpośrednich celów Chin poprzez zapewnienie zaangażowania mocarstw zachodnich w politykę powściągliwości i braku przymusu wobec Chin.

Traktat Waitangi

Nowa Zelandia stała się oficjalną kolonią Wielkiej Brytanii 6 lutego 1840 roku wraz z podpisaniem traktatu z Waitangi. Traktat przyznał rządowi brytyjskiemu, na którego czele stała królowa Wiktoria, suwerenność polityczną w Nowej Zelandii. Na mocy traktatu Maorysi przekazali suwerenność rządowi Wielkiej Brytanii, ale pozwolono im kontynuować własne praktyki i tradycje kulturowe. Chociaż wprowadzono wiele przepisów mających na celu ochronę Maorysów, zwłaszcza w odniesieniu do granic gruntów i własności, przez cały XIX wiek Maorysi scedowali wiele swoich praw i ojczyzn na rzecz kolonialnego rządu Nowej Zelandii, głównie podczas wojen maoryskich. W 1939 roku Brytyjskie Biuro Kolonialne udzieliło kapitanowi Williamowi Hobsonowi pełnomocnictwa do oficjalnej aneksji wysp, znanych obecnie jako Nowa Zelandia, jako części Imperium Brytyjskiego. Wielka Brytania chciała zaanektować Nową Zelandię poprzez podpisanie traktatu z Waitangi z kilku powodów. Od tego czasu Europejczycy przebywali w Nowej Zelandii pod koniec XVIII wieku, ale emigracja i handel poddanych brytyjskich na wyspach znacznie wzrosły w latach trzydziestych XIX wieku. W latach trzydziestych XIX wieku brytyjska polityka i kultura znajdowały się pod silnym wpływem moralnym, aby chronić rodzime kultury dotknięte brytyjskim imperializmem, takie jak Maorysi. Te nastroje moralne w parlamencie i w popularnych gazetach pomogły skłonić Biuro Kolonialne do podjęcia próby aneksji kolonii, aby pomóc chronić Maorysów przed brytyjskim wyzyskiem. Misjonarz Henry Williams skopiował Traktat z Waitangi, który ostatecznie został podpisany przez 529 wodzów w ośmiu różnych egzemplarzach w języku maoryskim i angielskim. Istniały jednak różnice między tekstem angielskim i maoryskim, które później stworzyły problemy między osadnikami a Maorysami po podpisaniu traktatu. Wiele terminów, które Anglicy włączyli do traktatu, takich jak suwerenność, było dla Maorysów pojęciami obcymi. Kopie maoryskie i angielskie również różniły się, co najważniejszą koncepcją przywództwa, rodzimą maoryską koncepcją organizacji politycznej, od brytyjskiej koncepcji suwerenności. Chociaż wielu wodzów Maorysów nie podpisało Traktatu z Waitangi, stał się on oficjalnym prawem Nowej Zelandii 6 lutego 1840 roku. Traktat został podzielony na preambułę i trzy części. Kontrowersje skupiały się głównie wokół preambuły i drugiego artykułu. Angielska preambuła sugerowała, że głównym celem traktatu z Waitangi było ustanowienie rządu brytyjskiego w celu utworzenia kolonii brytyjskiej. Różniło się to od wersji maoryskiej, która stwierdzała, że królowa Wiktoria chciała, aby traktat chronił Maorysów i umożliwił im zatrzymanie ziemi na czas nieokreślony. W drugim artykule zezwolono maoryskim „jednostkom” oraz „wodzom i plemionom Nowej Zelandii” na posiadanie ziemi. Jednak wersja maoryska stwierdzała, że „wykonywanie . . . wodzostwo” regulowało roszczenia do ziemi. Pomogło to później rządowi kolonialnemu w Nowej Zelandii narzucić Maorysom indywidualną własność ziemi, co umożliwiło brytyjskim osadnikom zakup ziemi, która wcześniej była wspólna. Wielu Anglo-Nowozelandczyków uważa traktat Waitangi za początek nowoczesnego państwa narodowego Nowej Zelandii. Trwa debata na temat pierwotnego zamiaru, a także skutków traktatu dla Maorysów. W XX wieku podjęto świadomą próbę naprawienia krzywd XIX wieku. Ustawa Waitangi, podpisana 10 października 1975 r., ustanowiła Trybunał Waitangi, który ostatecznie wypłacił Maorysom odszkodowania.

Towarzystwo Strażnica

Charles Taze Russell założył Towarzystwo Biblijne i Traktatowe Strażnica w roku 1884. Towarzystwo to zrzeszało wiele grup studiów biblijnych, które założył w całej Pensylwanii w ciągu ponad dziesięciu lat. Russell odrzucił wiele tradycyjnych i głównego nurtu doktryn chrześcijańskich. Jednak jego najbardziej radykalne nauczanie dotyczyło eschatologii (doktryn o Drugim Przyjściu Chrystusa, Bitwie Armageddonu i ustanowieniu Królestwa Bożego). Russell twierdził, że Biblia zawiera tajny kod ujawniający daty (1874 i 1914) tego, co słynnie określił jako „koniec świata, jaki znamy”. Biorąc pod uwagę oczywisty brak widocznych dowodów, Russell doszedł do wniosku, że Chrystus powrócił jedynie w sensie duchowym w 1874 r., a ostateczny konflikt pomiędzy siłami Boga i siłami szatana został zapoczątkowany dopiero w 1914 r. Na zakończenie Russell i jego społeczeństwo nalegali, aby w obliczu tych przedłużających się wydarzeń, gdzieś w bardzo niedalekiej przyszłości, Bóg spuścił masowe ludobójstwo na wszystkich niewierzących i nagrodi wiernych życiem wiecznym. Po śmierci Russella i kilku schizmach podstawowa grupa, nazywająca siebie obecnie Świadcami Jehowy, pod przewodnictwem Josepha Rutherforda, skupiła się na działalności misyjnej, organizując coś, co szybko przekształciło się w społeczność światową. Kolejni przywódcy rozwinęli imperium wydawnicze, którego głównym zadaniem było tworzenie tłumaczeń Biblii i literatury wspierającej kontrowersyjną teologię spadkobierców. Świadkowie Jehowy są dziś często doceniani za swoje niekonwencjonalne przekonania i antykatolickie zachowania, a niektóre z nich doprowadziły do ważnych spraw prawnych i orzeczeń Sądu Najwyższego, które znacznie wzmocniły pozycję Ameryki i jej wolności religijne. Świadkowie Jehowy zabraniają swoim członkom angażowania się w obchody świąt chrześcijańskich i obywatelskich (z wyjątkiem Pamiątki Śmierci Chrystusa), które ich zdaniem wywodzą się z rytuałów pogańskich. Uznają chrzest i Wieczerzę Pańską za sakramenty, ale ta ostatnia jest zarezerwowana dla „klasy namaszczonej” (144 000 elity wierzących), podczas gdy „Wielka Tłuma”, czyli obecni członkowie ogółu, może obchodzić ten raz do roku posiłek w stylu paschalnym. Ale to ich niechęć do wstąpienia do sił zbrojnych, oddawania czci fladze, odmawiania przysięgi wierności, ubiegania się o urzędy publiczne, głosowania w wyborach publicznych lub akceptowania transfuzji krwi, szczepień i przeszczepów narządów doprowadziła do ich problemów prawnych oraz sporadyczne prześladowania, z których najzacieklejsze miały miejsce w latach czterdziestych XX wieku, kiedy naziści zabijali w obozach koncentracyjnych. Wyznając ściśle monoteizm, zaprzeczają istnieniu Trójcy, wierząc, że Jehowa jest Istotą Najwyższą. Chrystusa uważa się za pierwszą duchową istotę stworzoną przez Boga i słusznie nazywa się go Synem Bożym, mimo że nie jest boski. Chrystus wcielił się w Jezusa jako bezgrzeszny człowiek, a następnie w niewidzialny sposób zmartwychwstał i został intronizowany przez Boga jako król nad niebem i ziemią. Duch Święty to po prostu biblijny termin opisujący Bożą metodę działania w świecie, a nie odrębną istotę. Świadkowie Jehowy zaprzeczają także nieśmiertelności duszy i istnieniu piekła jako miejsca kary. Dla nich śmierć niewierzących jest jedynie unicestwieniem ludzkiej świadomości.

Talleyrand, Charles-Maurice de

(1754–1838) Francuski dyplomata

Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord był jednym z najbardziej znanych dyplomatów w historii Europy, zasiadającym na tronie Francji od czasów Ludwika XVI (ostatniego monarchy absolutnego narodu) do Ludwika Filipa (ostatniego króla), czasów który obejmował rewolucję francuską i Napoleona. Arystokrata odmówił przyjęcia spadku, ponieważ fizycznie nie nadawał się do służby wojskowej tradycyjnie pełnionej przez jego rodzinę. Najpierw szukał kariery w kościele. Chociaż przyjął święcenia kapłańskie, a później został mianowany biskupem Autun, nie był człowiekiem pobożnym i prawdopodobnie był ateistą. Jego zainteresowanie Kościołem dotyczyło jego instytucji i zastęg społecznych, a nie jakichkolwiek spraw nadprzyrodzonych. Podczas rewolucji francuskiej przyczynił się

do sekularyzacji Kościoła i jego majątku we Francji i został ekskomunikowany przez papieża Piusa VI. Osobiście zaproponował Konstytucję Cywilną Duchowieństwa, która rozwiązała zakony zakonne we Francji, uczyniła urzędy biskupa i księdza wybieralnymi i pozbawiła papieża jakiegokolwiek władzy nad duchownymi francuskimi. Konstytucja obowiązywała od 1791 do 1795 roku. Talleyrand pomógł Francji uniknąć wojny z Wielką Brytanią podczas rewolucji, kultywując jednocześnie przyjaźnię z Napoleonem I i Lucienem Bonaparte. Talleyrand brał udział w zamachu stanu, który wyniósł Napoleona do władzy i został jego ministrem spraw zagranicznych – chociaż obaj rzadko zgadzali się co do polityki zagranicznej. Szybko doszedł do władzy, stając się wielkim szambelanem imperium i księciem Benevento. Gdy znalazł się na takiej pozycji, poczuł większą swobodę zdystansowania się od polityki Napoleona, gdy się z nią nie zgadzał, i w 1807 r. zrezygnował ze służby w wyniku nieporozumienia z Bonapartem. W 1812 roku Napoleon mianował Talleyranda swoim przedstawicielem na spotkania z rosyjskim carem Aleksandrem I, a Talleyrand odpowiedział, zostając rosyjskim tajnym agentem, sprzedając tajemnice Napoleona i w przyszłości podlegając Aleksandrowi. Talleyrand odegrał kluczową rolę w przywróceniu Burbonów do władzy po Napoleonie i był ważnym negocjatorem w ramach traktatu paryskiego, który pomógł naprawić stosunki francusko-europejskie po abdykacji Napoleona. Przez większość swojego pozostałego życia Talleyrand trzymał się z dala od blasku fleszy, oferując bardziej komentarze niż działania i prawdopodobnie pośrednicząc i łamiąc umowy za kulisami. Przez całe życie pozostał kobieciarzem i smakoszem i był dobrym przyjacielem Alexandra Hamiltona, pomimo jego reputacji dekadentkiego. Jego domem w Paryżu jest obecnie ambasada amerykańska.

Tanzimat, Imperium Osmańskie

Tanzimat, czyli „reorganizacja”, był serią reform w Imperium Osmańskim w XIX wieku. Sułtan Mahmud II zainicjował szereg radykalnych reform w celu wzmocnienia imperium poprzez centralizację kontroli administracyjnej i przełamanie władzy lokalnych gubernatorów prowincji i janczarów. Popierał także reformy mające na celu westernizację systemu edukacji oraz zakładał szkoły wojskowe i inżynierskie. Chociaż Mahmud II chciał obowiązkowej edukacji na poziomie podstawowym, rządowi osmańskiemu brakowało środków finansowych i personelu, aby urzeczywistnić to założenie. Podobnie jak Muhammad Ali w Egipcie w tej samej epoce, Mahmud II wysyłał studentów do Europy; zatrudnił także oficerów armii francuskiej i pruskiej do szkolenia swojej nowej armii. Mustafa Reshid, który piastował wiele oficjalnych stanowisk, w tym wielkiego wezyra, pomógł we wdrażaniu tych reform. Do kluczowych reformatorów ery Tanzimatu należeli Mehmed Emin Ali Pasha i Kechejizade Mehmed Fuad Pasha, których mentorem był Mustafa Reshid. Ali Pasza był synem sklepikarza i w służbie rządowej awansował na stanowisko wielkiego wezyra. Fuad Pasza pochodził z zamożnej rodziny; biegle władał językiem francuskim, negocjował z wieloma zagranicznymi mocarstwami. Często pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych, gdy Ali Pasza był wezyrem, a gdy Fuad Pasza był wezyrem, Ali Pasza często pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych. Reformy były wspierane i rozszerzane przez sułtanów Abd al-Majida i Abd al-Aziza. W ramach ceny za wsparcie imperium w jego walkach z Rosją mocarstwa europejskie namawiały sułtana do wprowadzenia radykalnych reform, które często faworyzowały mniejszości w imperium, zwłaszcza chrześcijan, a także europejskie interesy finansowe. Hatti-Sherif Gulhane, cesarski reskrypt Izby Róż, w 1839 roku ogłosił bezpieczeństwo życia i honoru obywateli osmańskich, przewidywał reformy podatkowe oraz położenie kresu rolnictwu podatkowemu i nadużyciom. Nakazał także uporządkowaną rekrutację do armii, sprawiedliwe procesy wraz z utworzeniem rady wymiaru sprawiedliwości i równość praktyk religijnych. Reskrypt zniósł dodatkowy podatek nakładany na mniejszości religijne i ich zwolnienie ze służby wojskowej. Hatti Humayun, czyli reskrypt cesarski z 1856 r., został narzucony rządowi osmańskiemu po wojnie krymskiej. Rozszerzył wcześniejsze reformy i podkreślił, że wszyscy poddani osmańscy, niezależnie od religii, mają być traktowani jednakowo. Utworzono część wybieralnych sejmików lokalnych, pełniących funkcje doradcze. Proponowane nowe ustawy zostały omówione przez Radę Tanzimatu i zatwierdzone przez

Radę Ministrów. Osmańska ustawa o ziemi z 1858 r. miała na celu zwiększenie produkcji rolnej, ale miała pewne nieprzewidziane skutki społeczne i gospodarcze. Prawo wymusiło rejestrację ziemi, ale wielu chłopów robiło to tradycyjnie niechętnie rejestrując cokolwiek, od ziemi po urodzenia, z obawy przed podatkami rządowymi i poborem ich synów do armii osmańskiej. Wykształcona klasa miejska, dysponująca dochodami pozwalającymi im przekupić wysokie podatki i opłacić swoim synom unikanie wojska, wykorzystywała słabość chłopstwa do zdobycia tytułu do rozległych połaci ziemi, tworząc w ten sposób nowa ziemiaństwo, często nieobecnych właścicieli ziemskich. Wielu chłopów utraciło swoje tradycyjne posiadłości ziemskie i zostało zmuszonych do zostania dzierżawcami. Spowodowało to dalsze zubożenie chłopstwa w wielu częściach imperium, zwłaszcza w Syrii. Kodeks prawa cywilnego (Mecelle) powstał w 1869 r. i został rozszerzony w 1876 r. Nowy kodeks, wzorowany na europejskich systemach prawnych, został w dużej mierze sformułowany przez Ahmeda Cevdeta Paszę. W nowym systemie prawnym prawo religijne zostało oddzielone od prawa cywilnego. W skład Rady Sądownictwa wchodziłi zarówno muzułmanie, jak i chrześcijanie, którzy rozpatrywali odwołania do nowego prawa cywilnego. Stare sądy proso nadal zajmowały się sprawami z zakresu prawa religijnego. Stworzeniu nowego świeckiego systemu prawnego ze szkodą dla starego szariatu (prawa islamskiego) sprzeciwiało się wiele elementów konserwatywnych i religijnych, takich jak ruch wahabicki na Półwyspie Arabskim, który odmówił przyjęcia prawa cywilnego i utrzymał szari'a. W wielu częściach Imperium Osmańskiego wzrosły inwestycje międzynarodowe, głównie z Europy. Brytyjsko-osmańska konwencja handlowa z 1838 r. przyznała Brytyjczykom bardzo korzystne warunki handlowe, a handel brytyjski z imperium rozkwitł. Jednak napływ europejskich towarów zaszkodził wielu lokalnym producentom, zwłaszcza z branży tekstylnej. Wraz ze wzrostem wydatków osmańskich na armię i wzrostem nowych urzędów rządowych utworzonych pod rządami Tanzimatu, rosło również zadłużenie Osmanów wobec europejskich banków i inwestorów. Wzrosła także własność zagraniczna oraz inwestycje w nowe linie komunikacyjne i koleje. Kapitulacje, korzystny status prawny i handlowy, w tym zwolnienia z podatków, przyznane przez Turków obcokrajowcom zamieszkującym imperium, dały zagranicznym kupcom przewagę konkurencyjną nad lokalnymi przedsiębiorcami. Zagraniczni konsulowie często sprawowali szerokie uprawnienia na obszarach lokalnych, co doprowadziło nawet do wycofania spraw sądowych przeciwko swoim obywatelom. Niektórym obywatelom osmańskim udało się legalnymi i nielegalnymi środkami zapewnić sobie obce obywatelstwo i tym samym cieszyć się dodatkowymi przywilejami przyznawanymi obcokrajowcom. Chociaż porty i miasta, takie jak Izmir, Aleksandria i Bejrut, powiększyły się, większość ludności pozostała wiejska i nadal zachowała swoje tradycyjny styl życia. Na obszarach miejskich, zwłaszcza w miastach przybrzeżnych, gdzie rośnie populacja Europy, elity osmańskie przyjęły zachodnią modę ubioru i naśladowały zachodni styl życia we wszystkim, od architektury swoich domów i wyposażenia gospodarstw domowych po jedzenie, literaturę i muzykę. Zwiększyła się liczba szkół realizujących zachodnie modele edukacyjne. Poprawiły się możliwości edukacyjne i społeczne kobiet na obszarach miejskich. W latach pięćdziesiątych XIX w. powstała szkoła nauczycielska dla kobiet, a wiele szkół świeckich zastąpiło tradycyjne szkoły religijne. Szkoły misyjne, takie jak Roberts College (dzisiejszy Uniwersytet Bogazici) w Stambule, Syrian Protestant College (dzisiejszy Uniwersytet Amerykański w Bejrucie) i francuski Jezuicki Université de St-Joseph w Bejrucie, wykształciły nowe pokolenie liberalnych elit o zachodnim wyglądem. Wielu ich absolwentów zostało przywódcami reform kulturalnych i ruchów nacjonalistycznych końca XIX i początku XX wieku. Pojawiła się nowa elita, w tym młodzi Turcy, którzy popierali reformy polityczne i utworzenie monarchii konstytucyjnej i parlamentu na wzór zachodni. Jednakże niezależnie od tego, jak bardzo osmańscy sułtani i urzędnicy byli zaangażowani we wdrażanie tych radykalnych reform, rząd osmański po prostu nie był w stanie zapewnić wystarczającej liczby wykwalifikowanych administratorów lub sędziów, aby wdrożyć te reformy. Skutki reform były najbardziej widoczne na obszarach miejskich i przybrzeżnych. Rozległe zaplecze wiejskie pozostało w dużej mierze nietknięte przez proces westernizacji i sekularyzacji. Wraz ze wzrostem przepaści gospodarczych i społecznych między miejskimi, zachodnimi

elitami i lokalną klasą średnią a tradycyjnym, wysoce religijnym chłopstwem, nasiliły się napięcia społeczne i konflikty.

Tilak, B. G.

(1856–1920) Indyjski przywódca nacjonalistyczny

Lokmanya Bal Gangadhar Tilak był wybitnym bojownikiem nacjonalistycznym przywódcą indyjskiego ruchu wolnościowego przeciwko rządowi brytyjskiemu. Urodził się w Ratnagiri w rodzinie braminów w 1856 roku. Jego ojciec był urzędnikiem w wydziale oświaty. Tilak zdał egzamin licencjacki w Deccan College w 1879 roku i uzyskał tytuł licencjata prawa w Elphinston College w Bombaju (obecnie Mumbai). Był jednym z założycieli Nowej Szkoły Angielskiej w Pune i uczył tam w 1880 r. Sukces szkoły zachęcił go i jego współpracowników do założenia w październiku 1884 r. Towarzystwa Edukacyjnego Dekanu, które w następnym roku otworzyło Fergusson College. Tilak prowadził także wpływowe gazety – Kesari i Mahratta, odpowiednio w języku marathi i angielskim – w 1881 r. Tilak był radykałem politycznym, ale nie był socjalistą. Sprzeciwił się ustawie Age of Consent Act z 1891 r., twierdząc, że Brytyjczycy ingerują w życie społeczne Hindusów. Tilak był zdecydowanie przeciwny rządowi brytyjskiemu, opowiadając się za programem konserwatyzmu społecznego i powrotem do złotej hinduskiej przeszłości. Został ekstremistycznym przywódcą indyjskiej polityki przeciwko umiarkowanym ludziom, takim jak G. K. Gokhale. W latach 90. XIX wieku opowiadał się za sprawą chłopów i krytykował politykę rządu brytyjskiego dotyczącą zapobiegania zaradzie. Tilak został skazany na 18 miesięcy więzienia pod zarzutem działalności wywrotowej. Tilak interesował się Indyjskim Kongresem Narodowym (INC) od jego powstania w 1885 r., a w 1895 r. został wybrany jego wspólnym sekretarzem. W tym samym roku został wybrany do Rady Legislacyjnej Bombaju. Kiedy wicekról lord Curzon podzielił prowincję Bengal w 1905 r., Tilak dołączył do tych, którzy się temu sprzeciwiali i pogrążył się w ruchu swadeshi (rdzennej ludności), opowiadającym się za bojkotem brytyjskich towarów. Agitacja pobudziła masy do bojkotu zagranicznych towarów. Tilak i jego zwolennicy zdominowali sesję INC w 1906 roku, która poparła ideę swaraj, czyli samorządu. Rezultatem był rozłam między umiarkowanymi i skrajnymi nacjonalistami na sesji INC w Surat w 1907 r., a Gokhale wyłonił się na przywódcę umiarkowanych. W czerwcu 1908 Tilak został aresztowany w sprawie zamachu bombowego i oskarżony o działalność wywrotową. Tilak bronił się znakomicie, ale został skazany na sześć lat więzienia. Po uwolnieniu Tilak założył w 1916 r. Indyjską Ligę Samorządu, która ściśle współpracowała z Ligą Samorządu Annie Besant. Obie ligi zażądały autonomii lub samorządu dla Indii po zakończeniu I wojny światowej. Ponieważ umiarkowani i ekstremiści Kongresu zdali sobie sprawę, że rozłam między nimi nie służy wolności Indii, Tilak i jego zwolennicy ponownie powrócili do Kongresu w 1916 roku. Tilak był jednym z tych, którzy podpisali słynny pakt z Lucknow, który popierał zbliżenie hindusko-muzułmańskie. Następnie udał się do Anglii w 1918 roku, aby otworzyć oddział Ligi Autonomii, zdobywając poparcie wielu przywódców Partii Pracy. Złapał zapalenie płuc i zmarł 1 sierpnia 1920 roku w Bombaju. Jego odwaga, patriotyzm i oddanie kierowały współczesnymi bojownikami o wolność. Mohandas Gandhi uhonorował go mianem „twórcy współczesnych Indii”.

Tocqueville, Alexis de

(1805–1859) Francuski polityk i filozof

Najmłodszy syn arystokratycznej rodziny normańskiej, Alexis de Tocqueville, zasłynął na dwóch kontynentach jako ważny zwolennik, interpretator i krytyk demokracji. Jego książki o Stanach Zjednoczonych pozostają trwałymi analizami młodej republiki. Urodzony u zarania ery napoleońskiej Tocqueville służył Francji w okresie wielkich wstrząsów politycznych jako zastępca i minister spraw zagranicznych. Wyrzucony w wyniku zamachu stanu w 1852 r., który dał początek Drugiemu Cesarstwu, Tocqueville napisał istotne studium na temat początków, obietnic i niepowodzeń Rewolucji

Francuskiej. Tocqueville miał zaledwie 25 lat, kiedy on i wieloletni jego kolega Gustave de Beaumont zorganizowali oficjalną podróż do Stanów Zjednoczonych w 1831 r. Ich deklarowanym celem było zbadanie nowych amerykańskich systemów reformy więziennictwa, co uczynili, odwiedzając nowojorskie zakłady karne Auburn i Sing Sing, m.in. Dwaj młodzi prawnicy planowali także zadać znacznie szersze pytanie: czy amerykańska demokracja może być politycznym i społecznym prototypem dla wciąż walczącej Francji? Beaumont był dalekim krewnym markiza de Lafayette, francuskiego bohatera rewolucji amerykańskiej, a Tocqueville czytał pogranicze opowieści Jamesa Fenimore'a Coopera. Żaden z nich nie był jeszcze w pełni biegły w języku angielskim. Jednak przez osiem miesięcy w Stanach Zjednoczonych nawiązali kontakt z ważnymi Amerykanami, w tym z byłym prezydentem Johnem Quincy Adamsem; na własne oczy zobaczył lawinę i dyskryminację rasową; ubolewał nad upadkiem rdzennych Amerykanów; i koncertował w dawnym francuskim Quebecu, przegranym z Wielką Brytanią w wojnie siedmioletniej/francusko-indiańskiej. W Demokracji w Ameryce, która ukazała się w dwóch częściach z lat 1835 i 1840, Tocqueville postrzegał Amerykę zarówno jako oszałamiający sukces, jak i ostrzegawczy przykład niebezpieczeństw nieodłącznie związanych ze społeczeństwem, w którym wszyscy domagają się równości. Opisywał niespokojny naród, trawiony wartościami handlowymi i przestrzegał przed tyranią większości. Jednak był pod wrażeniem względnej wolności amerykańskich kobiet, śmiałości gazet i skłonności Amerykanów do tworzenia dobrowolnych stowarzyszeń. W Izbie Deputowanych od 1839 do 1852 roku Tocqueville działał na rzecz położenia kresu międzynarodowemu niewolnictwu, ale także wspierał francuską kolonizację Algierii, mimo że potępiał złe zarządzanie w tym kraju, nazywając francuską politykę „potworną”. W burzliwym następstwie rewolucji europejskich 1848 r. Tocqueville miał nadzieję zostać ministrem edukacji, ale zamiast tego piastował stanowisko ds. spraw zagranicznych przez gorączkowe pięć miesięcy. Będąc zasadniczo na wygnaniu we własnym kraju po wstąpieniu na władzę Napoleona III, Tocqueville, już wtedy chory na gruźlicę, podjął temat, który od dawna go fascynował: rewolucję, podczas której stracono jego dziadka ze strony matki, a ojca aresztowano. W rezultacie w 1856 r. opublikowano *L’Ancien Régime et la Révolution*, wnikliwy społeczno-polityczny portret Francji sprzed 1789 r. Podobnie jak Demokracja w Ameryce, książka odniosła sukces finansowy i krytyczny. Alexis de Tocqueville – sumienny arystokrata, urzędnik państwowy, zwolennik i sceptyk liberalnej demokracji – zmarł w wieku 54 lat i został pochowany w rodzinnej wiosce. Słynny po swojej śmierci Tocqueville zyskał nową popularność w 1930 roku, ponieważ jego pisma pomogły ludziom zrozumieć systemy tak różnorodne, jak nazizm i współczesne społeczeństwo amerykańskie. W ostatnich latach fani odtworzyli jego amerykańską podróż. We Francji Komisja Tocqueville’a nadzoruje jego dziedzictwo intelektualne, a w Stanach Zjednoczonych istnieje wiele stowarzyszeń Tocqueville’a, z których wiele jest powiązanych z prywatnymi inicjatywami charytatywnymi.

Tongzhi (T’ung-chih) Ruch Odnowy/Samowzmacniania

Traktat pekiński (Peking) z 1860 r., który zakończył drugą anglo-chińską wojnę opiumową oraz stłumienie Taiping i innych buntów w latach sześćdziesiątych XIX wieku, dał dynastii Qing (Ch’ing) wytchnienie. Dostosowania i reformy, które nastąpiły po roku 1860, dały dynastii nowe życie. Odrodzenie dynastyczne rozpoczęło się za panowania cesarza Tongzhi (1862–1874), stąd nazwa Przywrócenie Tongzhi. Jednakże epoka ta sięgała początków panowania jego następcy Guangxu; wydłużony okres odbudowy nazywany jest ruchem samowzmacniającym. W tej epoce wyłoniły się dwie grupy przywódców, począwszy od sukcesji dziecka Tongzhi. Na czele pierwszej grupy stał wujek dziecka-cesarza, książę Gong (Kung) oraz urzędnicy mandżurscy, którzy pomagali mu w prowadzeniu spraw zagranicznych. Zadbali o wdrożenie traktatów pekińskich z Wielką Brytanią, Francją i Rosją oraz utworzyli nowe instytucje do kontaktów ze światem zachodnim. Byli to Zongli Yamen (Tsungli Yamen, poprzednik Ministerstwa Spraw Zagranicznych); Nadzory Handlu Portów Północnego i Południowego, które nadzorowały handel z krajami zachodnimi; Tongwenguan (T’ung-wen kuan), szkoła kształcąca

uczniów w językach zachodnich, a także ucząca nowych przedmiotów; oraz Morską Służbę Celną do pobierania ceł zgodnie z postanowieniami traktatów. W latach siedemdziesiątych XIX wieku na studia do Stanów Zjednoczonych wysyłano także młodych mężczyzn. Książę Gong zlecił także przetłumaczenie na język chiński prac dotyczących prawa międzynarodowego i wysłał do Chin odchodzącego na emeryturę ministra USA Ansona Burlingame i chińskich dyplomatów jako wędrownych ambasadorów w krajach zachodnich w celu renegocjowania traktatów z Chinami. Drugą grupą przywódców byli Chińczycy Han, którzy współpracowali z księciem Gongiem. Byli gubernatorami prowincji i przywódcami lokalnych armii, którzy pokonali różnych rebeliantów i rozpoczęli proces modernizacji na terenach, którymi zarządzili. Najważniejszym z nich był Zeng Guofan (Tseng Kuo-fan), który utworzył milicję, aby bronić swojej rodzinnej prowincji Hunan przed rebeliantami z Taiping. Jego zdolni porucznicy, w szczególności Li Hongzhang (Li Hung-chang) i Zho Zongtang (Tso Tsung-t'ang), również utworzyli bojówki w prowincjach Anhui i Zhejiang (Chekiang). Razem ci ludzie pokonali powstanie Taiping w 1864 r., powstanie Nian w 1868 r., a następnie bunty muzułmańskie. Zeng, Li, Zho i ich koledzy byli naukowcami, administratorami i generałami, których zwycięstwa militarne towarzyszyły autentycznym reformom opartym na tradycyjnych konfucjańskich zasadach, które doprowadziły do ożywienia gospodarczego. Oni, podobnie jak książę Gong, byli również doskonale świadomi zachodniej przewagi militarnej i technologicznej i szybko zatrudnili zachodnich ekspertów wojskowych, takich jak Charles Gordon z Wielkiej Brytanii, do szkolenia chińskich żołnierzy w zakresie zachodnich technik walki i stosowania nowoczesnej zachodniej broni palnej. Założyli dodatkowo nowe arsenały, stocznie i fabryki produkujące broń. Jako gubernatorzy prowincji ludzie ci starali się także zmodernizować chińską gospodarkę, otwierając kopalnie i budownictwo. Jednakże, jak pokazała porażka Chin z Francją w 1858 r. i znacznie bardziej katastrofalna porażka Japonii w 1895 r., Ruchowi Samowzmocnienia nie udało się skutecznie zmodernizować Chin i zapewnić im przetrwania przed imperialistycznymi wtargnięciami. Wiele czynników wyjaśnia tę porażkę. Najważniejszym był brak przywództwa w rządzie centralnym. Książę Gong był coraz bardziej marginalizowany i ostatecznie odprawiany przez ambitną i żądną władzy matkę Tongzhi, cesarzową wdowę Cixi (Tz'u-hsi), której ekstrawagancja i nieznamość świata pogrążyła Chiny w powtarzających się katastrofach. Na przykład wysłała fundusze przeznaczone na budowę nowoczesnej floty, aby zbudować i wyposażyc dla siebie letni pałac, w wyniku czego nieodpowiednio wyposażona flota została zniszczona przez Japonię podczas wojny chińsko-japońskiej. Jej skorumpowani słudzy zgarnęli do kieszeni i tak już niewystarczające fundusze potrzebne na reformy i modernizację. Stłumiła także ruch reformatorski zapoczątkowany przez jej siostrzeńca, cesarza Guangxu w 1898 r., a ostatecznie jej ksenofobia doprowadziła do katastrofy powstania bokserów w 1900 r. To, że była w stanie przerwać wszelkie inicjatywy reformatorskie i samowzmacniające oraz wyeliminować ich przywódców, także pokazało siłę konserwatyzm wśród chińskich urzędników, którzy trzymali się swoich wizji przeszłości i odrzucali współczesny świat oraz reakcyjnego Mandżura, który obawiał się utraty władzy. Ci mężczyźni udzielili jej wsparcia. Na długoterminowe niepowodzenie próby odrodzenia dynastycznego złożyło się wiele innych czynników. Jednym z nich był ogromny rozmiar i różnorodność Chin oraz siła ich kultury i tradycji. Ponieważ Chiny w minionych epokach były pokonane przez sąsiednie narody, ale ostatecznie je wchłonęły i pokonały, wielu nie zdawało sobie sprawy, że zachodnie natarcie miało zasadniczo inny charakter i nie można było sobie z nim poradzić w ten sam sposób. Co więcej, te ruchy „Restauracji”, które w przeszłości odnosiły sukcesy, niezmiennie były kierowane przez potężnego przywódcę narodowego, któremu pomagali oddani porucznicy. Zarówno Tongzhi, jak i Guangxu wstąpili na tron jako bardzo młodzi chłopcy (ten ostatni został wybrany i adoptowany przez Cixi właśnie dlatego, że miał zaledwie trzy lata), co wymagało długich regencji. W ten sposób Cixi rządziła Chinami od 1862 r. aż do swojej śmierci w 1908 r. W chwili jej śmierci Ruch Samowzmocnienia upadł, a wielkie mocarstwa europejskie i Japonia były o krok od upadku i rozbijania Chin.

Toussaint Louverture

(1744–1803) przywódca rebeliantów na Haiti

Symbol walki niewolników o wolność i godność w dobie rewolucji, niegdyś niewolnik domowy Toussaint Louverture, objął przywództwo rewolucji haitańskiej wkrótce po jej wybuchu w sierpniu 1791 r. Przez ponad dziesięć lat Toussaint przewodził siłom powstańczym zniewolonych na wyspie – najpierw jako niezależny wódz rebeliantów; następnie, po zniesieniu przez Francję niewolnictwa na wyspie w 1793 r., po stronie Francuzów przeciwko Brytyjczykom i Hiszpanom; następnie jako zbuntowany oficer francuski po decyzji Napoleona I o odbiciu wyspy i przywróceniu niewolnictwa. W czerwcu 1802 roku, u szczytu inwazji francuskiej, Toussaint został zdradzony przez własnych ludzi, przekazany armii Napoleona, przetransportowany w łańcuchach do Brestu, a następnie do więzienia Fort de-Joux w górach Jura we Francji. W ciągu roku zmarł z powodu niedostatku i złego traktowania, choć do tego czasu jego nazwisko stało się legendarne w jego rodzinnym Saint-Domingue (Haiti) i w większości krajów atlantyckich. Ojciec Toussainta był synem drobnego afrykańskiego wodza, pojmanego na wojnie, sprzedanego w niewolę i przewiezionego do francuskiej kolonii Saint-Domingue, najbardziej produktywnego regionu produkującego cukier na świecie. W tamtym czasie ponad 90 procent z około 30 000 afrykańskich niewolników importowanych co roku do Saint-Domingue pracowało na polach trzciny cukrowej i zmarło w ciągu pierwszych siedmiu lat życia. Dzięki szczęściu i życzliwości życzliwego pana ojciec Toussainta należał do niewielkiej grupy niewolników cieszących się pewnymi swobodami i przywilejami. Nawrócił się na katolicyzm, ożenił się i powierzono mu uprawę działki na potrzeby plantacji w pobliżu północnego miasta portowego Cap-François. Jego najstarsze dziecko, Toussaint Bréda, jak go nazywano, nauczyło się czytać i pisać po francusku i łacinie dzięki opiece swojego ojca chrzestnego i sąsiada, niewolnika domowego Pierre'a Baptiste'a. Lektura Komentarzy Cezara, pism księdza Raynala i innych dzieł dała Toussaintowi wiedzę o naturze historii i polityce imperium. Został także zielarzem i uzdrowicielem. Mając niezwykle zdolności i inteligencję, przejął kluczowe obowiązki w majątku swego pana, w tym woźnicę i zarządcę bydła, i zyskał w społeczności reputację człowieka prawego i gorliwego. We wrześniu 1791 roku, miesiąc po wybuchu powstania niewolników, które ogarnęło wyspę przez ponad dekadę, „Stary Toussaint”, jak go nazywano, w wieku 45 lat, porzucił posiadłość swojego pana i dołączył do szeregów rebeliantów. Wkrótce stał się jednym z ich czołowych przywódców. 29 kwietnia 1793 roku Francuzi znieśli niewolnictwo na całym Saint-Domingue, mając nadzieję stłumić powstanie niewolników i skuteczniej prowadzić wojnę z Brytyjczykami i Hiszpanami. Toussaint, który zmienił nazwisko na Louverture („otwarcie”), przyniósł swoją 4000-osobową armię na stronę francuską. W 1796 roku został mianowany generałem brygady dowódcą wszystkich sił francuskich na Saint-Domingue. Pod przywództwem Toussainta w kwietniu 1798 r. Brytyjczycy zostali ostatecznie wypędzeni z wyspy po pięcioletniej kampanii, kosztem życia około 25 000 Brytyjczyków. Przed wyjazdem Brytyjczycy zachęcali Toussaint do buntu przeciwko Francuzom i ogłoszenia niepodległości; on odmówił. W lutym 1799 armia mulatów dowodzona przez André Rigauda zbuntowała się przeciwko Toussaintowi; do sierpnia 1800 r. Toussaint stłumił bunt Rigauda. Tymczasem Toussaint starał się przywrócić pozory porządku w gospodarce wyspy. Ożywił plantacje cukru, zmusił byłych niewolników do powrotu do pracy najemnej i ogłosił szereg praw dotyczących pracy, własności ziemi i podatków. Nawiązał także stosunki dyplomatyczne ze Stanami Zjednoczonymi. Przewidując inwazję Napoleona, kupił od Stanów Zjednoczonych około 30 000 sztuk broni i rozdał je swoim siłom. 26 stycznia 1801 roku wkroczył do hiszpańskiego Santo Domingo, jednocząc wschodnie i zachodnie regiony wyspy. Ogłosił także nową konstytucję, trwale znoszącą niewolnictwo i faktycznie uniezależniającą Saint-Domingue. 7 czerwca 1802 roku został zdradzony i wydany w ręce najeźdźców francuskich. Przez dziesięciolecia po jego śmierci we Francji niezwykle życie Toussainta stało się tematem piosenek, opowiadań, wierszy,

powieści, sztuk teatralnych i tradycji ustnych, które składały hołd honorowi, odwadze i męczeństwu wyzwoliciela Haiti.

transcendentalizm

W okresie swojej świetności w latach 1836–1846 mający swoją siedzibę w Nowej Anglii ruch religijny, intelektualny i społeczny, znany jako transcendentalizm, stworzył prawdziwie amerykańską literaturę i zainspirował ważne reformy społeczne, w tym zniesienie niewolnictwa i nowe role kobiet. Choć nigdy nie był to ruch masowy, próby jego zwolenników zharmonizowania ludzkiej wolności z wiarą religijną, odpowiedzialnością społeczną i porządkiem naturalnym nadal odbijają się echem w dzisiejszej kulturze amerykańskiej. Transcendentalizm pozostawał pod głębokim wpływem ruchu romantycznego, który ogarnął Europę w następstwie rewolucji amerykańskiej i rewolucji francuskiej. Młodych Amerykanów – dzieci z początku XIX wieku – zainteresowały nowe pomysły na interakcję z naturą oraz odnajdywanie osobistej autentyczności i pełni. Czyniąc to, rzucili wyzwanie przestarzałym przekonaniom religijnym, zakwestionowali narastającą rewolucję przemysłową i pobudzili wyłaniające się koncepcje amerykańskiej demokracji. Dobrze wykształceni (wielu było absolwentami Harvardu) i bardziej zurbanizowani niż większość Amerykanów swoich czasów, większość tych, którzy nazywali siebie transcendentalistami, to duchowni, pisarze i nauczyciele mieszkający w Bostonie i jego okolicach.

RALPH WALDO EMERSON

Na początku to, co stało się znane jako transcendentalizm, było głównie buntem przeciwko wielu naukom i założeniom religijnego establishmentu Nowej Anglii. W miarę jak Massachusetts, założone na początku XVII wieku jako purytańskie „miasto na wzgórzu”, ewoluowało w kierunku unitarianizmu na początku XIX wieku, niektórzy przywódcy i członkowie kościoła zaczęli postrzegać swoje współczesne credo jako nadmiernie racjonalistyczne i nieadekwatne do współczesnych wyzwań. Przeznaczeniem mieszkańca Bostonu Ralphi Waldo Emersona było pójść w ślady swojego ojca, unitarnego kapłana. Kiedy w 1831 roku jego 20-letnia żona zmarła na gruźlicę, młody absolwent Harvardu pogrążył się w wątpliwościach, uznając własne głoszenie pewności religijnej za niewielkie pocieszenie. Rezygnując ze swojej posługi w Drugim Kościele Unitarian w Bostonie, Emerson udał się do Europy, ucząc się francuskiego, niemieckiego i włoskiego oraz spotykając się z tak kluczowymi zwolennikami romantyzmu, jak eseista Thomas Carlyle i poeci Samuel Taylor Coleridge i William Wordsworth. W latach trzydziestych XIX wieku był kapłanem podróżował po amerykańskich szkołach średnich, wygłaszając świeckie kazania mężczyznom i kobietom pragnącym poprawy moralnej i intelektualnej. W swoim słynnym wykładzie z 1841 r. „Samodzielność” Emerson namawiał ludzi do samodzielnego myślenia i ponownego przemyślenia, mówiąc: „Głupia konsekwencja to wybryk małych umysłów, uwielbiany przez małych mężów stanu, filozofów i duchownych. . . . Być wielkim to być źle zrozumianym.” Czczony i atakowany, podziwiany, naśladowany, a czasem wyśmiewany jako bezcielesna „przezroczysta gałka oczna”, Emerson był intelektualnym i osobistym centrum koterii podobnie myślących myślicieli i działaczy, którzy byli transcendentalistami. Powszechnie uważa się go za pierwszego amerykańskiego intelektualistę publicznego i pierwszego filozofa rozwijającej się republiki.

INNI WAŻNI TRANSCENDENTALIŚCI

Krąg Emersona naznaczony był głębokimi przyjaźniami intelektualnymi i osobistymi, które czasami mogły stać się konkurencyjne, a nawet małostkowe. Transcendentalizm próbował raczej uwolnić ludzki potencjał niż go kodyfikować, a transcendentaliści skłaniali się raczej ku niezależności niż ortodoksji. W trakcie tego procesu zwolennicy wnieśli istotny wkład w współczesne problemy niewolnictwa i pracy, a także ponownie przemyśleli edukację i prawa kobiet.

HENRY DAVID THOREAU

Thoreau, osoba najściślej związana z Emersonem, jest najbardziej znana ze swojego dwuletniego eksperymentu z naturalnym życiem nad stawem Walden Pond i sformułowania „niepostuszeństwa obywatelskiego”, czyli idei, że wolni ludzie sumienia mogą, a nawet powinni odmówić pójścia na całość. z niesprawiedliwymi działaniami rządu. Jako absolwent Harvardu, podobnie jak jego mentor, Thoreau pracował nad rozwojem umiejętności praktycznych i wykazał się prawdziwym talentem do radzenia sobie z dostępnymi zasobami. Pod wieloma względami ucieleśniał samowystarczalnego człowieka z przemówień Emersona. Thoreau napisał swój esej pt. „Opór wobec rządu cywilnego” po tym, jak został aresztowany w Walden w 1846 r. przez szeryfa Concorda za odmowę (po raz szósty) płacenia podatków, ponieważ jego zdaniem pomogło to Massachusetts w udziale w wojnie meksykańsko-amerykańskiej. wojna, która według wielu była prowadzona w celu zachowania i rozszerzenia niewolnictwa. „Istnieją niesprawiedliwe prawa: czy poprzestaniemy na nich? . . . ?” zapytał Thoreau. „Władza rządu. . . nie mogą mieć czystego prawa do mojej osoby i majątku poza tym, na co je przyznam”. Odsiedział noc w więzieniu; esej stał się inspiracją dla późniejszych działaczy.

MARGARETA FULLER

Współzałożycielka wraz z Emersonem wpływowego, ale krótkotrwałego kwartalnika The Dial, Fuller była później zastępcą redaktora i korespondentem zagranicznym New-York Tribune oraz jedną z pierwszych amerykańskich propagatorek praw kobiet. W swoich esejach i wpływowej książce z 1845 r. Kobieta w dziewiętnastym wieku Fuller argumentowała, że rodzaje samorealizacji i osobistego spełnienia, jakie zaleca myślenie transcendentalne, muszą być dostępne również dla kobiet. „Gdy mężczyźni zdadzą sobie sprawę, że nie wszyscy mieli równe szanse” – napisała w lipcowym 1843 Dial „skłonni są twierdzić, że żadna kobieta nie miała równych szans”. Fuller zginęła w katastrofie statku niedaleko Nowego Jorku, kiedy wracała z Włoch z mężem i młodym synem, którzy również utonęli.

TEODORE PARKER

Parker, kontrowersyjny pastor, został zmuszony do opuszczenia Kościoła unitarian. Choć miał wątpliwości co do intelektualnej równości Czarnych, stał się entuzjastycznym transcendentalistą i przywódcą ruchu przeciw niewolnictwu. Parker, podobnie jak Thoreau, wróg wojny meksykańskiej, poprowadził opozycję w rejonie Bostonu do federalnych wysiłków na rzecz egzekwowania nowej ustawy o zbiegłych niewolnikach z 1850 r., posuwając się nawet do ukrycia zbiegłego niewolnika w swoim domu. Co jeszcze bardziej kontrowersyjne, pomógł finansować zakupy broni, które pomogły fanatykowi walki z niewolnictwem Johnowi Brownowi i innym w walce z osadnikami niewolniczymi na spornym terytorium Kansas-Nebraska i umożliwiły Brownowi rozpoczęcie nieudanego nalotu na amerykańską zbrojownię w Harpers Ferry w Wirginii w 1859 roku.

ORESTES A. BROWNSON

Urodzony w Vermont Brownson przez całe życie był poszukiwaczem religii, który ostatecznie został katolikiem. Podczas swoich lat jako ważny transcendentalista Brownson skupiał się na nierównym traktowaniu pracowników, zarówno wolnych, jak i zniewolonych. Brownson, socjalista i wydawca swojego własnego dziennika wydawanego w Bostonie, zauważył katastrofalnie powiększającą się przepaść między klasą bogatą a klasą robotniczą, naruszając prawo Boże i rzekomą równość obiecaną przez amerykańską demokrację. „Czym jednym słowem jest ten amerykański system?” – pytał w 1840 r. „Czy nie jest to zniesienie wszelkich sztucznych rozróżnień, wszelkich przywilejów społecznych wynikających z urodzenia lub innego wypadku i pozostawienie każdego człowieka samemu sobie? . . . ?”

BRONSON ALCOTT

Najbardziej znany dziś jako często nieobecny ojciec autorki Małych kobietek Louisy May Alcott, samouk Alcott był pionierem nowych metod edukacyjnych, a niektóre z nich nadal wpływają na amerykańskie szkolnictwo. Uważał, że dzieci nie należy zmuszać do nauki według sztywnego programu nauczania, ale należy uczyć ich sposobów otwierania umysłów na świat wiedzy. Dziecko – pisał – „jest Księgą. Prawdziwym systemem są działania jego umysłu. Chociaż jego pomysły budziły kontrowersje, częściowo dlatego, że gardził karami cielesnymi, ostatecznie Alcott został mianowany dyrektorem szkół publicznych w Concord. Mniej udany okazał się Fruitlands, społeczność rolnicza Alcott i jego brytyjski przyjaciel, założona w wiejskim miasteczku w Massachusetts w 1843 roku. Trwało to zaledwie sześć miesięcy i odbywało się według zasad obejmujących prysznic z zimną wodą, ścisły wegetarianizm, wstrzemięźliwość seksualną i sprzeciw wobec wykorzystywania zwierząt tak surowe, że koloniści nie mogli używać koni ani wołów do oczyszczania ziemi pod uprawę.

GEORGE RIPLEY I EKSPERYMENT FARMY BROOK

Brook Farm, eksperyment wspólnego życia na planie transcendentálním, okazał się trwalszy niż Fruitlands Alcotta, ale upadł w 1847 roku po sześciu latach zmagania finansowych, konfliktów wewnętrznych, katastrofalnego pożaru i epidemii ospy. Ta „kolonia”, zlokalizowana na 200-akrowym gospodarstwie mlecznym w West Roxbury w stanie Massachusetts, była pomysłem unitarnego pastora George'a Ripleya, jego żony Sophii i innych zaangażowanych transcendentalistów. W obliczu społecznie destrukcyjnej paniki finansowej w USA w 1837 r. szczególnie atrakcyjne wydawały się idee samowystarczalności gospodarczej, nobilitacji pracy fizycznej i gromadzenia podobnie myślących intelektualistów. Na założycieli Brook Farm wpłynęła także myśl społeczna Francuza Charlesa Fouriera, którego amerykańscy zwolennicy ostatecznie przejmą kontrolę nad tym eksperymentem w życiu grupowym. Chociaż Emerson nie był entuzjastycznie nastawiony do proponowanego przez Ripleya „miasta Bożego”, planowanie przebiegało szybko w latach 1840–41. Podczas bardzo zimnej i mokrej wiosny, Ripleyowie i tuzin ich zwolenników – w większości pozbawionych jakiegokolwiek doświadczenia rolniczego – zamieszkali na farmie. W 1842 roku w Brook Farm utworzono szkołę przygotowującą do college'u, która przyciągała część śmietanki społeczeństwa Nowej Anglii w charakterze uczniów i nauczycieli. Osada szybko stała się magnesem dla turystów, transcendentalistów i Fourierystów, ale jej uboga gleba i niewystarczające finansowanie, a także seria katastrof doprowadziły do jej upadku. Gdy społeczność upadła, George Ripley sprzedał na aukcji swoją osobistą bibliotekę, na próżno próbując uratować upadające utopijne przedsięwzięcie.

RENESANS LITERACKI

Emerson zanurzył się w ideach, poezji i literaturze Europy początku XIX wieku, ale on i inni transcendentaliści byli również przekonani, że ich rodacy i kobiety muszą i mogą stworzyć wyjątkowo amerykański głos we wszystkich sztukach, zwłaszcza w fikcji i poezji. Ostatecznie pisarze, którzy w swoich czasach nie zawsze byli bestsellerami, zostali kanonizowani przez krytyków XX wieku i nadal uważani są za jednych z najważniejszych, jakie kiedykolwiek powstały w Stanach Zjednoczonych.

NATHANIEL HAWTHORNE

Hawthorne, będący wczesnym osadnikiem i głównym inwestorem na farmie Brook, był potomkiem purytańskiej starszyny, wśród nich uczestników procesów czarownic z Salem. W 1852 roku, 10 lat po tym, jak spędził ponad sześć miesięcy dojąc krowy i rozrzucając nawóz, w swojej powieści *The Blithedale Romance* satyryzował Brook Farm. Ważniejsze były powieści takie jak *Szkarłatna litera* i opowiadania, w tym „*Young Goodman Brown*”, w których Hawthorne badał mroczniejsze aspekty teologii i ludzkich zachowań.

HERMAN MELVILLE

Melville, nowojorczyk, zagorzały wielbiciel i interpretator twórczości Hawthorne'a, po raz pierwszy dał się poznać jako autor popularnych opowiadań marynarskich opartych na własnych doświadczeniach. Jego późniejsze opowiadania i powieści, m.in. „Bartleby the Scrivener”, Benito Cereno i Moby-Dick (dedykowany Hawthorne'owi) byli znacznie bardziej ponurymi, badając kwestie niewolnictwa, rasy i szaleństwa przed i po wojnie secesyjnej. Jego sprzedaż spadła za jego życia, ale została ożywiona dzięki pozytywnej krytyce w latach dwudziestych XX wieku i później.

WALT WHITMAN

Urodzony na podupadającej farmie na Long Island Whitman był wędrownym nauczycielem, drukarzem i redaktorem, którego zbiór poezji Liście trawy, później znacznie rozbudowany, pojawił się na scenie w 1855 roku. „Witam cię na początku wielkiej kariery” Emerson napisał do nieznanego wcześniej poety kilka dni po jej publikacji. Emerson postrzegał Whitmana jako idealnego poetę, którego zaproponował w eseju z 1844 roku. Jako aktywny przeciwnik niewolnictwa, Whitman w swojej poezji optakiwał przemoc wojny, opiekując się rannymi żołnierzami Unii. W swoim wierszu „Kiedy kwitły ostatnie bzy” ubolewał nad zabójstwem Abrahama Lincolna. Poezja Whitmana celebrowała zwykłych mężczyzn i kobiety. To, a także radykalne użycie przez niego wolnego wiersza – przez niektórych określanego jako „barbarzyńskie ziewanie” – stało się kluczowymi aspektami jego prawdziwie „amerykańskiej” poetyki.

TRWAŁE ZNACZENIE

Zawsze kontrowersyjny w swoim czasie, transcendentalizm zyskał nowy szacunek i znaczenie w XX wieku, gdy pedagodzy, krytycy literaccy i działacze społeczni znaleźli w jego naukach i eksperymentach nową energię i nowe lekcje dla Stanów Zjednoczonych i innych społeczeństw. U Thoreau tacy krytycy społeczni, jak Mohandas K. Gandhi, Martin Luther King Jr. i amerykańscy protestujący przeciwko wojnie w Wietnamie znaleźli inspirację i uzasadnienie swojego sprzeciwu wobec kolonializmu, rasizmu i aroganckiej władzy politycznej. Programy edukacyjne, które wydają się nawiązywać do skupienia się na dziecku Alcotta i innych, spotkały się zarówno z uznaniem, jak i pogardą w Ameryce i Europie. Emersonowskie koncepcje samodzielności i samorealizacji, którym czasem przypisuje się poprawę amerykańskiego życia publicznego, również oskarża się o wspieranie „kultury narcyzmu”. Transcendentalizm w dalszym ciągu wykracza poza swoje własne historyczne miejsce i czas.

Trójprzymierze i potrójna ententa (1882)

W latach 1882–1914 Europa Zachodnia była podzielona między Trójporozumienie i Trójprzymierze. Podział pozwolił na zachowanie niełatwego pokoju pomimo okresowych zakłóceń, zwłaszcza na Bałkanach. Mapa Europy uległa poważnym zmianom w roku 1871 wraz z utworzeniem Cesarstwa Niemieckiego i Królestwa Włoch. Pod rządami Otto von Bismarcka głównym celem polityki zagranicznej Niemiec było niedopuszczenie do tego, aby Francja stała się na tyle silna, aby zemścić się za porażkę w wojnie francusko-pruskiej (1870–1871) i spełnić swoje pragnienie odzyskania Alzacji i Lotaryngii. Niemcy sprzymierzyły się z Austro-Węgrami i Rosją w Lidze Trzech Cesarzy. Rosja i Austro-Węgry były jednak w konflikcie ze sobą w sprawie Bałkanów i wspieranego przez Rosję ruchu państwotwórczego, który groził rozbięciem wielonarodowej Austro-Węgier poprzez zjednoczenie Słowian. Panslawizm stał się większym zagrożeniem po traktacie z San Stefano (1878) tworzącym państwo bułgarskie. Kongres Berliński w 1878 roku rozbił Ligę Trzech Cesarzy. W 1879 roku Bismarck i Austro-Węgry utworzyły tajny Podwójny Sojusz. Niemcy i Austro-Węgry miały wspólne rozległe granice. Wiele regionów Austrii było niemieckojęzycznych i oba chciały się rozwijać; Austria miała szczególnie ambicje terytorialne na Bałkanach. Jednak Austria była słabnącym imperium, podczas gdy Niemcy były młode i ambitne. Niemcy wkrótce zdominowały sojusz. Włochy dołączyły do Podwójnego Sojuszu, tworząc

Trójprzymierze w 1882 r. Włochy były od czasu do czasu wrogiem Austrii, ponieważ pożyły tych samych ziem, ale Francja okupowała Tunezję w 1881 r. i blokowała ambicje Włoch dotyczące imperium afrykańskiego. Trójprzymierze złagodził różnice między Włochami a Austrią i dał Włochom obietnice pomocy w walce z francuską agresją. Obietnica Włoch pomocy w odpowiedzi na francuski atak pomogła Niemcom, których umowa z Austrią nie przewidywała wzajemnej pomocy. Traktat był tajny i tymczasowy. Sygnatariusze odnowili go w 1887 i 1903 r. W 1903 r. Włochy odwołały obietnicę pomocy Niemcom w walce z francuskim atakiem. W 1902 roku Francja potajemnie dała Włochom swobodę w Trypolisie (dzisiejsza Libia w Afryce Północnej), kończąc w ten sposób gniew Włoch na Francję. Włochy mogły wznowić rywalizację z Austrią na Adriatyku. W 1882 r. Serbia przystąpiła do traktatu z Austro-Węgrami. Rumunia dołączyła w 1883 roku. W rezultacie powstał potężny blok w Europie Środkowej. Tak potężna kombinacja wymagała przeciwwagi, a mocarstwa na peryferiach – Francja, Rosja i Wielka Brytania – zareagowały odpowiednio. Trójprzymierze upadło w 1914 r. na początku I wojny światowej, kiedy Włochy argumentowały, że Serbia nie dopuściła się agresji i odmówiły przyłączenia się do swoich partnerów w wojnie. Pozostałe mocarstwa sojuszu trzymały się razem przeciwko Potrójnej Entencie. Kiedy Niemcy odmówiły przedłużenia traktatu z Rosją, Rosja zwróciła się do Francji, która chciała sojusznika przeciwko zjednoczonej i wrogiej Europie Środkowej. Obaj podpisali porozumienie w 1891 r., porozumienie wojskowe w 1893 r. i francusko-rosyjski podwójny sojusz z 1894 r., upubliczniony w 1895 r. Niemcy pod rządami Wilhelma II agresywnie poszukiwały kolonii i budowały potężną flotę. W odpowiedzi tradycyjnie zdystansowana Wielka Brytania szukała sojuszników. Francja była tradycyjnym wrogiem i obecnym rywalem w Afryce. W 1898 r. ministrem spraw zagranicznych Francji został antyniemiecki Théophile Delcasse. W 1901 r. królem Wielkiej Brytanii został frankofil Edward VII. W 1904 roku Francja i Wielka Brytania podpisały Entente Cordiale, umowę o przyjaźni, ale nie o pomocy wojskowej. Po przegranej przez Rosję wojnie rosyjsko-japońskiej angielska rywalizacja z Rosją w Azji ostygła. Rosja dołączyła do Trójporozumienia w 1907 r. Europa była zatem podzielona i gotowa na wydarzenie, które wywołało poważną konfrontację.

Tunezja pod panowaniem francuskim

W 1881 roku francuskie siły ekspedycyjne zaatakowały Tunezję od strony Algierii i wzdłuż wybrzeża. Francuzi zmusili lokalnego rządzącego beya Muhammada al-Sadiqą do podpisania traktatu z Bardo, który zgodził się na francuską okupację Tunezji. Francja była zainteresowana kontrolowaniem Tunezji w celu ochrony wschodniej granicy z Algierią (już pod kontrolą francuską) i powstrzymania włoskiej ekspansji w Afryce Północnej. Podczas Kongresu Berlińskiego w 1878 r. Brytyjczycy i Niemcy zgodzili się na francuską kontrolę nad Tunezją. W międzyczasie Brytyjczycy rozszerzyli swoją imperialną kontrolę nad Egiptem w latach 1881–82. Minister-rezydent Paul Cambon zalegalizował stanowisko Francji Konwencją z Marsylii w 1883 r., na mocy której Tunezja stała się francuskim protektoratem. Choć stanowisko beja zostało utrzymane, Francuzi mianowali generała-rezydenta, który stał się prawdziwym władcą Tunezji. Wprowadzono francuski system prawny, a system monetarny oparto na franku francuskim. Powstała unia celna z Francją, a Francuzi sprawowali monopol na plantacje tytoniu. Tunezja została podzielona na strefy wojskowe i polityczne z kontrolerami cywilnymi. Rząd zezwolił imigrantom z Francji i Włoch na osiedlenie się w Tunezji, ale w odróżnieniu od sytuacji w Algierii, gdzie francuscy koloniści często otrzymywali bezpłatną ziemię, w Tunezji europejscy osadnicy musieli tę ziemię kupować. Do lat trzydziestych XX wieku imigranci włoscy przewyższali liczebnie osadników francuskich. Pod rządami Francuzów powiększono obszary upraw, zwłaszcza winnice do produkcji wina, substancji zabronionej większości muzułmańskiej ludności Tunezji. Francuz wspierał także rozwój przemysłu i wydobywania fosforanów, modernizując i rozbudowując porty i sieć kolejową. Edukacja opierała się na modelu francuskim, gdzie językiem podstawowym był francuski, a drugim język arabski. Szkoły zawodowe powstawały na poziomie podstawowym, lecz do szkół państwowych uczęszczał jedynie niewielki procent dzieci. Ogromne różnice w edukacji i możliwościach społecznych, jakie

zapewniali europejscy osadnicy, a rdzenna ludność tunezyjska, przyczyniły się do tego, że elity miejskie Tunezyjczyków próbowały odzyskać swoją tożsamość. Niektórzy opowiadali się za asymilacją zachodniej technologii i podejść politycznych oraz współpracą z francuskim reżimem. Inni opowiadali się za odrodzeniem islamskich tradycji i zwyczajów. Szejk Abd al-'Aziz al-Tha'alibi założył w 1895 roku gazetę, w której omawiano te idee. Al-Tha'alibi stał się jednym z czołowych przywódców pierwszego pokolenia tunezyjskich nacjonalistów. Nacjonalizm tunezyjski rozkwitł, gdy Tunezyjczycy stawiali opór francuskim rządóm. Pojawiła się także młoda, wykształcona elita tunezyjska z Sadiqiyya College, który powstał za rządów Khayra al-Dina w połowie XIX wieku; wielu absolwentów Sadiqiyya zostało przywódcami tunezyjskiego ruchu nacjonalistycznego w XX wieku.

Traktat o wzajemnej obronie USA-Japonia

Było to porozumienie między Stanami Zjednoczonymi a Japonią, zawarte w 1955 r., które umożliwiło Stanom Zjednoczonym utrzymanie głównej obecności w zakresie bezpieczeństwa w Japonii. Ze względu na zagrożenie komunistyczne podczas zimnej wojny japoński rząd Yoshidy Shigeru zgodził się na propozycję Stanów Zjednoczonych dotyczącą utworzenia w 1954 r. Sił Samoobrony (SDF) o skromnej liczebności 180 000 żołnierzy. Zezwalając rządowi japońskiemu na wyszkolenie dysponując skromnymi siłami obronnymi, konstytucja z 1947 r. została utrzymana w stanie nienaruszonym. Pierwotny traktat został zastąpiony w 1960 r. Traktatem o wzajemnej współpracy i bezpieczeństwie, co oznaczało znaczącą zmianę od sojuszu jednostronnego do bardziej zrównoważonych stosunków, opartych na wspólnej odpowiedzialności za obronę. W przypadku Japończyków traktat zapewniał zobowiązanie Stanów Zjednoczonych do obrony Japonii przed atakiem zbrojnym, a także wymagał od Stanów Zjednoczonych konsultacji z rządem Japonii w sprawie wykorzystania baz wojskowych na ich terytorium. Konieczne były konsultacje, aby zapewnić zatwierdzenie przez oba rządy wszelkich poważnych zmian w operacjach lub rozmieszczeniu sił USA. Administracji Eisenhowera traktat zapewnił większe zaangażowanie na rzecz stabilnego sojuszu wspierającego interesy USA w Azji Północno-Wschodniej. Stopniowo Japonia zaczęła brać większy udział w swojej obronie. W 1962 roku Japonia zaczęła pokrywać część kosztów amerykańskich instalacji wojskowych w Japonii. Stany Zjednoczone zwróciły Okinawę i wyspy Ryukyu pod kontrolę Japonii. Od połowy lat 70. siły amerykańskie w Japonii były stopniowo redukowane. Pod koniec lat 70. wdrożono nową serię porozumień mających na celu przeniesienie odpowiedzialności za ochronę określonych szlaków morskich na Japonię. Wraz ze swoimi rozszerzonymi zobowiązaniami Japonia przełamała dotychczasowy 1-procentowy limit wydatków na obronę i zaczęła kupować samoloty amerykańskiej produkcji. Upadek Związku Radzieckiego ponownie skupił się na sojuszu obronnym USA-Japonia i zmniejszył potrzebę dużej obecności wojskowej USA w północno-wschodniej Azji. Jednocześnie Japonia zaczęła odgrywać większą rolę międzynarodową. Jednak w 1991 roku rząd japoński był zmuszony odrzucić prośby o wysłanie żołnierzy do udziału w pierwszej wojnie w Zatoce Perskiej, uginając się przed parlamentarną opozycją. W następnym roku rząd japoński przyjął nową ustawę upoważniającą Japonię do udziału w operacjach pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych z udziałem kontyngentów wojsk japońskich. Rozszerzanie międzynarodowych zobowiązań Japonii zostało potwierdzone w 1996 r. Deklaracją Bezpieczeństwa Clintona i Hashimoto, w której Stany Zjednoczone zobowiązały się do utrzymania 100 000 żołnierzy w regionie zachodniego Pacyfiku, który obejmuje Japonię. W 1999 r. japoński parlament przyjął ustawę dotyczącą środków zapewniających pokój i bezpieczeństwo Japonii na obszarach otaczających Japonię. Zezwoliła na użycie siły na „tylnych obszarach” otaczających Japonię, częściowo w odpowiedzi na rozwój broni nuklearnej przez komunistyczną Koreę Północną. Po 2001 roku Japońskie Siły Samoobrony i Morskie Siły Obrony uczestniczyły w działaniach wojskowych pod dowództwem USA w Iraku i Afganistanie. Waszyngton zachęcał i wspierał japońskie wysiłki mające na celu przyczynienie się do wojny z terroryzmem.

Traktat o wzajemnej obronie między USA a Republiką Korei

Traktat o wzajemnej obronie między USA a Republiką Korei (ROK, Korea Południowa) został podpisany 1 października 1953 r. i wszedł w życie w 1954 r. Zobowiązywał on Stany Zjednoczone do obrony Republiki Korei przed przyszłymi atakami Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (KRLD, Korea Północna). Na początku 1953 r., gdy rozpoczęły się rozmowy o zawieszeniu broni w Korei, prezydent USA Dwight D. Eisenhower szukał sposobu, aby przekonać prezydenta Republiki Korei Syngmana Rhee do zaakceptowania rozejmu z KRLD. Rhee, który upierał się, że nie wystarczy rozejm poza wojskowym zjednoczeniem obu Korei, sprzeciwił się żądaniom Stanów Zjednoczonych podpisania przez niego zawieszenia broni z KRLD. Rhee stanowczo odrzucił wszelkie porozumienie, które pozwoliłoby Chińskiej Ludowej Armii Ochotniczej (chińskim komunistom) pozostać w Korei po zawieszeniu broni, ponieważ utrzymywał, że takie porozumienie byłoby równoznaczne z podpisaniem przez Koreę własnego wyroku śmierci. Pomimo zapewnień Eisenhowera, że Stany Zjednoczone zastosują wszelkie pokojowe środki zjednoczenia i ofert zawarcia paktu o wzajemnym bezpieczeństwie z Republiką Korei, Rhee zabiegał o traktat o wzajemnej obronie ze Stanami Zjednoczonymi jako warunek wstępny jakiegokolwiek zawieszenia broni. Jednostronne uwolnienie przez Rhee 25 000 jeńców wojennych z KRLD 25 czerwca 1953 r. skomplikowało negocjacje i zwiększyło presję na Stany Zjednoczone, aby skłonić przywódcę Republiki Korei do wyrażenia zgody na zawieszenie broni. W tym celu Eisenhower wysłał zastępcę sekretarza stanu Waltera Robinsona, aby zaproponował Rhee pakt o wzajemnym bezpieczeństwie i obiecał zachęty ekonomiczne w zamian za zgodę Rhee. Misja Robinsona zakończyła się sukcesem, a kiedy Rhee nie stanął na przeszkodzie zawieszeniu broni, które zostało podpisane 27 lipca 1953 r., oba kraje przystąpiły do łamania dwustronnego traktatu. 8 sierpnia 1953 roku Sekretarz Stanu John Foster Dulles rozpoczął negocjacje, których kulminacją był traktat składający się z sześciu artykułów, oparty na modelu istniejących traktatów między Stanami Zjednoczonymi a Filipinami oraz Stanami Zjednoczonymi a Australią i Nową Zelandią. Model Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego został odrzucony, gdyż dawałby prezydentowi władzę do uznania zewnętrznego ataku na Koreę jako atak na terytorium Ameryki. Chcąc ograniczyć swoje zaangażowanie i powstrzymać swojego sojusznika, Stany Zjednoczone zdefiniowały swoje obowiązki jako rozciągające się wyłącznie na terytorium pozostające pod kontrolą Republiki Korei w momencie podpisania traktatu lub później uznane za legalnie włączone do Republiki Korei. Podczas debat ratyfikacyjnych w Senacie USA do traktatu dodano wyjaśnienie stanowiska USA, że porozumienie o wzajemnej obronie rozciąga się wyłącznie na ataki sił zewnętrznych. Ratyfikowano go 26 stycznia 1954 r., a prezydent przyjął zalecenia Senatu 5 lutego 1954 r., pod warunkiem porozumienia w sprawie ograniczenia zobowiązań. Republika Korei zgodziła się na tę zmianę i traktat wszedł w życie podczas wymiany dokumentów ratyfikacyjnych w Waszyngtonie 17 listopada 1954 r. Traktat pozostaje w mocy, a siły amerykańskie nadal stacjonują w Republice Korei.

Traktat o wzajemnej obronie między USA a Tajwanem

Stany Zjednoczone i Republika Chińska (Tajwan) podpisały w 1954 r. traktat o wzajemnej obronie, w którym Stany Zjednoczone zapewnią ochronę Republiki Chińskiej w przypadku inwazji Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL). Traktat został zatwierdzony przez prezydenta USA Dwighta Eisenhowera i prezydenta Tajwanu Czang Kaj-szeka i został w pełni ratyfikowany przez odpowiednie ciała ustawodawcze. Traktat był produktem amerykańskiej polityki zimnej wojny. Stany Zjednoczone umyły ręce od wojny domowej w Chinach w 1948 r., ale zaniepokoiły się ekspansją komunizmu, gdy komunistyczna Korea Północna zaatakowała prozachodnią Koreę Południową w 1950 r. Stany Zjednoczone wysłały następnie Siódmą Flotę, aby patrolowała wody Cieśniny Tajwańskiej. We wrześniu 1954 r. ChRL zaatakowała Republikę Chińską. Warunki traktatu zobowiązywały rząd Stanów Zjednoczonych do rozmieszczenia sił lądowych, morskich i powietrznych na Tajwanie i wokół niego, zgodnie z potrzebami jego obrony. Traktat przewidywał również, że Republika Korei i Stany

Zjednoczone będą sobie wzajemnie pomagać w zwiększaniu swojej zdolności przeciwstawienia się zbrojnemu atakowi lub komunistycznym działaniom wywrotowym skierowanym przeciwko integralności terytorialnej któregokolwiek z krajów. Ponadto obie strony zgodziły się utrzymać pokój i bezpieczeństwo w regionie oraz powstrzymać się od użycia siły w jakikolwiek sposób niezgodny z ich zobowiązaniami wobec Organizacji Narodów Zjednoczonych. Po kryzysie z ChRL w 1954 r. Stany Zjednoczone zaniepokoiły się, że nacjonalistyczny rząd Tajwanu może użyć siły przeciwko kontynentowi. Mogłoby to prawdopodobnie obejmować wojska amerykańskie pomimo obronnego charakteru traktatu. Sekretarz stanu Stanów Zjednoczonych John Foster Dulles spotkał się z prezydentem Republiki Korei Ciang Kai-szekiem, aby nawoływać do powstrzymania się od ataków na ChRL. Do incydentu doszło w 1958 r., kiedy ChRL zestrzeliła podczas patrolu dwa nacjonalistyczne F-84. ChRL wznowiła także ataki na przybrzeżne wyspy latem 1958 r., wystawiając na próbę zaangażowanie Stanów Zjednoczonych w traktat. W odpowiedzi Stany Zjednoczone wysłały w regionie grupę bojową lotniskowców, w skład której wchodziły samoloty bojowe i transportowce. Siły nacjonalistyczne były bezpiecznie eskortowane przez swoje statki, aby zaopatrywać ich przybrzeżne wyspy. Zarówno Stany Zjednoczone, jak i Związek Radziecki nawoływały do pokojowego rozwiązania. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Stany Zjednoczone nadal sympatyzowały ze sprawą Republiki Korei, ale także działały, aby powstrzymać Republikę Chińską od działań, które mogłyby sprowokować ChRL. Począwszy od 1971 roku Stany Zjednoczone rozpoczęły negocjacje z ChRL. W 1972 roku prezydent Richard Nixon odwiedził Chiny. Wizyta zakończyła się Komunikatem Szanghajskim, w którym Chiny oświadczyły, że Tajwan jest częścią Chin i różnice należy rozwiązywać pokojowo. W 1978 r. Prezydent Jimmy Carter nawiązał formalne stosunki dyplomatyczne z ChRL, które weszły w życie w 1979 r., zrywając w ten sposób stosunki z Republiką Korei i kończąc Traktat o wzajemnej obronie między USA a Republiką Korei. Ustawa o stosunkach z Tajwanem, uchwalona przez Senat Stanów Zjednoczonych w 1979 r., zezwalała na nieoficjalne stosunki z Republiką Chińską, które przewidywały również sprzedaż broni przez USA do Republiki Korei.

Taisho

(1879–1926) cesarz Japonii

Cesarz Taisho, a właściwie Yoshihito, był cesarzem Japonii od 1912 do 1926 roku, 123. władcą japońskiej linii cesarskiej oraz synem-bohaterem Meiji i cesarskiej damy dworu Yanagiwary Naruko. Jego oficjalną matką została cesarzowa Shoken Haruko. W 1912 roku został cesarzem i przyjął imię Taisho. Trudno było naśladować ojca Taisho, cesarza Meiji. Meiji wprowadził gospodarkę Japonii do współczesnego świata, a w chwili jego śmierci Japonia była krajem uprzemysłowionym i światową potęgą. Jego charyzma i osiągnięcia sprawiły, że Meiji stał się osobą, którą trudno oddzielić od instytucji systemu imperialnego. Jego połączenie człowieczeństwa i bohaterstwa wzmocniło wiarę w cesarza jako żywe bóstwo. Z drugiej strony Taisho był chorowitym człowiekiem, którego wielu uważało za nie tego samego kalibru co Meiji. Oczekiwano, że będzie miał siłę i przenikliwość intelektualną, będzie podejmował szybkie, zdecydowane decyzje i stawiał Japonię ponad wszystko. Doradcy, intelektualiści i urzędnicy państwowi uważali, że Taisho nie ma żadnej z tych cech, i uważali go za gnuśnego i impulsywnego. Taisho brakowało wiedzy na temat strategii wojskowej i umiejętności negocjacyjnych. Panowanie Taisho oznaczało osiągnięcie powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn, upadek władzy monarchicznej i większe wolności. Historycy uważają okres po wojnie rosyjsko-japońskiej i zmianę imperialną w 1912 r. za początek demokracji Taisho, co oznacza powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn, rządy gabinetowe i politykę opartą na partiach, a nie na starszych klikach politycznych opartych na lennach. Po I wojnie światowej demokracja Taisho zaczęła oznaczać także napływ zachodniego stylu życia, indywidualizmu i produktów kulturowych. Ten napływ kultury zachodniej podważył pogląd, że państwo jest odpowiedzialne za definiowanie i egzekwowanie właściwego życia

moralnego. Jako dziecko Yoshihito cierpiał na zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych, które podobno towarzyszyło mu przez całe życie. Kiedy miał około 10 lat, jego stan zdrowia pogorszył się, a jego wyniki w nauce żałośnie ucierpiały. Sędziowie sądowi, którzy uznali jego ograniczenia, ostatecznie opracowali program składający się z trzech części nauki i siedmiu części wychowania fizycznego. Wycofał się ze szkoły, aby nie zniszczyć starannie skonstruowanego wizerunku instytucji, która nie pozwalała na ludzkie niepowodzenia. Pomimo tych niepowodzeń pokładano w nim duże nadzieje po objęciu tronu. Imię panujące Taisho oznacza „wielkie sprostowanie i reforma” i był zobowiązany do poprawiania, poprawiania i dostosowywania. W 1919 roku Japonia wzięła udział w konferencji pokojowej w Wersalu, która zakończyła I wojnę światową, jako jedna z wielkich potęg militarnych i przemysłowych świata. Brała udział w postępowaniu jako jedno z mocarstw Wielkiej Piątki. Japonia zdobyła także miejsce w Radzie Ligi Narodów. W 1921 roku Japonia, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja podpisały Traktat Czterech Władz w sprawie posiadłości wyspiarskich. Zgodzili się uznać status quo w regionie Pacyfiku. Japonia i Wielka Brytania również zgodziły się rozwiązać swój traktat sojuszniczy. Podpisał Traktat o rozbrojeniu marynarki wojennej pięciu mocarstw z 1922 r., który ustalił międzynarodowy współczynnik statków dla Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Japonii, Francji i Włoch. Ograniczało także rozmiar i uzbrojenie już zbudowanych lub będących w budowie okrętów wojennych. Chociaż stosunek 5:5:3:1,75:1,75 pozwolił USA i Wielkiej Brytanii na utworzenie większych flot, dał japońskiej flocie przewagę na Pacyfiku. Pierwotnie pięć krajów wraz z Belgią, Chinami, Holandią i Portugalią podpisało w 1922 r. Traktat Dziewięciu Mocy, aby zapobiec wojnie na Pacyfiku, zgadzając się szanować niepodległość Chin i nie ingerować w Chiny na arenie wewnętrznej. Japonia zgodziła się również na wycofanie swoich wojsk z Shantung (Shantung) w Chinach i ewakuację wojsk z Syberii. Najbardziej godną uwagi zmianą w okresie demokracji Taisho był rozwój partii politycznych i wzrost powszechnych praw wyborczych dla mężczyzn. Pomimo powstania partii politycznych demokracja Taisho pozostała wysoce elitarna i płytko zakorzeniona, co doprowadziło do ostatecznego upadku idei instytucji demokratycznych. Niezdolność umysłowa cesarza Taisho sprawiła, że w 1921 r. jego najstarszy syn, Hirohito, został mianowany regentem. Taisho zmarł w 1926 r.

Tanganika

Tanganika to nazwa stosowana do części Afryki Wschodniej przekazanej pod panowanie brytyjskie po I wojnie światowej. Terytorium to było częścią niemieckiej Afryki Wschodniej, która została zajęta przez Wielką Brytanię. Po II wojnie światowej Organizacja Narodów Zjednoczonych uczyniła Tanganikę terytorium powierniczym nadal podlegającym władzy brytyjskiej. Republika Tanganiki uzyskała niepodległość od Wielkiej Brytanii w 1961 r. i połączyła się z Zanzibarem w 1964 r., tworząc Tanzanię. Tanganika graniczyła z jeziorem Tanganika, od którego wzięła swoją nazwę, Oceanem Indyjskim, Jeziorem Wiktorii i wieloma krajami afrykańskimi. Tanganika była także domem dla najwyższego szczytu Afryki, Kilimandżaro. Ocean Indyjski wzdłuż wschodniego wybrzeża Tanganiki zapewniał porty, które okazały się niezwykle cenne dla wschodnioindyjskiego handlu przyprawami i handlu niewolnikami. Jednym z najważniejszych portów był port Zanzibaru, do którego przyjmowały statki z wielu krajów europejskich. W połowie XIX wieku nadmorskie miasta stały się ważnymi punktami wyjścia dla arabskich karawan handlowych udających się w głąb kraju. Uznając jego strategiczne znaczenie i biorąc udział w konferencji berlińskiej w 1885 r., ustalającej zasady, według których Europa będzie kolonizować Afrykę, Niemcy zaanektowały terytoria Tanganiki, Burundi i Rwandy jako Niemiecką Afrykę Wschodnią. Podczas I wojny światowej Wielka Brytania najechała i zajęła niemiecką kolonię. W 1914 roku Królewska Marynarka Wojenna przejęła port, a do 1916 roku Brytyjczycy rozprzestrzenili swoją obecność na całą kolonię. Niemieckim oporem wobec Brytyjczyków podczas I wojny światowej dowodził dowódca Paul Emil von Lettow-Vorbeck. Jego taktyka wojny partyzanckiej i kampanii spalonej ziemi pozostawiły terytorium w chaosie. Liga Narodów przekazała Wielkiej Brytanii władzę nad terytorium Tanganiki, a Belgii władzę nad rwandyjską i burundyjską częścią niemieckiej

Afryki Wschodniej. Biuro Kolonialne w Londynie mianowało generała Sir H. A. Byatta pierwszym administratorem generalnym w 1921 r. W 1922 r. Wielka Brytania zdelegalizowała niewolnictwo w Tanganice, praktykę tę kontynuowano pomimo wcześniejszych prób jej powstrzymania. Rządy pośrednie, które umieszczały rodzimych przywódców na wysokich stanowiskach, ale podlegali brytyjskiemu gubernatorowi, były polityką Wielkiej Brytanii w Afryce. Zwołano radę ustawodawczą, ale dopiero w 1926 r. miała ona znaczącą reprezentację afrykańską. Wielka Brytania dokonała znacznej poprawy gospodarczej na tym obszarze, budując szkoły i szpitale oraz otwierając dwie główne linie kolejowe w latach 1928–29. Stolicę utrzymano w Dar-es-Salaam. Stabilność gospodarcza Tanganiki była kontynuowana podczas rządów brytyjskich. Odkrycie diamentów przez Kanadyjczyka Johna Williamsona w 1940 roku i znaczenie plantacji kauczuku w Tanganice podczas II wojny światowej pomogło gospodarce. Wielka Brytania wyzbyła się wielu swoich kolonii i terytoriów w latach sześćdziesiątych XX wieku, a Tanganika uzyskała niepodległość w roku 1961.

Tojo Hideki

(1884–1948) premier Japonii

Ze swoją tysią głową w kształcie kuli i dużymi okularami Hideki Tojo był ostatecznym obrazem japońskiego militarysty zapisanego w ludzkiej postaci. Jednak dla wielu swoich kolegów w Japonii Hideki Tojo był mającym obsesję na punkcie szczegółów, porywczym urzędnikiem, który przewodził Japonii w jej największej i najkrwawszej wojnie, nie mając żadnej wizji strategicznej. Hideki Tojo urodził się 30 grudnia 1884 roku jako syn żołnierza zawodowego, który dosłużył się stopnia generała. Krótkowzrostny i krótko zbudowany młody Tojo wstąpił do szkoły wojskowej w wieku 15 lat i nie wykazywał żadnych wyjątkowych zdolności, z wyjątkiem jednej umożliwiającej natychmiastowe podjęcie ciężkiej pracy i chęć prowadzenia pojazdu. W 1904 roku nowo przyjęty do służby podporucznik Tojo został wysłany do Mandżurii, gdzie przybył zbyt późno, aby wziąć udział w bitwie w wojnie chińsko-japońskiej. Spędził dwa nudne lata w służbie garnizonowej w Mandżurii. W 1909 roku ożenił się z Katsu Ito, 19-letnią studentką żeńskiego college'u na Kiusiu, która posiadała wykształcenie. Byli parą miłosną. Mieli siedmioro dzieci. Tojo służył na stanowiskach sztabowych, w tym podczas japońskiej interwencji na Syberii, zanim został wysłany do Szwajcarii, a następnie do Niemiec jako radca wojskowy, gdzie podziwiał niemiecką wytrzymałość w obliczu porażki. W drodze do domu w 1922 roku Tojo przejechał przez Stany Zjednoczone i z tej krótkiej podróży wyciągnął inny wniosek: Amerykanom brakowało duchowej siły Japończyków. Gorący temperament i krótko ostrzyżone włosy Tojo powodowały, że był znany swoim kumplom jako Kamisori, czyli „Brzytwa”. Długo pracował nad dokumentacją. Zaciekły w dyscyplinie, pokazał łagodniejszą stronę, zapewniając swoim ludziom pieniądze, gdy przeszli na emeryturę do życia cywilnego. Tojo stale, jeśli nie spektakularnie, rósł w armii japońskiej. W 1933 roku został przydzielony do kierowania biurem spraw ogólnych Ministerstwa Wojny, jednostki public relations armii. W swoim przesłaniu powtórzył jego własne przekonania: Japonia, mając Rosję, Chiny i Stany Zjednoczone jako wrogów, musiała się mieć na baczności. Tojo otrzymał gwiazdę generała na początku 1935 r. Pod koniec 1935 r. otrzymał drugą gwiazdę i otrzymał dowództwo żandarmerii armii Kwantung, czyli Kempei Tai, odpowiedzialnej za prawo i porządek w marionetkowym państwie mandżurskim w Japonii, gdzie tłumił wewnętrzne i chińskie sprzeciw wobec rządów japońskich z bezwzględnością i skutecznością. Kiedy japońscy oficerowie podjęli próbę zamachu stanu w Tokio w lutym 1936 r., Tojo pozostał lojalny wobec rządu i działał szybko, wtrącając do więzień wielu oficerów i cywilów dysydentów. W 1937 Tojo został awansowany do stopnia generała porucznika i mianowany szefem sztabu Armii Kwantung. Kiedy Japończycy najechali Chiny, Tojo poprowadził wojska japońskie do wyprawy, która okrążyła Pekin (Peking) i zakończyła się zajęciem Mongolii Wewnętrznej. To był jedyny raz, kiedy dowodził oddziałami w bitwie. Następnie wrócił do Armii Kwantung, aby wzmocnić obronę Mandżurii przed inwazją sowiecką, której obawiała się Japonia.

Tojo został mianowany zastępcą ministra wojny. Japonia znalazła się teraz na ścieżce wojennej, wbijając krwawe pięści w głębi Chin, wysadzając miasta w powietrze, masakrując ludność cywilną i atakując amerykańskie i brytyjskie statki na rzece Jangcy (Jangcy).

MINISTER WOJNY

W 1940 roku, kiedy księżę Konoye został premierem, Tojo został mianowany ministrem wojny. We wrześniu tego roku rozkazał oddziałom japońskim wkroczyć do Indochin francuskich, następnie napisał nowe regulaminy dla armii, które podkreślały okrucieństwo Bushido, i dokonał czystek wśród oficerów armii probrytyjskich i amerykańskich, zastępując ich własnymi zwolennikami. Jak japońsko-amerykańskie negocjacje w sprawie pokoju na Pacyfiku upadły, podobnie rząd Konoye. Jako jedyny człowiek cieszący się lojalnością niezwykle ważnej armii i jedyny zdolny poprowadzić Japonię przez wojnę, którą planował rozpocząć przeciwko Stanom Zjednoczonym i Wielkiej Brytanii, Tojo został mianowany premierem 17 października 1941 roku. Jego pogarda dla Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii objawiły się atakiem na Pearl Harbor. Jako japoński przywódca wojenny Tojo przyjął wszystko na siebie, w najlepszym urzędniczym stylu. Mianował się także ministrem spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, edukacji, handlu, przemysłu i amunicji oraz szefem sztabu generalnego armii. Na zastępców mianował swoich kumpli z Armii Kwantung, zapewniając lojalność, jeśli nie skuteczność. Styl zarządzania Tojo kładł nacisk na szczegóły, notatki i formalności. Pod koniec każdego dnia sprzątał swoje biurko, pracował do późna, spał tylko cztery godziny i martwił się drobnymi szczegółami – nawet zaglądał do koszy na śmieci na ulicach Tokio, aby zobaczyć, jak przebiega racjonowanie żywności.

WYPRZEDZANIE RYWALI

Tojo spędził także dużo czasu walcząc ze swoimi osobistymi wrogami. Wielu z nich było jego własnym dziełem – oficerami i podwładnymi, którzy przynosili mu złe wieści. Wygnał potencjalnych rywali, takich jak generał porucznik Tomoyuki Yamashita, zdobywca Malajów, wysyłając go do Mandżurii. W miarę trwania wojny Tojo skoncentrował władzę w swoich rękach, przyznając duże kontrakty kumplom i polegając na swojej tajnej policji w celu utrzymania porządku i eliminowania dysydentów. Jednak pomimo całej swojej władzy Tojo nie był absolutnym dyktatorem, jakim był Adolf Hitler. W miarę jak Japonia ponosiła klęskę za porażką, jego pozycja stała się niepewna. Na początku 1944 r. więził prawicowych przeciwników. Jego dach zawalił się, gdy Stany Zjednoczone najechały Mariany, podbiły wyspy i pokonały Cesarską Marynarkę Wojenną w bitwie na Morzu Filipińskim. Tojo ukrywał tę wiadomość przed swoimi obywatelami, ale nie mógł ukryć jej przed kolegami z rządu. Saipan, który pojawił się po pierwszych nalotach B-29 na Japonię i zwycięstwie Wielkiej Brytanii pod Kohimą w Birmie, przesądził. Do przeciwników Tojo należeli teraz członkowie sztabu generalnego, admirałowie i cesarska Tajna Rada. Zmusili go do rezygnacji w lipcu 1944 r., zastępując go generałem Koiso Kuniakim, który pozostał zaangażowany w wojnę. Niezaproszony do służby w Tajnej Radzie Cesarskiej, Tojo wrócił do swojego domu. Wyłonił się z zapomnienia 28 lutego 1945 roku na prośbę cesarza, aby ocenić coraz bardziej ponurą sytuację militarną. Zgodnie z formą Tojo upierał się, że pomimo liczb szanse Japonii są większe niż 50–50. Wydarzenia pokazały, że się mylił. Po nieudanej próbie samobójczej Tojo jako jedyny szef rządu Osi stanął przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu w Tokio. 3 maja 1946 roku Tojo stanął przed trybunałem, zdeterminowany chronić cesarza przed jakąkolwiek winą za wojnę i odpierając oskarżenia o prowadzenie agresywnej wojny, torturowanie i złe traktowanie jeńców wojennych oraz mordowanie cywilów w 250-stronicowym zeznaniu, w którym obwiniano Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię za wojnę, twierdząc, że ataki na Chiny, Indochiny francuskie i Pearl Harbor były samoobroną i nie okazując skruchy za miliony zabitych i okaleczonych – a jedynie za przegraną wojnę. To była jego wina, nie cesarza. Tojo nie wezwał żadnych świadków.

Triangle Belt Company (1911)

Firma Triangle Belt Company, produkująca damskie bluzki bawełniane i lniane (znane na początku XX wieku jako szmizjerki), była miejscem najgorszego pożaru fabryki w Nowym Jorku, który miał miejsce w sobotę 25 marca 1911 roku. Firma zajmowała trzy najwyższe piętra 10-piętrowy budynek Asch Building przy Washington Square w Greenwich Village; jej siła robocza składała się z około 500 młodych szwaczek, głównie imigrantów żydowskich i włoskich w wieku od 13 do 23 lat, oraz mniej niż 100 mężczyzn. Było to miejsce udanego strajku Międzynarodowego Związku Pracowników Odzieży Damskiej (ILGWU) w 1909 i na początku 1910. Ogień wybuchł na ósmym piętrze około 16:45. i wkrótce stał się pożarem. Ponieważ drzwi i okna były zamknięte, aby uniemożliwić pracownikom wymknienie się lub kradzież, a konserwacja była niedbała, nową, rzekomo ognioodporną fabrykę zamieniono na piec. Większość pracowników z ósmego i dziesiątego piętra uciekła, ale na dziewiątym piętrze nie dało się otworzyć tylnych drzwi, które były zaryglowane. Kiedy zawaliły się tylne schody przeciwpożarowe, nie było drogi ewakuacyjnej. Wiele kobiet pozostało w budynku, aby sponać lub udusić się; inni skakali z dziewięciu pięter na śmierć z płonącymi ubraniami i włosami. Kompanie straży pożarnej, które zareagowały na pięć pożarów wywołanych alarmem, niewiele mogły zrobić, ponieważ ich drabiny i węże sięgały jedynie do szóstego piętra, a siatki zabezpieczające rozrywały się pod ciężarem trzech lub czterech kobiet na raz. W niecałe 15 minut zginęło 146 pracowników, prawie same kobiety. Pożar wywołał powszechne odrazę i wściekłość. Dzień po pożarze kostnicę odwiedziło ponad 100 000 osób. Właściciele firmy, którzy sami byli żydowskimi imigrantami, zostali postawieni przed sądem za nieumyślne spowodowanie śmierci i uniewinnieni, ale w 1914 roku sędzia nakazał im zapłacić 75 dolarów odszkodowania każdej z 23 rodzin, które wytoczyły przeciwko nim pozew cywilny. Pożar był także powodem wprowadzenia reform. W Nowym Jorku powołano Biuro Dochodzeń w sprawie Pożarów, które dało straży pożarnej uprawnienia do poprawy bezpieczeństwa w fabryce. Utworzono także Komitet Bezpieczeństwa, na którego czele stoi były sekretarz wojny Henry Stimson. Za namową Henry'ego Morgenthau stan Nowy Jork powołał Komisję Śledczą ds. Fabryki, na której czele stali Robert F. Wagner i Alfred E. Smith; jej sekretarzem była Frances Perkins (późniejsza sekretarz pracy Franklina D. Roosevelta), a pomagali jej śledczy z ILGWU. Do końca 1911 r. komisja zaproponowała nowe przepisy dotyczące bezpieczeństwa przeciwpożarowego, inspekcji fabryk oraz pracy kobiet i dzieci, z których osiem zostało uchwalonych. W 1913 r. prace komisji skłoniły legislaturę do przyjęcia 25 ustaw nakładających obowiązek ćwiczeń przeciwpożarowych, otwierania drzwi na zamek i na zewnątrz oraz inspekcji budynków. Przepisy te zwiększyły również ochronę kobiet i dzieci oraz ograniczyły praktykę pracy na akord. Pożar przyspieszył także wysiłki mające na celu zorganizowanie pracowników fabryk i zakładów produkcyjnych, zwłaszcza przez ILGWU.

Trocki, Leon

(1879–1940) Rosyjski rewolucjonista

Leon Trocki, a właściwie Lew Dawidowicz Bronstein, był głównym uczestnikiem rewolucji rosyjskiej 1917 r., która wyniosła bolszewików do władzy. Trocki urodził się na Ukrainie w żydowskiej rodzinie. Jego ojciec, choć niepiśmienny, stał się odnoszącym sukcesy rolnikiem i właścicielem ziemskim, co umożliwiło Trockiemu uczęszczanie do dobrej szkoły w Odessie. W 1896 został oddanym studentem marksizmu i wstąpił do Partii Socjaldemokratycznej. Za działalność polityczną został w 1898 zesłany na Syberię, gdzie przed ucieczką był cztery lata. Przyjął nazwisko swego strażnika, Trocki, wyrobił sobie pod tym nazwiskiem fałszywy paszport i wyjechał za granicę. Trocki dołączył do Władimira Lenina w Londynie i współpracował z rewolucyjnym czasopismem „Iskra”. Po podziale Partii Socjaldemokratycznej na frakcje mienszewików i bolszewików w 1903 r. Trocki początkowo przyłączył się do mienszewików. Po powrocie do Rosji w 1905 roku związał się z Radą Petersburską, jednak ponownie został aresztowany i zesłany na Syberię. Podczas tego wygnania wewnętrznego rozwinął swoją koncepcję rewolucji permanentnej, która argumentowała, że rewolucja komunistyczna

pochłonie świat, rozprzestrzeniając się z narodu na naród. Wierzył, że skoro w Rosji brakuje rozwiniętej kapitalistycznej sceny burżuazyjnej, może ona natychmiast bez przeszkód historycznych przejść do proletariackiego państwa rewolucyjnego. Syberia znów nie zdołała utrzymać Trockiego i uciekł do Wiednia. Pracował jako dziennikarz, w latach 1907-1914 był redaktorem „Prawdy”. Po wybuchu I wojny światowej przeniósł się do Szwajcarii, a później do Paryża, gdzie kontynuował swoją agitację aż do wydalenia z Francji. Następnie na początku 1917 roku udał się do Nowego Jorku i wraz z Nikołajem Bucharinem i Aleksandrą Kollontai pracował nad czasopismem „Nowy Mir” (Nowy Świat). Jednak obalenie Mikołaja II sprawiło, że prawdziwa rewolucja stała się możliwa. Trocki wrócił do Rosji w 1917 roku i przyłączył się do Lenina i bolszewików, stając się kluczowym elementem obalenia rządu mieńszewików-Kiereńskiego. Potem nastąpiła bolszewicka rewolucja październikowa pod przewodnictwem Lenina. W listopadzie 1917 Lenin mianował Trockiego komisarzem ludowym do spraw zagranicznych i był odpowiedzialny za negocjacje z państwami centralnymi upokarzającego traktatu pokojowego z Brześcia Litewskiego, który zakończył udział Rosji w I wojnie światowej. Następnie objął stanowisko komisarza wojny w 1918 r. i został poproszony o utworzenie Armii Czerwonej w celu obrony rewolucji. Bolszewicy stanęli w obliczu rozwijającej się wojny domowej, która groziła zakończeniem ich rządów, gdy grupa sił konserwatywnych próbowała obalić rewolucję październikową. Aby stawić opór, Trocki zbudował potężną siłę liczącą 3 miliony żołnierzy. Jego Armia Czerwona stoczyła brutalną wojnę na wielu frontach, kończąc ją pomyślnie, i zachowała rewolucję, aby umożliwić konsolidację władzy komunistycznej. To właśnie w tych latach Trocki spierał się w kwestiach politycznych zarówno z Józefem Stalinem, jak i Leninem. Jednak Trocki był potrzebny, a jego ostre stłumienie antypartyjnej rewolty w Kronsztadzie w 1921 r. sprowadziło go z powrotem do owczarni Lenina. Jednak stan zdrowia Lenina stale się pogarszał. Stalin przyjął więcej ról partyjnych. Udowodnił, że jest biegły w intrygach politycznych i manipulacji, a te atuty pomogły mu zostać sekretarzem generalnym partii w 1922 r. Lenin miał zastrzeżenia do Stalina, ale jego stan zdrowia sprawił, że był zbyt słaby, aby interweniować i uratować Związek Radziecki przed bolesną dyktaturą. Kiedy Lenin zmarł w 1924 r., władza przeszła w ręce triumwiratu Stalina, Lwa Kamieniewa (szwagra Trockiego) i Gregori Zinowjewa. Choć Armia Czerwona Trockiego zapewniła komunistom sukces, brak kontroli nad aparatem partyjnym i brak poparcia w triumwiracie pozwoliły Stalinowi na izolację. W ramach tego procesu w 1925 r. został zwolniony ze stanowiska komisarza wojny. Stalin przystąpił do centralizacji władzy w swoich rękach, a Trocki i pozostali członkowie triumwiratu stanowili dla niego zagrożenie. Kamieniew i Zinowjew zdali sobie sprawę z powagi sytuacji i teraz zwrócili się do Trockiego o współpracę, aby powstrzymać dojście Stalina do całkowitej władzy. Wysiłek ten nie powiódł się i Trocki został usunięty z Biura Politycznego w 1926 r., a ostatecznie z partii w 1927 r. Kamieniew i Zinowjew zostali rozstrzelani w 1936 r. Upadek Trockiego nie był całkowity, ponieważ Stalin nadal postrzegał go jako główne zagrożenie dla własnej władzy i w 1928 r. skazał go na wewnętrzne wygnanie do Kazachstanu. Następnie w 1929 r. został na stałe wygnany ze Związku Radzieckiego. Reputacja Trockiego jako rewolucjonisty utrudniała znalezienie schronienia. Początkowo udał się do Stambułu, następnie w 1933 r. do Francji i w 1935 r. do Norwegii. Stalin starał się oczyścić partię ze wszystkich rzeczywistych i wymagowanych wpływów Trockiego, co doprowadziło do wielkich procesów o zdradę stanu i czystek w latach 1936–38. W 1936 r. pod naciskiem rządu Związku Radzieckiego Trocki został ponownie zmuszony do ucieczki z Norwegii. Przeniósł się do Mexico City, gdzie miał wsparcie kilku wybitnych Meksykanów, w tym artysty Diego Rivery. W Meksyku Trocki kontynuował swój atak na wypaczenie rewolucyjnej dyktatury przez Stalina, a w 1938 wraz z innymi lewicowymi zwolennikami założył Czwartą Międzynarodówkę jako socjalistyczną opozycję wobec stalinizmu. Ponieważ pozostawał cierniem w boku Stalina, był postrzegany jako latarnia morska dla szpiegostwa. Dni Trockiego były wyraźnie policzone. 20 sierpnia 1940 roku został zamordowany przez Ramona Mercadera, który śmiertelnie ranił Trockiego uderzeniem w głowę szpikulcem do lodu. Mercader (1914–1978), hiszpański komunista, był podejrzanym stalinowskim agentem GPU, któremu udzieliła

wsparcia Komunistyczna Partia Meksyku. Odsiedział 20 lat za swoją zbrodnię, a po uwolnieniu mieszkał na Kubie, zanim przeniósł się do Związku Radzieckiego, gdzie stał się bohaterem. Rodzina Trockich, która pozostała w Związku Radzieckim, nie przeżyła paranoicznej zemsty Stalina. Trocki oskarżył Stalina o śmierć swoich córek i syna. Jego brat Aleksander, choć wyrzekł się Trockiego, został rozstrzelany w 1938 r., a jego siostra Olga, żona Kamieniewa, była świadkiem rozstrzelania swoich synów w 1936 r., a sama została zamordowana w 1941 r. Trocki stał się wpływową postacią XX wieku, a jego pozycja intelektualna i płodne pisma uczyniły go znaczącą postacią w kręgach rewolucyjnych. Pozostał symbolem wielu skrajnie lewicowych partii na Zachodzie, które znalazły się w opozycji zarówno do kapitalizmu, jak i sowieckiej odmiany komunizmu.

Trujillo, Rafael

(1891–1961) dyktator dominikański

Rafael Trujillo, jeden z najdłużej urzędujących dyktatorów w Ameryce Łacińskiej, rządził Republiką Dominikany od 1930 r. aż do swego zamachu w 1961 r. Przez część tego okresu był prezydentem kraju, a przez resztę był skutecznym dyktatorem narodu karaibskiego, rządząc poprzez starannie wybranych kandydatów na prezydenta. Rafael Leónidas Trujillo y Molina urodził się 24 października 1891 roku jako syn biednych rodziców z San Cristóbal na Dominikanie. W 1918 wstąpił do krajowej gwardii narodowej, szkolonej przez amerykańską piechotę morską. Stany Zjednoczone, które najechały dwa lata wcześniej, pozostawały pod okupacją kraju do 1924 r. Awansując do stopnia majora w 1924 r., Trujillo został szefem sztabu w 1928 r., obalając prezydenta Horacio Vásqueza w zamachu stanu w lutym 1930 r. W wyborach, które nastąpiły po zamachu stanu, Trujillo był głównym kandydatem. Trujillo objął urząd 16 sierpnia 1930 r., ustanawiając bezwzględny reżim dyktatorski, stosujący surowe represje wobec przeciwników politycznych. Po tym, jak huragan zniszczył stolicę, Santo Domingo, we wrześniu 1930 r. Trujillo przystąpił do jej odbudowy i przemianowano ją następnie na Ciudad Trujillo (miasto Trujillo). W latach trzydziestych XX wieku, kiedy wielu europejskich Żydów desperacko chciało opuścić Niemcy i inne kraje, Trujillo zachęcał Żydów do migracji do Republiki Dominikany. Pod koniec hiszpańskiej wojny domowej zezwolił także wielu Republikanom na migrację do Republiki Dominikany. Choć wiele osób wychwalało humanitaryzm reżimu, inni postrzegali go jako próbę zwiększenia „białej” populacji kraju kosztem czarnych. Z pewnością czarnoskórych pracowników zajmujących się trzciną cukrową na Haiti traktowano surowo. W 1937 r. wojska dominikańskie brały udział w masakrze od 15 000 do 20 000 z nich, w następstwie twierdzeń Trujillo, jakoby Haiti – które okupowało drugą połowę wyspy Hispaniola – wspierało wygnańców z Republiki Dominikany. Kiedy 16 sierpnia 1938 r. Trujillo ustąpił ze stanowiska prezydenta, prezydentem został przyjacielel Hacinto Peynado, a byłby prezydent pozostał głównodowodzącym armii. W lutym 1940 r. urząd objął Manuel de Jesús Troncoso, a 18 maja 1942 r. Trujillo powrócił na stanowisko prezydenta. 8 grudnia 1941 roku Republika Dominikany, wspierając Stany Zjednoczone, wypowiedziała wojnę Niemcom. Zaciekły antykomunizm Trujillo uczynił go po wojnie użytecznym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, a w 1955 r. ten kraj odwiedził wiceprezydent USA Richard Nixon. Chociaż Trujillo był brutalnym dyktatorem i skorumpowanym administratorem, pod jego rządami kraj prosperował. Mała klasa średnia na Dominikanie w zasadzie powstała za jego rządów. Starał się rządzić pozorami demokracji, choć jego Partido Dominicano pozostawiało bardzo mało miejsca dla opozycji na arenie politycznej. W wyborach Partido Dominicano była zwykle jedyną partią wystawiającą kandydatów. 16 maja 1952 r. Trujillo ustąpił ze stanowiska prezydenta, a jego następcą został jego młodszy brat Hector Bienvenido Trujillo y Molina. Rafael Trujillo nadal sprawował jednak realną władzę na Dominikanie. Nasiliła się presja na Trujillo w związku z łamaniem praw człowieka. 12 marca 1956 roku dr Jesús de Galíndez, Bask, który przeprowadził się do Republiki Dominikany, gdzie pracował dla rządu, został porwany w Nowym Jorku i zaginął. Napisał książkę zatytułowaną Wiek Trujillo, która miała zostać opublikowana. Uważano, że Galíndez został zabrany z

powrotem do Republiki Dominikany i tam stracony. Obwiniano za to Trujillo, a Organizacja Państw Amerykańskich nałożyła sankcje gospodarcze. 30 maja 1961 roku Rafael Trujillo został zamordowany, gdy ogień z karabinu maszynowego strawił jego samochód na autostradzie na południowo-zachodnich obrzeżach stolicy. Został uderzony pięć razy i zmarł na ulicy, gdy udało mu się wydostać z samochodu. Plotki wskazują na udział interesów USA w zabójstwie mającym na celu pozbycie się międzynarodowego pariasa, którego represje mogły doprowadzić do rewolucji komunistycznej, podobnie jak na pobliskiej Kubie. Spisek zorganizował Antonio de la Maza, brat pilota Octavio de la Maza, który został zamordowany w 1957 r. W następstwie zabójstwa Trujillo zginęło wielu członków rodziny, w tym generał J. T. Díaz, który rzekomo był jego pomysłodawcą. Ciało Trujillo przewieziono do Francji, gdzie pochowano go na cmentarzu Père Lachaise w Paryżu.

Truman, Harry S.

(1884–1972) prezydent USA

Harry S. Truman był 33. prezydentem (1945–53) Stanów Zjednoczonych w czasie, gdy na całym świecie miały miejsce doniosłe wydarzenia. II wojna światowa dobiegła końca, a na horyzoncie majaczyły inne wojny, podczas gdy widmo sowieckiego komunizmu prześladowało amerykańskich decydentów. Zadaniem Trumana było zajęcie się tymi kwestiami, próbując poprowadzić Stany Zjednoczone do roli wschodzącego superpotęgi. Truman urodził się 8 maja 1884 roku w Lamar w stanie Missouri jako najstarszy syn Jana i Marty Trumanów. Truman studiował prawo w Kansas City Law School, ale nie uzyskał dyplomu. Jego kariera polityczna rozpoczęła się w roku 1922, kiedy nawiązał współpracę z Thomasem Pendergastem, czołowym demokratą z Kansas City. Truman został wybrany na sędziego w hrabstwie Jackson w tym samym roku. W 1934 r. został senatorem Demokratów z Missouri i popierał większość polityki prezydenta Franklina D. Roosevelta (1882–1945). Truman zyskał sławę dzięki pracy w Komisji ds. Wydatków na Obronę, gdzie zdemaskował korupcję i spekulacje. Został wybrany na kandydata Demokratów na wiceprezydenta w 1944 r., a prezydentem został po śmierci Roosevelta 12 kwietnia 1945 r. Kiedy Truman objął urząd, II wojna światowa jeszcze się nie skończyła. Niemcy skapitulowały 7 maja 1945 r., ale wojna z Japonią na Pacyfiku trwała nadal, powodując coraz większe straty po obu stronach. Mimo to siły alianckie napierały dalej, wysyłając strategiczne bombardowania na japońskie miasta z wysuniętych baz na Pacyfiku. Truman spotkał się z brytyjskim premierem Clementem Attlee (1883–1967) i Józefem Stalinem (1879–1953) w Poczdamie w Berlinie od 17 lipca do 2 sierpnia 1945 r., aby nakreślić mapę świata po II wojnie światowej. Aby przyspieszyć zakończenie wojny, Truman zezwolił na użycie bomby atomowej na Japonię, w wyniku czego 6 i 9 sierpnia miasta Hiroszima i Nagasaki były świadkami niszczycielskiego oddziaływania broni nuklearnej. We wrześniu, 2., Japonia formalnie poddała się na pokładzie USS Missouri w porcie w Tokio. Zaraz po wojnie Truman był zmuszony przyjąć twarde stanowisko wobec międzynarodowego komunizmu, szczególnie w odniesieniu do wydarzeń w Iranie, Grecji i Turcji. W Iranie bogata w ropę prowincja Azerbejdżan była nagrodą wielce pożądaną przez Związek Radziecki; jego ruchy zostały sprawdzone przez Trumana. W tym samym czasie Truman wysłał amerykańskie statki na Morze Śródziemne, aby zapobiec sowieckiemu postępowi w Turcji. Grecja, znajdująca się na skraju przejęcia władzy przez komunistów po wycofaniu wojsk brytyjskich, była przedmiotem Doktryny Trumana wydanej 12 marca 1947 r. W ten sposób Truman ogłosił, że Stany Zjednoczone będą w dalszym ciągu „wspierać wolne narody”, co było twierdzeniem wsparte pakietem pomocy o wartości 400 milionów dolarów zarówno dla Turcji, jak i Grecji. Doktryna była dodatkowo wzmocniona przez amerykańskiego dyplomatę George'a F. Kennana (1904–2005) tezą Kennana, która wzywała do powstrzymania sowieckich projektów. Aby jeszcze bardziej zapobiec ekspansji ZSRR w Europie, Plan Marshalla, stworzony przez sekretarza stanu George'a C. Marshalla, zapewnił pomoc w wysokości 12 miliardów dolarów różnym krajom europejskim, mając na uwadze, że pomoc amerykańska może pomóc w zmniejszeniu wpływów ZSRR.

W odpowiedzi Związek Radziecki umocnił swoją władzę w Europie Wschodniej i stwierdził, że Stany Zjednoczone próbują podzielić świat na dwa bloki, jeszcze bardziej zaostrzając zimnowojenną rywalizację między obydwojoma supermocarstwami. W domu Truman miał do czynienia z masą rekonstrukcją gospodarki amerykańskiej po II wojnie światowej. Przejście do gospodarki czasu pokoju było nękanie wieloma problemami, w tym inflacją, niedoborem towarów konsumpcyjnych i problemami na rynku pracy. Wysiłki mające na celu powstrzymanie wcześniejszego kryzysu spotkały się obecnie z ostrą krytyką, ponieważ zarówno Republikanie, jak i konserwatywni Demokraci nie widzieli już potrzeby angażowania się rządu w amerykańską gospodarkę. W odpowiedzi Truman 6 września 1945 r. przedstawił Kongresowi Fair Deal. Plan ten wzywał do zwiększenia bezpieczeństwa, pełne zatrudnienie, projekty mieszkań publicznych, likwidacja slumsów, stała ustawa o uczciwych praktykach zatrudnienia i projekty robót publicznych. Nie spotkało się to z aprobatą Kongresu, a znaczna część planu została wyeliminowana lub zmniejszona. Program Trumana napotkał dalsze problemy, gdy w wyborach śródokresowych Partia Republikańska zdobyła kontrolę zarówno w Izbie Reprezentantów, jak i Senacie. Nowemu Kongresowi Republikanów nie udało się uchwalić propozycji projektów dotyczących edukacji, zabezpieczenia społecznego, płacy minimalnej i energetyki. Zamiast tego Kongres uchwalił ustawę o stosunkach pracy z zarządzaniem z 1947 r. (znaną również jako ustawa Tafta-Hartleya), która ograniczała działalność związkową i usuwała pewne ograniczenia nałożone na pracodawców. Truman nie podpisał ustawy. Wydawało się, że prezydent nie wygra drugiej kadencji, ale zyskał przychylność związków zawodowych, Afroamerykanów, mieszkańców miast i nie tylko. Zainicjował ustawę o prawach obywatelskich w lutym 1948 r. Truman na mocy zarządzenia wykonawczego zintegrował także siły zbrojne rasowo. Partia Demokratyczna była podzielona, a Truman z dużym trudem zdobył nominację naprzeciw kandydata Partii Republikańskiej Thomasa E. Deweya (1902–1971). Truman przypuścił zaciekły atak na Republikanów i poprowadził energiczną kampanię. Niewiele spodziewało się jego zwycięstwa, a on udowodnił, że przewidywania ekspertów politycznych były błędne.

Druga kadencja

Podczas swojej drugiej kadencji Truman stanął w obliczu poważnego kryzysu w sprawach wewnętrznych i zewnętrznych. Po raz kolejny zaprezentowano Fair Deal. 81. Kongres również nie był zgodny z jego programem reform. Jednak prezydent odniósł zwycięstwa, podnosząc płacę minimalną z 40 do 75 centów, uchwalając ustawę o mieszkalnictwie narodowym z 1949 r. nakazującą budowę domów dla ludzi o niskich dochodach i ustanawiając Komisję Praw Obywatelskich w 1948 r. Truman nie mógł wdrożyć wielu ze swoich ulubionych programów, takich jak jako ograniczenie dyskryminacji w zatrudnianiu ze względu na sprzeciw niektórych południowych Demokratów. Druga kadencja Trumana była świadkiem antykomunistycznej histerii, która ogarnęła naród. Prezydentowi zarzucono łagodność wobec komunizmu. Osoby z branży filmowej, intelektualiści, liberalni Demokraci i naukowcy zostali objęci śledztwem z powodu podejrzeń o komunizm lub sympatię dla komunistów. Kontrolowana przez Republikanów Komisja Izby Reprezentantów ds. Działalności Antyamerykańskiej (HUAC) prowadziła dochodzenia w sprawie osób postawionych błahymi zarzutami. Dyplomata Alger Hiss został oskarżony o szpiegostwo. Truman uruchomił Program Lojalności Federalnej mający na celu zbadanie lojalności pracowników federalnych. Kongres uchwalił ustawę o bezpieczeństwie wewnętrznym McCarrana w 1950 r., która zabraniała komunistom pracy w zakładach obronnych, a rejestracja organizacji komunistycznych stała się obowiązkowa. J. Edgar Hoover (1895–1972), dyrektor Federalnego Biura Śledczego (FBI) oraz Republikański senator Joseph McCarthy przeprowadził krucjatę antykomunistyczną, wszczynając postępowania przeciwko rzekomym radykałom i sympatykom komunistów.

POLITYKA ZAGRANICZNA

Truman uznał państwo Izrael w 1948 r., które w okresie zimnej wojny pozostało sojusznikiem Stanów Zjednoczonych. Tworzenie sojuszy wojskowych było kolejnym sposobem wzmocnienia obrony Europy Zachodniej przed jakąkolwiek przyszłą inwazją sowiecką, a Stany Zjednoczone zainicjowały Organizację Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) w kwietniu 1949 r. Artykuł 5 traktatu stanowił, że atak na jednego oznacza atak na wszystkich. Tymczasem Mao Zedong (Mao Tse-tung) proklamował Chińską Republikę Ludową 1 października 1949 r. Polityka powstrzymywania Trumana nie okazała się tam skuteczna, a międzynarodowy komunizm rozszerzył się wraz z włączeniem najludniejszego narodu świata. Związek Radziecki i Chiny podpisały formalny traktat 14 lutego 1950 r., cementując swoją przyjaźń. Dla Trumana zadaniem było powstrzymanie dalszego marszu komunizmu. W Indochinach toczyła się nacjonalistyczno-komunistyczna bitwa przeciwko francuskiemu kolonializmowi podczas pierwszej wojny indochińskiej (1946–1954) pod przewodnictwem Ho Chi Minha. To Stany Zjednoczone wsparły 40 procent budżetu wojskowego Francji podczas wojny i w 1950 r. uznały niekomunistyczne państwo stowarzyszone Wietnam Południowy. Podczas wojny koreańskiej świat był na krawędzi wojny globalnej. Truman stanął w obliczu poważnego kryzysu, gdy komunistyczna Korea Północna przekroczyła 38 równoleżnik i najechała Koreę Południową. Truman nakazał Siódmej Flocie wkroczyć w cieśniny między Chinami a Tajwanem. Operacją armii ONZ, składającą się w 90% z sił amerykańskich i południowokoreańskich, dowodził generał Douglas MacArthur. W listopadzie wtrącili się Chińczycy, a MacArthur opowiadał się za inwazją na Chiny kontynentalne. Został zwolniony ze stanowiska w obliczu wielu protestów społecznych, a generał Matthew Ridgway (1895–1993) odzyskał południowokoreańską stolicę Seul z rąk sił chińsko-północnokoreańskich. Wojna przeciągnęła się do lipca 1953 r. Popularność Trumana zmalała i w 1952 r. zdecydował się nie ubiegać o reelekcję. Po opuszczeniu Waszyngtonu spędzał czas w Missouri, pisząc wspomnienia i przemawiając na spotkaniach. Zmarł 26 grudnia 1972 roku w wyniku powikłań zdrowotnych.

Tunezja

Francja kontrolowała Tunezję od 1881 r., ale w przeciwieństwie do Algierii utrzymała lokalnego władcę Beya Muhammada al-Sadiqą, który oficjalnie nadal rządził. Pod koniec XIX wieku zamożni Tunezyjczycy z miast szukali już większej równości pod rządami francuskiego reżimu. Liderem tej grupy został Abdul Aziz al-Tha'alibi, z których wielu było absolwentami elitarnego Sadiqiyya College. Przed I wojną światową Francja ogłosiła stan wojenny w Tunezji. Po wojnie al-Tha'alibi wziął udział w konferencji pokojowej w Paryżu, ale nie udało mu się uzyskać międzynarodowego poparcia dla niepodległości Tunezji. Chociaż niektórzy Francuzi i Włosi osiedlili się w Tunezji, ich liczba była znacznie mniejsza niż w Algierii. Większość kolonistów żyła w miastach, a nie na wiejskich obszarach rolniczych, więc miały znacznie mniejszy wpływ na większość rdzennej ludności niż w Algierii, gdzie wielu kolonistów zajmowało się rolnictwem. Również Tunezja, w przeciwieństwie do Algierii, nie była uważana za integralną część Francji. W Tunezji Francuzi ustanowili formę wspólnej suwerenności, podobnie jak Wielka Brytania miała w Egipcie. Nacjonalizm narastał w latach międzywojennych, a w latach dwudziestych XX wieku utworzono tunezyjski związek pracowników, Confédération Générale des Travailleurs Tunisiens (CGTT). Pojawiła się także konkurencyjna partia polityczna, Neo-Destour; jej przywódca Habib Bourguiba, absolwent Sadiqiyya i francuskiej szkoły prawniczej, był członkiem starszej Partii Destour. Neo-Destour z Bourguiby przyciągnął młodszych członków. Bourguiba uznała, że Tunezyjczycy nie będą wystarczająco silni, aby zbrojnie wyprzeć Francuzów, i opowiadała się za stopniowym podejściem. Jednak Francuzi uwięzili Bourguibę za jego działalność nacjonalistyczną. Tunezja była głównym polem bitwy podczas II wojny światowej. Po tym, jak Francja kontynentalna padła ofiarą niemieckiej inwazji, pro-osiowy francuski rząd Vichy nadal rządził Afryką Północną, a w 1942 r. zarówno wojska alianckie, jak i niemieckie wylądowały w Tunezji. Zarówno Bej, jak i Partia Neo-Destour pod przywództwem Bourguiby przyjęły stanowisko proalianckie w nadziei na uzyskanie niepodległości po zakończeniu wojny. Kiedy wiosną 1943 r. władzę przejęli Wolni Francuzi, deportowali

beja. Bourguiba uciekł, aby zebrać poparcie dla sprawy nacjonalistycznej. Po wojnie Francja, ku przerażeniu kolonistów, wprowadziła pewne reformy, ale przyznała Tunezji niepodległość dopiero w 1956 roku.

Traktat anglo-japoński

Traktat anglo-japoński został podpisany pomiędzy lordem Lansdowne (1845–1927), brytyjskim ministrem spraw zagranicznych, a Hayashi Tadasu (1850–1913), ministrem Japonii, 30 stycznia 1902 r. w Londynie w celu utworzenia sojuszu, który miał trwać pięć lat. Jej warunki zapewniły Japonii równe partnerstwo z wielką potęgą świata zachodniego. Celem tego pierwszego porozumienia wojskowego była stabilizacja i pokój w północno-wschodniej Azji. Ze strony Japonii miała ona zapobiegać rosyjskiemu ekspansjonizmowi w północno-wschodniej Azji, a ze strony Wielkiej Brytanii chronić brytyjskie interesy i handel w Chinach. Japonia poczuła się bezbronna ze względu na wpływy Rosji w Mandżurii i zainteresowanie Koreą. Traktat anglo-japoński pozwolił Japonii stać się potężniejszym graczem w światowej dyplomacji i negocjacjach z Rosją. Pozwoliło to Japonii przystąpić do wojny z Rosją w lutym 1904 roku i poprosić Wielką Brytanię o wsparcie finansowe. Wojna rosyjsko-japońska (1904–1905) zadziwiła świat sukcesem Japonii. Położyło kres zagrożeniu ze strony Rosji i pomogło Wielkiej Brytanii odegrać większą rolę w Europie. Rewizja traktatu anglo-japońskiego została podpisana 12 sierpnia 1905 roku pomiędzy Lansdowne i Hayashi w rezydencji Lansdowne'a. Nowe warunki obejmowały rozszerzenie obszaru objętego sojuszem o Indie, uznanie przez Wielką Brytanię prawa Japonii do kontrolowania Korei oraz uznanie przez Japonię prawa Wielkiej Brytanii do ochrony jej posiadłości w Indiach. Przewidywała także, że w przypadku niesprowokowanego ataku każda ze stron przyjdzie z pomocą sojusznikowi. Sojusz miałby obowiązywać przez następne 10 lat. Nowe warunki pokazały, że Japonia zwiększyła swój status w społeczeństwie międzynarodowym po wygraniu wojny z Rosją. Trzecie porozumienie o sojuszu anglo-japońskim zostało wynegocjowane w 1911 r., po aneksji Korei przez Japonię. Istotne zmiany dotyczyły skreślenia artykułów odnoszących się do Korei i Indii oraz przedłużenia sojuszu na kolejne 10 lat. Druga rewizja uwzględniła aneksję Korei przez Japonię, ale także, na prośbę Wielkiej Brytanii, wykluczyła Stany Zjednoczone z regionu. Sojusz umożliwił Japonii udział w I wojnie światowej jako sojusznik brytyjski. Wraz z wybuchem I wojny światowej latem 1914 roku i zmianami politycznymi w Chinach stosunki anglo-japońskie weszły w nową erę. Nowa sytuacja na Dalekim Wschodzie zaowocowała zacieśnieniem relacji między Stanami Zjednoczonymi a Chinami. Wraz z wybuchem rewolucji rosyjskiej i wojny domowej w 1917 r., udziałem Stanów Zjednoczonych w wojnie, a później publikacją Czternastu punktów prezydenta Woodrowa Wilsona dotyczących zakończenia wojny, położono podwaliny pod nowe stosunki narodowe. Te nowe okoliczności przyniosły zmiany w stosunkach anglo-japońskich po I wojnie światowej. Wielka Brytania nie obawiała się już rosyjskiej ekspansji w Chinach i nawiązała bliskie stosunki ze Stanami Zjednoczonymi. Stany Zjednoczone zaczęły także postrzegać Japonię jako konkurenta w Azji Wschodniej. Problemy Chin wpływały także na politykę międzynarodową. W rezultacie Stany Zjednoczone zdecydowały się na zwołanie konferencji, której celem było zapobieżenie ekspansji w Chinach. Na konferencji waszyngtońskiej (1921–1922) współpraca anglo-amerykańska w Azji pozwoliła Stanom Zjednoczonym zmusić Japonię do przystąpienia do zakończenia sojuszu anglo-japońskiego. Oficjalne rozwiązanie sojuszu nastąpiło 17 sierpnia 1923 r.

Traktat laterański (1929)

W latach 1924–1926 włoski przywódca faszystowski Benito Mussolini umocnił swoją władzę, aż uzyskał dyktatorską kontrolę nad narodem włoskim i został formalnie wyznaczony na przywódcę II Duce. Już nie musiał Mussolini odpowiadać przed parlamentem; jedynie monarcha Wiktor Emanuel III mógł go zwolnić ze stanowiska. Gdy Mussolini został dyktatorem, skupił się na kwestiach społecznych. W ramach tego procesu rozpoczął rozmowy ze Stolicą Apostolską, podmiotem politycznym papieżstwa i

Watykanem, w celu poprawy stosunków między obiema stronami. Wsparcie papieża było niezwykle ważne dla dalszej dominacji Mussoliniego nad narodem włoskim. Jednakże papież pozostawał oddalony od bezpośredniego wsparcia dla rządu włoskiego po konfiskacie bez odszkodowania na rzecz Państwa Kościelnego w procesie zjednoczenia Włoch. To wyobcowanie miało poważny wpływ na stosunki papieża z rządem włoskim i spowodowało, że w 1874 r. papież wezwał wszystkich katolików do bojkotu procesu politycznego i odmowy udziału w wyborach lub wstąpienia do partii politycznych. Sytuacja ta trwała do końca I wojny światowej, kiedy to papież uchylił wcześniejszy dekret. Watykan nadal sprawował ogromną władzę, zarówno rzeczywistą, jak i symboliczną. Dlatego w sierpniu 1926 r. Mussolini rozpoczął dialog między państwem a kościołem, aby wzmocnić swoją władzę i, z punktu widzenia Watykanu, zachować część swojej władzy. Dialog ten był w dużej mierze spowodowany utworzeniem Opery Nazional Balilla (ONB), faszystowskiej organizacji młodzieżowej, i jej działaniami mającymi na celu wyeliminowanie wszystkich innych organizacji i działań młodzieżowych we Włoszech, w tym prowadzonych przez Kościół. Kościół z niepokojem patrzył na te wydarzenia, ponieważ miały one na celu zmniejszenie jego roli w kształtowaniu charakteru młodzieży. Chociaż rząd oficjalnie rozwiązał katolickie organizacje skautów w 1927 r., Kościół w ramach większego Traktatu laterańskiego zapewnił kontynuację katolickich grup młodzieżowych. Pod naciskiem ONB na początku lat trzydziestych Mussolini bawił się rozwiązaniem tych grup młodzieżowych, które w coraz większym stopniu postrzegano jako alternatywne źródło władzy i indoktrynacji. Zdecydował się jednak nie podjąć tego kroku, co stanowiłoby naruszenie warunków Traktatu laterańskiego. 11 lutego 1929 roku Mussolini w imieniu króla Wiktora Emanuela III i kardynał Pietro Gasparri w imieniu papieża Piusa XI i Watykanu podpisali Traktat laterański, który zakończył 60 lat sporu między Włochami a Watykanem. Dokument ten został podzielony na trzy główne części: traktat pojednawczy, konwencję finansową i konkordat. Traktat pojednawczy zasadniczo ustanowił oficjalne stosunki dyplomatyczne między Watykanem a Włochami i potwierdził katolicyzm jako „religię państwową”. Konwencja finansowa przewidywała, że państwo włoskie zapłaci Watykanowi kwotę 750 milionów lirów w gotówce oraz 5% skonsolidowanych obligacji na okaziciela o wartości 1 biliona lirów w celu zrekomensowania Stolicy Apostolskiej utraty ziem w 1870 r. Płatność ta zostanie dokonana w całości do 30 czerwca 1929 r. i nie podlegałaby żadnym cłom ani podatkom. Konkordat nadał Watykanowi władzę nad nauczaniem religii w szkołach publicznych, zarówno na poziomie podstawowym, jak i średnim (prowadzonym przez księży); rozszerzona kontrola papieska nad prawami małżeńskimi i testamentami; ponownie podkreśliło suwerenność Stolicy Apostolskiej nad jej majątkiem, członkami kościelnymi i seminarzystami oraz jej przesłaniem; i zachował jako jedyną organizację Akcję Katolicką, będącą filią Watykanu, niezależną organizacją pozostawioną w faszystowskich Włoszech. Traktat laterański jako całość zapewniał korzyści każdej ze stron. Dla Mussoliniego pojednanie z Kościołem przyniosło jego rządowi dalszą stabilność wewnętrzną, gdyż poszerzyło bazę poparcia państwa eliminując rozłam, który utrzymywał się przez sześć dekad. Jeśli chodzi o większy, międzynarodowy wpływ, traktat wywyższył Mussoliniego, a tym samym jego styl rządzenia w oczach świata, i zapewnił obu stronom dodatkową legitymizację. Zdaniem Watykanu jego władza nad kluczowymi instytucjami społecznymi, takimi jak małżeństwo i edukacja, została rozszerzona i potwierdzona. Jej warunki zostały włączone do powojennej konstytucji i obowiązywały do 1985 roku.

Traktat z San Remo (1920)

Traktat z San Remo został podpisany na konferencji w San Remo w kwietniu 1920 r. po I wojnie światowej. Traktat wersalski z 1919 r. zakończył I wojnę światową, ale nie rozwiązał wielu skomplikowanych kwestii związanych z zakończeniem działań wojennych. Konferencja w San Remo, która odbyła się w kwietniu 1920 r., była jedną z kilku konferencji, którym zlecono zajęcie się nierozwiązanymi kwestiami powojennymi. Najbardziej palącym problemem, przed którym stanęły mocarstwa alianckie na konferencji, był rozpad Imperium Osmańskiego. Chociaż Traktat Wersalski

uznał niepodległość Mezopotamii, Syrii i Palestyny, byłych terytoriów osmańskich i stworzył system mandatów Ligi Narodów, nie przyznał obowiązkowych uprawnień kontrolnych. Opierając się na ideałach Woodrowa Wilsona, system mandatów sklasyfikował te dawne terytoria według przybliżonego czasu, jakiego według mocarstw alianckich potrzebowało każde z nich na osiągnięcie niezależnej państwowości. Traktat z San Remo wyznaczył kraje sojusznicze jako mocarstwa obowiązkowe do wspierania terytoriów w inicjatywach politycznych, gospodarczych i budowania narodu. Gdy kraj byłby w stanie samodzielnie rządzić, władza obowiązkowa wycofałaby się z kraju, ale w praktyce władza obowiązkowa utrzymywała kontrolę nad terytoriami do czasu, gdy okoliczności zmusiły ją do opuszczenia. Francji przyznano mandaty dla Syrii i Libanu. Wielkiej Brytanii przydzielono mandaty dla Iraku (Mezopotamii) i Palestyny. Jedno z najważniejszych postanowień Traktatu z San Remo dotyczyło mandatu palestyńskiego. Światowa Organizacja Syjonistyczna, założona przez Teodora Herzla w 1897 r. w celu organizowania Żydów na całym świecie, chciała państwa żydowskiego ze stolicą w Jerozolimie. Z drugiej strony szarif Husajn, potomek proroka Mahometa, pragnął autonomicznego państwa arabskiego. Podczas wojny Wielka Brytania wciągnęła się w kilka tajnych, choć sprzecznych porozumień z rywalizującymi stronami. W 1915 roku Henry McMahon, wysoki komisarz Wielkiej Brytanii w Kairze, zgodził się poprzeć arabską niepodległość, jeśli Sharif Husajn pomoże sprawie aliantów, prowadząc arabskiej rewolcie przeciwko Turkom. Natomiast Deklaracja Balfoura z 1917 r. deklarowała poparcie Wielkiej Brytanii dla ustanowienia narodowego domu dla narodu żydowskiego w Palestynie. Wbrew protestom Arabów Traktat z San Remo wyraźnie włączył Deklarację Balfoura do mandatu palestyńskiego, przypisując władzę obowiązkową odpowiedzialność za wykonanie deklaracji. Chociaż nie określała utworzenia Palestyny jako państwa żydowskiego i miała na celu zagwarantowanie praw obywatelskich i religijnych ludności nieżydowskiej, deklaracja i sam mandat palestyński pokazały sympatię brytyjskiego premiera Davida Lloyd George'a do pragnień syjonistycznych dla państwowości. Brytyjska kontrola nad Palestyną trwała do 1948 r., kiedy to Wielka Brytania jednostronnie wypowiedziała mandat i wycofała swoje wojska z Palestyny, a Izrael ogłosił państwowość, co doprowadziło do pierwszej wojny arabsko-izraelskiej.

Traktat z Kioto

Celem Traktatu z Kioto, znanego również jako Protokół z Kioto, jest ograniczenie globalnego ocieplenia poprzez redukcję emisji gazów cieplarnianych. Kraje, które ratyfikują Traktat z Kioto, zgadzają się zmniejszyć do 2012 r. emisję gazów cieplarnianych o 5 procent w porównaniu z poziomem z 1990 r. Traktat został po raz pierwszy zaproponowany w 1997 r. Traktat z Kioto wszedł w życie 16 lutego 2005 r., po ratyfikacji przez Rosję wymóg, aby traktat był ratyfikowany przez kraje odpowiedzialne za co najmniej 55 procent światowych emisji dwutlenku węgla. Według stanu na wrzesień 2005 r. traktat podpisało 156 krajów reprezentujących ponad 61 procent światowych emisji gazów cieplarnianych; godnymi uwagi wyjątkami były Stany Zjednoczone i Australia. Kraje rozwijające się, takie jak Chiny i Rosja, są zwolnione z wymogu redukcji emisji gazów cieplarnianych. Gazy cieplarniane przyczyniają się do globalnego ocieplenia poprzez tzw. „efekt cieplarniany”. Analogia odnosi się do szklarni wykorzystywanej w ogrodnictwie, w której promienie słoneczne mogą przenikać przez szklane ściany i sufit i ogrzewać powietrze w szklarni, a ogrzane powietrze nie może opuścić szklarni przez te same szklane ściany i sufit. W przypadku Ziemi planeta jest ogrzewana przez promieniowanie słoneczne, które może przeniknąć przez ziemską atmosferę, ale część promieniowania odbitego od Ziemi nie może uciec z powrotem przez atmosferę ze względu na różną długość fali. Naukowcy szacują, że gdyby nie efekt cieplarniany, średnia temperatura powierzchni Ziemi wyniosłaby -18°C . Traktat z Kioto pozwala narodom na angażowanie się w handel uprawnieniami do emisji dwutlenku węgla. Oznacza to, że sygnatariusz może zwiększyć swoją emisję dwutlenku węgla i zachować zgodność, kupując „kredyty” od krajów, które zmniejszyły swoje emisje. Kraje mogą również kwalifikować się do kredytów, angażując się w programy czystej energii oraz wspierając lasy i inne systemy naturalne zwane

„pochłaniaczami dwutlenku węgla”, ponieważ usuwają dwutlenek węgla ze środowiska. Obecne obawy związane z gazami cieplarnianymi wynikają z rosnącej ilości tych gazów oraz roli, jaką, jak się uważa, odgrywają w globalnym ociepleniu, czyli wzroście średniej temperatury powierzchni Ziemi i atmosfery. Panuje zgodna opinia naukowa, że od końca XIX wieku temperatura na świecie wzrosła o 0,4–0,8°C, a przyczyną większości tych zmian jest działalność człowieka. Naukowcy popierający hipotezę globalnego ocieplenia przewidują, że wzrost temperatury będzie się nadal nasilał wraz ze wzrostem rozwoju przemysłu i wynikającym z tego wzrostem emisji gazów cieplarnianych. Przewidywane skutki ciągłego globalnego ocieplenia obejmują podniesienie się poziomu morza prowadzące do powodzi na wybrzeżach, ekstremalnych warunków pogodowych i niedoborów żywności spowodowanych nieurodzajami. Jednak nie wszyscy naukowcy akceptują hipotezę globalnego ocieplenia. Alternatywne wyjaśnienia obejmują argument, że wzrost temperatury nie został jasno ustalony, że mieści się w zakresie normalnych zmian, których można się spodziewać w czasie, lub że jest on spowodowany wyjątkowo zimnym okresem, w którym rozpoczął się pomiar. Inni twierdzą, że choć wydaje się, że globalna temperatura rośnie, nie ma dowodów na to, że wzrost temperatury był spowodowany działalnością człowieka.

Terytorium Nunavut, Kanada

Już w 1963 roku niektórzy mieszkańcy Kanadyjskich Terytoriów Północno-Zachodnich zaczęli agitować na rzecz większej autonomii w państwie, którego zdecydowana większość mieszka w promieniu 300 km od granicy z USA. W szczególności wschodni Inuici (dawniej zwani Eskimosami) starali się kontrolować więcej aspektów swojego życia w Arktyce powyżej linii drzew. Dopiero w 1999 r. Nunavut („nasza ziemia” w języku Inuktitut) została oddzielona ustawą parlamentu od innych terytoriów północnych. 1 kwietnia 1999 r. narodziło się Terytorium Nunavut, którego stolicą było Iqaluit, 6-tysięczne miasto. Utworzenie przez Kanadę Nunavut było dramatycznym przykładem rosnącej świadomości praw ludności tubylczej w kilku krajach. Podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, gdzie rdzenni Amerykanie zaczęli zabiegać o uznanie i szacunek, tworząc Ruch Indian Amerykańskich, grupy aborygeńskie w Australii i Kanadzie, czyli 630 oficjalnie uznanych „Pierwszych Narodów”, również zaczęły domagać się większego samostanowienia. W 1973 roku, po długim okresie odmowy przestrzegania większości praw traktatowych, Kanada zmieniła kurs i podpisała sześć głównych traktatów, w tym traktat z Nunavut. Położone za kołem podbiegunowym, obejmujące wyspy Ellesmere'a i Baffina oraz Przylądek Dorset – centrum rodzimej sztuki Eskimosów – Nunavut liczy 29 500 mieszkańców, z czego 80 procent to Eskimosi, w 26 osadach rozmieszczonych na powierzchni 770 000 mil kwadratowych, co stanowi jedną piątą całkowitej powierzchni Kanady masa. Większa część tego rozległego terytorium jest niedostępna drogą ani koleją; wszystko dociera, drogo, drogą powietrzną. Rząd Nunavut, którego pierwszym premierem był prawnik Paul Okalik, nadzoruje roczny budżet w wysokości około 500 milionów dolarów (USA), czyli ponad 18 000 dolarów na mieszkańca. Około 84 procent pochodzi od rządu federalnego w Ottawie. Przed latami pięćdziesiątymi XX wieku większość Eskimosów nadal prowadziła tradycyjny tryb życia oparty na polowaniu i rybołówstwie. Zimna wojna to zmieniła. W porozumieniu z Kanadą Stany Zjednoczone zbudowały linię Distant Early Warning (DEW), system instalacji radarowych zaprojektowanych do wykrywania sowieckiej inwazji na biegunie północnym. Chociaż linia DEW była bezużyteczna przeciwko atomowym okrętom podwodnym i międzykontynentalnym rakietom balistycznym, pozostawała na miejscu przez 30 lat. W 1985 premier Kanady Brian Mulroney i prezydent USA Ronald Reagan podpisali nowe porozumienie w sprawie obronności. Opuszczone instalacje DEW Line zaśmiecały krajobraz Arktyki, w niektórych przypadkach wyłukując PCB i rozpuszczalniki przemysłowe do ziemi. Mniej więcej w tym samym czasie, w którym zainstalowano linię DEW Line, rząd Kanady zaczął przenosić rodziny Eskimosów do stałych osiedli, gdzie zapewniano im opiekę zdrowotną, edukację i inne usługi, ale za odpowiednią opłatą. Ich nowy styl życia popchnął wiele społeczności Eskimosów od polowań na własne potrzeby do

łapania futer w celu zdobycia gotówki potrzebnej do zakupu nowo dostępnych „południowych” towarów. W Nunavut nadal brakuje wiarygodnych źródeł dochodu, chociaż intensywnie eksploruje się górnictwo, rybołówstwo, turystykę i produkty kulturalne. Internet odgrywa znaczącą rolę, umożliwiając szeroko odseparowanym obywatelom Nunavut komunikowanie się ze sobą i ze światem za pośrednictwem kosztownych połączeń satelitarnych, które przywódcy mają nadzieję zastąpić instalacjami światłowodowymi. Pojawienie się wzorców globalnego ocieplenia w Arktyce stwarza zarówno zagrożenia, jak i możliwości. Niektórzy uważają, że piętrowe Przejście Północno-Zachodnie, obecnie zamrożone przez większą część roku, wkrótce będzie można żeglować latem, odcinając prawie 5000 mil drogi morskiej między Europą a Azją. Rząd Nunavuta omawiał budowę głębokowodnego portu i całorocznej drogi o długości 285 mil. Z drugiej strony zmiany klimatyczne prawdopodobnie jeszcze bardziej zagrożąby ekologii Eskimosów i tradycjom samowystarczalności.

Traktat z San Francisco

Traktat z San Francisco, podpisany 8 listopada 1951 r. i wdrożony 28 kwietnia 1952 r., przywrócił pełną suwerenność Japonii po jej bezwarunkowej kapitulacji pod koniec II wojny światowej i zakończył okupację amerykańską. Negocjacje w sprawie traktatu ujawniły różne poglądy na temat tego, co i czego spowodowało II wojnę światową. Traktat, opracowany głównie przez Stany Zjednoczone, szybko został wciągnięty w rywalizację w okresie zimnej wojny. W marcu 1947 roku amerykański generał Douglas MacArthur, który stał na czele Sojuszniczych Władz Okupacyjnych w Japonii, wywołał gorącą debatę na temat właściwych warunków rehabilitacji Japonii, kiedy publicznie oświadczył, że preferuje stosunkowo krótką okupację Stanów Zjednoczonych, wierząc, że Japonia została zdemokratyzowana i zdemilitaryzowana, a że długa okupacja wywołałaby jedynie urazę. Poglądowi temu sprzeciwiali się ci, którzy nawoływali do masowych reparacji od Japonii i jej całkowitej demilitaryzacji. Grupa ta uważała, że luźne egzekwowanie Traktatu Wersalskiego, który zakończył I wojnę światową i ustalił warunki niemieckich reparacji i demilitaryzacji, stworzyło warunki dla II wojny światowej. Odmienne ocena Traktatu Wersalskiego pojawiła się wśród zwolenników „miękkiego” podejścia do traktatu pokojowego. Grupa ta, w skład której ostatecznie wchodził sekretarz stanu USA Dean Acheson oraz MacArthur, argumentowała, że to trudne warunki w Wersalu, upokarzając i izolując Niemcy, przyczyniły się do powstania nazizmu. Grupa ta obawiała się również, że Stany Zjednoczone powinny uważać, aby nie przedłużać nadmiernie swojej obecności wojskowej w Japonii. Negocjacje skomplikowała zimna wojna i dyplomacja. Stany Zjednoczone obawiały się przyznania znaczącej roli Rosji Radzieckiej i nowo powstałej komunistycznej Chińskiej Republice Ludowej. Chciała także zagwarantować, że Japonia stanie się przyjaznym USA bastionem przeciwko komunizmowi w Azji Wschodniej. W szczególności armii amerykańskiej zależało na utrzymaniu przez dłuższy czas kontroli nad Japonią, aby zagwarantować sobie dostęp do swoich baz wojskowych na tym obszarze. Stany Zjednoczone ostatecznie przyjęły „elementarną strategię” polegającą na przyznaniu Japonii pełnej suwerenności i lekceważeniu wezwań do dłuższej okupacji. Uwzględnił obawy Brytyjskiej Wspólnoty Narodów w sprawie sieci bezpieczeństwa wspieranej przez USA, która obejmowałaby Australię i Nową Zelandię. Zaspokoiła obawy Filipin obietnicami pomocy i bezpieczeństwa. Stany Zjednoczone zdecydowały również, że ani chiński rząd komunistyczny, ani chiński nacjonalistyczny nie zostaną zaproszeni na konferencję traktatową. Formuła ta zyskała znaczące ponadpartyjne poparcie w Stanach Zjednoczonych. Oficjalna konferencja traktatowa odbyła się w San Francisco w 1951 r. Reprezentowanych było pięćdziesiąt jeden krajów (Indie zdecydowały się nie uczestniczyć). Stany Zjednoczone zaprojektowały ostateczny wynik, powodując opuszczenie delegatów ze Związku Radzieckiego, Polski i Czechosłowacji. Ostatecznie traktat podpisało 48 krajów. Ostateczne warunki traktatu odzwierciedlały zwycięstwo pragmatystów, którzy obawiali się, że będzie on zbyt surowy i warunki odepchną Japonię od Zachodu. Chociaż pozbawił Japonię całego terytorium zdobytego od 1895 r. i odrzucił ułaskawienie zbrodniarzy wojennych, traktat ustanowił natychmiastową

suwerenność Japonii i ograniczył odszkodowania należne jej krajom będącym ofiarami II wojny światowej. Traktat o bezpieczeństwie Stanów Zjednoczonych i Japonii, podpisany dwie godziny po traktacie pokojowym, gwarantował obecność wojskową USA. Nie wszyscy Japończycy byli zadowoleni z traktatu. Wielu Japończyków chciało kontynuacji procesu demokratyzacji i demilitaryzacji. Byli zaskoczeni liczbą baz, jakie Stany Zjednoczone utrzymywały w Japonii oraz zakazem utrzymywania stosunków dyplomatycznych i handlu z komunistycznymi Chinami. Z perspektywy czasu można stwierdzić, że stosunkowo hojne warunki traktatu zreformowały Japonię jako ważnego członka obozu zachodniego podczas zimnej wojny. Japonia nigdy więcej nie zagroziła interesom bezpieczeństwa Zachodu ani innych narodów Azji Wschodniej.

Traktat chińsko-radziecki (1950)

Chińska Republika Ludowa została proklamowana 1 października 1949 roku i natychmiast zyskała uznanie Związku Radzieckiego i narodów komunistycznych Europy Wschodniej. Nie będąc jeszcze bezpieczne po wygraniu wojny domowej z nacjonalistami, Chiny potrzebowały wsparcia Związku Radzieckiego. W ten sposób Mao Zedong (Mao Tse-tung), przewodniczący Komunistycznej Partii Chin (KPCh), zadeklarował swoją politykę „przechylenia się na jedną stronę” mającą na celu utworzenie zjednoczonego frontu międzynarodowego ze Związkiem Radzieckim. Mao udał się do Moskwy w grudniu 1949 r., co było jego pierwszą zagraniczną podróżą, rzekomo po to, aby pomóc w świętowaniu 70. urodzin Józefa Stalina, ale co ważniejsze, aby wynegocjować traktat ze Związkiem Radzieckim. 14 lutego 1950 roku podpisano 30-letni traktat o przyjaźni, sojuszu i wzajemnej pomocy, wyraźnie skierowany przeciwko Stanom Zjednoczonym. Drugie porozumienie pozwoliło Związkowi Radzieckiemu na kontynuację obecności w Port Arthur i Dairen w południowej Mandżurii w Chinach oraz na eksploatację linii kolejowej w regionie (prawa, które Stalin uzyskał w Jałcie w 1945 r. bez zgody Chin) do 1952 r. Traktat przewidywał pożyczkę w wysokości 300 milionów dolarów od Związku Radzieckiego w pięciu równych rocznych ratach w latach 1950–1955. W ciągu następnej dekady Związek Radziecki wysłał dziesiątki tysięcy naukowców i doradców, aby pomogli chińskiej armii, marynarce wojennej, siłom powietrznym i 156 przedsiębiorstwom przemysłowym podczas pierwszego planu pięcioletniego Chin. W sumie 6500 chińskich studentów wyjechało na studia zaawansowane do Związku Radzieckiego zamiast do krajów zachodnich; Rosyjski zastąpił angielski jako obowiązkowy drugi język w chińskich szkołach. W 1952 roku Związek Radziecki zwrócił Chinom łupy o wartości ponad 1 miliarda dolarów, które zabrał z Mandżurii pod koniec II wojny światowej. Chiny zgodziły się uznać niepodległość Mongolii Zewnętrznej, części Chin, która w 1924 r. stała się sowieckim satelitą. W październiku 1950 r. Chiny interweniowały w wojnie koreańskiej, aby zapobiec upadkowi Korei Północnej, sojusznika zarówno Chin, jak i Związku Radzieckiego. Pod koniec lat pięćdziesiątych oś Moskwa-Pekin rozpadała się z wielu powodów. Chociaż obydwoma narodami rządziły partie komunistyczne, KPCh od samego początku była oburzona dominacją i ingerencją Moskwy. Chociaż Mao szanował starszeństwo Stalina w świecie komunistycznym, po śmierci Stalina stanowczo odrzucił podobne twierdzenie Nikity Chruszczowa i Mao zaproponował siebie jako światowego przywódcę komunistycznego. Mao potępił także Chruszczowa jako rewizjonistę za jego politykę destalinizacji po 1956 r. W 1959 r. Chruszczow wycofał wcześniejszą obietnicę pomocy Chinom w budowie bomby atomowej i odwołał sowieckich pracowników pomocy z Chin. Mao nazwał Chruszczowa tchórzem za ustąpienie przed Stanami Zjednoczonymi podczas kubańskiego kryzysu raketowego w 1962 r. Twierdzenie Mao, że jest oryginalnym współtwórcą marksizmu-leninizmu, mającego szczególne znaczenie dla świata niezachodniego, zostało odrzucone przez Moskwę. Wreszcie Chiny poczuły się zasmuczone dużymi stratami terytorialnymi poniesionymi przez imperialną Rosję w XIX wieku i chciały, aby Związek Radziecki uznał, że są one wynikiem nierównych, a zatem nielegalnych traktatów, co Związek Radziecki stanowczo odrzuca. Stosunki uległy dalszemu pogorszeniu, gdy w 1968 r. radziecki przywódca Leonid Breżniew wysłał wojska do Czechosłowacji i ogłosił swoją doktrynę, zgodnie z którą

Związek Radziecki ma prawo interweniować w krajach komunistycznych, które odbiegają od jego interpretacji sprawy socjalistycznej. Poważne starcia graniczne między Związkiem Radzieckim a Chinami miały miejsce w 1969 roku i groziła wojna.

Traktat ANZUS

Traktat bezpieczeństwa ANZUS łączy Australię, Nową Zelandię i Stany Zjednoczone. ANZUS został podpisany w San Francisco 1 września 1951 r. i wszedł w życie 28 kwietnia 1952 r. Pozostaje w mocy, chociaż jest coraz bardziej atakowany przez obie strony, Australię i Nową Zelandię od lat 80. XX w., a Nowa Zelandia zasadniczo wycofała się z sojuszu. Począwszy od końca lat czterdziestych Stany Zjednoczone porzuciły izolacjonistyczny impuls, który w poprzednich dziesięcioleciach kierował ich polityką zagraniczną w celu utworzenia i utrzymania globalnej sieci sojuszy. Decydenci amerykańscy podczas zimnej wojny byli szczególnie zainteresowani przeciwstawieniem się powstaniu komunizmu. Po wybuchu wojny koreańskiej w 1950 r. Stany Zjednoczone zaczęły zastanawiać się nad stworzeniem szeregu regionalnych ustaleń dotyczących bezpieczeństwa w celu ochrony przed atakami komunistów. Dla Australii i Nowej Zelandii sojusze były koniecznością ze względu na potrzebę ochrony, zwłaszcza przed komunistycznymi Chinami, Związkiem Radzieckim, a także ze względu na problemy związane z dekolonizacją w Azji i na Pacyfiku. Oba kraje były także zaniepokojone powrotem Japonii do suwerennego statusu i zabiegały o zastąpienie Wielkiej Brytanii jako niezawodnego gwaranta bezpieczeństwa. Stany Zjednoczone zaoferowały dokładnie to, czego obie strony szukały. Traktat ANZUS stanowi, że zbrojny atak na Nową Zelandię, Australię lub Stany Zjednoczone byłby niebezpieczny dla pokoju i bezpieczeństwa każdego sygnatariusza. W związku z tym każdy kraj będzie działał, aby stawić czoła wspólnemu niebezpieczeństwu, zgodnie ze swoimi procesami konstytucyjnymi. Na początku i w połowie lat pięćdziesiątych Stany Zjednoczone odrzuciły australijskie wysiłki mające na celu przejście w kierunku ściślejszej współpracy w zakresie bezpieczeństwa, takie jak wspólne i systematyczne planowanie wojskowe oraz wyznaczanie jednostek bezpieczeństwa narodowego, które mogłyby podlegać nazwie i przydziałowi ANZUS, podobnie jak Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego modelu (NATO). Po podpisaniu paktu ANZUS zacieśniły się więzi niezwiązane z bezpieczeństwem pomiędzy trzema krajami, równoległe z budowaniem ich stosunków w zakresie bezpieczeństwa. W latach zimnej wojny komercyjne, kulturalne i inne formy wpływów USA były w dużej mierze mile widziane. Ogromne rozbieżności w wielkości i mocy wywołały jednak irytację w Australii i Nowej Zelandii i oba kraje skarżyły się na sposób, w jaki zostały potraktowane przez Stany Zjednoczone, chociaż oba nawiązały ścisłą współpracę wojskową ze Stanami Zjednoczonymi. Szczególnie Australia stała się cennym miejscem dla amerykańskich obiektów komunikacyjnych i obserwacyjnych oraz wizyt statków morskich. Gdy w latach 80. XX w. zaczęła dobiegać końca zimna wojna, zagrożenie ze źródeł zewnętrznych osłabło. Obywatele obu narodów, szczególnie wśród robotników, zaczęli kwestionować skomplikowane powiązania w zakresie bezpieczeństwa ze Stanami Zjednoczonymi. Obywatele Nowej Zelandii i Australii kwestionowali ANZUS, postrzegając go bardziej jako metodę pozyskiwania przez Stany Zjednoczone poparcia dla swojego programu wojskowego niż metodę środków zapewniających im bezpieczeństwo. W 1984 roku Nowa Zelandia zakazała wpływania statków Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych do swoich portów, uważając, że statki te nosiły broń nuklearną lub były zasilane energią jądrową. Stany Zjednoczone argumentowały, że działania Nowej Zelandii zagroziły amerykańskim operacjom wojskowym. Ponadto Amerykanie poczuli się urażeni sposobem, w jaki Nowa Zelandia przedstawiła swoje różnice w stosunku do amerykańskich decydentów. Kiedy w 1986 roku prezydent Ronald Reagan ogłosił, że Stany Zjednoczone odmówią przestrzegania postanowień nieratyfikowanego Traktatu o ograniczeniu broni strategicznych (SALT) II, który ogranicza broń nuklearną, Nowa Zelandia oświadczyła, że Stany Zjednoczone nie prowadziły negocjacji w dobrej wierze. W odpowiedzi Stany Zjednoczone rzekły się swoich zobowiązań w zakresie bezpieczeństwa wobec Nowej Zelandii w 1986 r., opartych na ANZUS. Przyszłość ANZUS stoi pod

znakiem zapytania. Nowa Zelandia nie wykazała chęci wznowienia partnerstwa. Dla Australii sojusz ze Stanami Zjednoczonymi nadal stanowi podstawę jej polityki obronnej.

Tama Asuńska

Tama Asuan była kamieniem węgielnym programu Gamala Abdela Nassera na rzecz rozwoju gospodarczego Egiptu. Nasser opisał projekt jako „wspanialszy i siedemnaście razy większy niż piramidy”. Tama miała poprawić standard życia Egipcjan poprzez zwiększenie produkcji rolnej i dostarczanie energii elektrycznej dla egipskich wiosek oraz energii dla industrializacji. Tama powiększyła zrehabilitowane grunty rolne o jedną trzecią i zapewniła 10 000 milionów kilowatogodzin energii elektrycznej. Jezioro Namera, jedno z największych sztucznych jezior na świecie. W wyniku tamy powstały jeziora o długości około 300 mil. Tama miała ponad 50 metrów wysokości i milę szerokości i była wówczas jednym z najbardziej rozbudowanych projektów na świecie. Jednak tama miała również pewne nieprzewidziane skutki ekologiczne. Ponieważ egipskie grunty rolne nie były już spłukiwane przez coroczne powodzie, zasolenie wzrosło. Zmniejszenie się poziomu wód powodziowych Nilu do Morza Śródziemnego spowodowało zmniejszenie ilości planktonu, węgla organicznego i ryb. Zwolennicy mniejszych, bardziej opłacalnych projektów argumentowali, że ogromne kwoty wydane na budowę tamy można było lepiej wydać na bardziej odpowiednie projekty technologiczne. Tama jednak dawała Egipcjanom poczucie dumy i z punktu widzenia Nassera była projektem, wokół którego można było zjednoczyć Egipcjan dla innych programów politycznych i gospodarczych. Pierwotnie pieniądze i technologia na budowę tamy miały pochodzić z Banku Światowego i krajów zachodnich, zwłaszcza ze Stanów Zjednoczonych. Jednak po tym, jak Nasser przyjął w czasie zimnej wojny politykę neutralizmu, uznał Chińską Republikę Ludową i podpisał umowę zbrojeniową z Czechosłowacją, John Foster Dulles, sekretarz stanu USA w administracji Eisenhowera, doszedł do wniosku, że Nasser nie jest wiarygodnym sojusznikiem. W konsekwencji Dulles wycofał pomoc USA dla projektu i publicznie skrytykował stabilność gospodarczą Egiptu. Dulles miał nadzieję, że niepowodzenie w zapewnieniu pomocy gospodarczej dla tamy doprowadzi do obalenia Nassera. Wręcz przeciwnie, Nasser w odwecie znacjonalizował Kanał Sueski, ogłaszając, że dochody z kanału zostaną przeznaczone na budowę tamy. Nacjonalizacja rozwścieczyła Wielką Brytanię i Francję i pomogła przyspieszyć wojnę arabsko-izraelską w 1956 roku. Ostatecznie Związek Radziecki zapewnił pieniądze i techników na budowę tamy. Tame ukończono na początku lat 70. XX wieku, po śmierci Nassera. Jednak wpływy ZSRR na Egipt były krótkotrwałe, gdyż prezydent Anwar el-Sadat, następca Nassera, wyparł Sowieców wkrótce po ukończeniu tamy i zamiast tego zwrócił się w stronę Zachodu i Stanów Zjednoczonych